

Menneskeret i Europa

Beskyttelsessystemet i Strasbourg

Henrik Døcker

Menneskeret i Europa

Beskyttelsessystemet i Strasbourg

© 2003, 2. udgave Det Danske Center for Menneskerettigheder og forfatteren

Fotografisk, mekanisk eller anden form for gengivelser eller mangfoldiggørelse er kun tilladt ifølge gældende Copy-Dan aftaler

Forlagsredaktion: Klaus Slavensky

Plancher tegnet af: XX

Forsidefoto: Europarådets Informationskontor

Bibliographic information according to the HURIDOCs Standard Format:

Title: Menneskeret i Europa: Beskyttelsessystemet i Strasbourg

Personal author: Døcker, Henrik

Corporate author: Danske Center for Menneskerettigheder

Index terms: Human Rights / International laws / Case law / Family / Children/

Freedom of expression / Freedom of association / Right to life / Torture/ Inhuman treatment

Omslag & grafisk tilrettelægning: Martin Scheuer/Unionen

Tryk: Handy-Print A/S, Skive

ISBN: 87-90744-36-5

EAN stregkode: 9788790744366

Printed in Denmark, 2003

Henrik Døcker

Menneskeret i Europa

Beskyttelsessystemet i Strasbourg

Indhold

Forord	7
Forfatterens forord	8
Optakt: Historien om en have – og ytringsfriheden	11
I Menneskerettighedsbegrebet i dag.	13
II Fra nationale til internationale menneskerettigheder.	17
III Statsret, folkeret og menneskeret	25
IV Hvordan virker det europæiske beskyttelsessystem?.	34
V Andre beskyttelsesmekanismer for menneskerettighederne	42
VI Folkegruppernes fejder	50
VII Det enkelte menneskes forhold til loven, samfundet og det politiske liv	59
VIII Respekt for privat- og familieliv	78
IX Børn har også menneskerettigheder – men i beskedent omfang	90
X Retten til det frie ord	98
XI Retten til at danne foreninger og til at forsamle sig.	112
XII Retten til livet og friheden fra tortur og anden umenneskelig behandling	120

XIII Skygger fra fortiden.	
XIV Staternes undladelsesynder	147
XV Hvad er der kommet ud af Strasbourg-systemet?	154
XVI Europarådet, menneskerettighederne og fremtiden	166
Litteratur	172
Konventionen i udvalg	175
De enkelte sager	179
Index	
Proceduren ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol	
Oversigt over sager 1990-2002	
Nyttige internetadresser	

Forord

Som universitetslærer, som embedsmand, som politiker og i øvrigt aktiv i forskellige internationale organisationer har jeg beskæftiget mig med menneskerettigheder i over 30 år. Det har Henrik Døcker også – som journalist. Hans bog adskiller sig fra mange af de værker der hidtil er udkommet om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, ved ikke at anlægge en strengt juridisk indfaldsvinkel.

Hvad der desuden gør bogen spændende, er at forfatteren er sundt kritisk både over for Strasbourg-systemet og staterne ved udredning af enkeltsager. Den idealisme som lå til grund for konventionen, er desværre bevidst blevet tilsidesat i en del tilfælde hvor staterne mente at mere overordnede interesser vejede for tungt.

Forsøgene på at beskytte menneskerettighederne i Europa genspejler mange små og store menneskelige dramaer. Denne bog vil forhåbentlig for en videre kreds af personer gøre det klart at selv trivielle og bagatelagtige konflikter kan sætte noget i skred og just på menneskeretsområdet føre til vigtige udbygninger af retssikkerheden. Og overtyde dem om at fortsatte bestræbelser på at beskytte disse rettigheder gennem den europæiske konvention og gennem diverse organisationer uden for Europarådet, er en vital og ædel opgave.

Ole Espersen

Professor, dr. jur.

*Østersørådets Kommissær for Demokratiske Institutioner
og Menneskerettigheder, herunder rettigheder for personer,
tilhørende et mindretal 1994-2000*

Forfatterens forord

Denne bog handler om denne verdens mest omfattende og mest effektive beskyttelsessystem for menneskerettigheder: Det, som vesteuropæiske stater gennem Den Europæiske Menneskerettighedskonvention fik oprettet kort efter den anden verdenskrig. Den beskriver nok mange menneskerettighedskrænkelser, men dens ærinde er først og fremmest at beskrive hvad man på internationalt plan kan stille op over for dem – i form af retslige reguleringer og erstatninger.

For at sætte konventionen, dens svagheder og styrke, i rette perspektiv gives tillige nogle historiske rids – dels af menneskerettighedernes almindelige historie, dels af humanitærretten og andre folkeretlige begreber som så at sige fletter sig ind i emnet. I mindre omfang er henvist til FN's og andre relevante organers beskyttelsesmekanismer.

Hovedsigtet har været at vise i hvilket omfang Den Europæiske Menneskerettighedskommission og Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har virket i praksis med særlig vægt på sager hvor der er statueret brud på konventionen. Af stilistiske grunde tales der i teksten vekselvis om disse organer med deres fulde officielle navne og om kommissionen og menneskerettighedsdomstolen.

Eftersom mange af de omtalte sager i denne bog vedrører flere forskellige regler i konventionen eller afspejler forskellige facetter af den, vil man ikke nødvendigvis finde alle sager om overskridelse af én bestemt konventionsregel i samme kapitel. Også for at tilgode en bredere og ikke strengt juridisk synsvinkel i præsentation af de rettigheder konventionen beskytter, er kapitlernes emner valgt ud fra mere almentmenneskelige udgangspunkter. Stikordsregistret og registret over sager vil kunne benyttes til at få et overblik over hvor mange sager der er refereret om hver artikel i konventionen, og hvor i bogen de findes.

Af hensyn til de mange problemer og den megen ufred visse europæiske mindretals langvarige kampagner og væbnede udfald har tilføjet ellers sunde samfundslegemer, er der også medtaget et kapitel om den særlige folkegruppe-problematik og Europarådets rammekonvention for europæisk mindretalsbeskyttelse, selv om der

ved bogens udgivelse ikke fandtes noget fælles-europæisk beskyttelsessystem just for mindretallene. En del fagudtryk som særlig hører til den juridiske verden og især menneskerettighedernes emnekreds, har ikke kunnet undgås. De er søgt forklaret undervejs. Ordet retlig kan hele vejen igennem "oversættes" ved juridisk, mens ordet retslig betyder vedrørende domstolene. Når noget tages under retslig behandling, vil det altså sige at det behandles ved domstolene (i modsætning til f.eks. administrativt).

København, december 1996

Henrik Døcker

Forfatterens forord til anden, reviderede udgave

I den anden, reviderede og udvidede udgave er der tilføjet to kapitler – dels ét som omhandler en række sager fra de tidligere kommunistiske diktatorlande, som viser at menneskerettighedskonventionen også kan spille en rolle i forhold til uret som blev begået for mange år siden, dels ét der påpeger at menneskeretsbrud godt kan udløses af statens passivitet alene. Fokus er fortsat på den konkrete beskyttelse som praktiseret i Strasbourg, hvorfor en række menneskeretsbrud – og disses eventuelle sanktioner – f.eks. i Jugoslavien og dets nabolande, i Tjetjenien og i Kaukasus, kun er omtalt kursorisk. Generelt er bogen blevet forøget med en lang række sager, fortrinsvis fra årene 1997-2002, som viser betydningen særlig af Den Europæiske Menneskerettighedskonventions art. 6 om de almindelige retsgarantier og art. 10 om ytringsfriheden. Tilgangen af nye sager i Strasbourg har været voldsom, og spektret for europæerens menneskeretlige beskyttelse udvides hele tiden. EU's befattelse med emnet, som oftest her kaldet grundrettighederne, er udvidet i forhold til 1. udgave. Reelt er emnet de euro-

pæiske menneskerettigheder grebet af et sådant vokseværk at eksperterne er blevet betænkelige. Nok varmer det at have succes, at have søgning, men man kan også blive kvalt i succes. Sagsmængden har antaget sådanne proportioner at en ny restrukturering af menneskerettighedskonventionen og dens institutioner trænger sig på.

København, juni 2003

Henrik Døcker

Da Den Europæiske Menneskerettighedskonvention i årenes løb er blevet forsynet med 13 tillægsprotokoller, er alle disse regler ikke gengivet i denne bog. Den læser, som måtte ønske at se selve teksten, kan henvende sig til Institut for Menneskerettigheder, Wilders Plads 8H, København K, Biblioteket (tlf. 32 69 88 88), eller på Europarådets hjemmeside: www.conventions.coe.int/Treaty/EN/CadreListeTraiteurs.htm

Optakt:

Historien om en have og ytringsfriheden

En julidag i 1991 fik den daværende danske miljøminister Svend Auken uventet besøg. En snes mennesker bevæbnet med plasticskovle, trængte ind i hans have i Hellerup nord for København og begyndte at grave i den. De ville forsyne ministeren med hans helt egen "tilkørselsrampe" til den kommende Øresundsbro – bare sådan at han kunne få en fornemmelse af hvad beboerne på Amager måtte døje med på grund af broarbejderne.

Hvis det ikke lige var for formålet med aktionen, var dette blot en simpel sag om indtrængen på privat grund og hærværk. Sådan takserede Københavns Byret og Østre Landsret det da også, og aktivisterne hvoriblandt der også var en medarbejder ved fjernsynsstationen TV-Stop, blev idømt dagbøder. Så hun blev dømt som de andre – og i overensstemmelse med et par tidligere danske retsafgørelser om journalisters ulovlige indtrængen: nemlig på Københavns overborgmester Egon Weidekamps kontor og i skibsreder Mærsk McKinney Møllers have.

Men journalistens sag blev appelleret til Højesteret. Og her måtte "indtrængen" og "hærværk" vige for noget så vigtigt som *ytringsfriheden*. Det var samtidig én af de første afgørelser i en dansk ret hvor der direkte i dommen blev henvist til Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.

Denne er godt nok en del af dansk retsorden, men kendskabet til dens enkelte bestemmelser har kun langsomt rodfæstet sig i dansk retsliv. Højesteret fastslog i 1994 at tv-medarbejderen – en 28-årig kvinde – "ikke uberettiget" befandt sig i haven. Højesteret fandt det vigtigt at medierne fik lejlighed til over for befolkningen at skildre "de begivenheder der angår emner af offentlig interesse".

Ganske vist indeholder den danske grundlov også en bestemmelse om ytringsfrihed, men den er ganske kortfattet og koncentrerer sig om at censur ikke må genindføres. I menneskeretskonventionens art. 10 tales der bl.a. om at ytringsfriheden omfatter meningsfrihed og frihed til at give eller modtage meddelelser eller tanker uden indblanding fra offentlig myndighed.

Hvad der er endnu mere interessant, er at Højesteret henviser direkte til en dom der en måneds tid tidligere var faldet i Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, nemlig i Jersild-sagen. Her vandt journalist Jens Olaf Jersild over Danmark der havde dømt ham for at have viderebragt racistiske ytringer i en fjernsynsudsendelse. I begge sager fandtes hensynet til ytringsfrihedens udfoldelse altså at veje tungere end de andre hensyn lovgivningen var retager for at beskytte privatlivets fred (værn mod indtrængen i en have) og mod racistiske ytringer.

Den øverste danske anklager, rigsadvokaten, havde ønsket dommen over tv-medarbejderen stadfæstet, bl.a. fordi aktivisternes indtrængen i Aukens have måtte betegnes som en pseudobegivenhed. Men en sådan vurdering af hændelsesforløbet er det ikke op til retten at tage stilling til. Netop Jersild-dommen i Strasbourg fastslår journalisters ret til selv at redigere og prioritere deres stof. Dette hensyn, såvel som en række andre, vejede tungt i Højesterets frifindelse af tv-medarbejderen. Dommen gav mange dønninger i juristernes verden og medvirkede til at rejse en debat om hvorvidt alle afgørelserne i Strasbourg nu også slavisk bør følges af danske domstole.

Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 10, altså den om ytringsfriheden, har været emnet for en hel stribe afgørelser ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i Strasbourg. Altså fra de godt en snes lande der i en længere periode forud for den nævnte hændelse havde været bundet af denne konventions regler. Netop denne regel indtager en central stilling i hele menneskerettighedskomplekset. At kende sine menneskerettigheder og have frihed til løbende at benytte dem forudsætter udstrakt ytringsfrihed. De grænser der trods alt findes, sættes i sidste ende af domstolene. Denne bog vil i kapitel X beskrive nogle af de mere markante af disse sager fra forskellige lande i Vesteuropa.

I

Menneskerettighedsbegrebet i dag

Menneskerettighedsbegrebet voksede i slutningen af det 20. århundrede til en betydelig størrelse i den internationale debat. Fra at være en luftig forestilling for snævrere idealistiske og/eller akademiske kredse har det vundet indpas i en lang række staters officielle politik. Det betyder at behovet for at få afklaret dets dækningsområde er steget.

Men der eksisterer fortsat mange mytedannelser om menneskerettighedernes egentlige indhold, og der spores i den intense offentlige, nationale såvel som internationale meningsudveksling tendenser til at udvide begrebet til at omfatte mere og mere. Det er naturligt i en proces hvor de moralsk-prægede tanker slibes til som forskellige former for værktøj til brug for såvel regeringer som humanitære organisationer og fagforeninger. Sidstnævnte er i visse tilfælde tilmed blevet så mægtige at de ikke blot virker for øget beskyttelse af menneskerettigheder, men også undertiden selv medvirker til at krænke dem. Det kan man roligt både kalde godt og dårligt.

Godt, fordi det humanitære budskab fortjener at gribe hele verden og derfor nærmest ikke kan få nok opbakning, dårligt, fordi det tjener til at vanskeliggøre hvad menneskerettigheder egentlig står for. I en internationalt præget verden hvor offentlige og private institutioner på det humanitære område ofte indgår i et parløb, er det derfor svært at opnå enighed om hvem der egentlig er berettiget til at sætte grænser – snævre eller vide – for hvad disse rettigheder omfatter. Men det står klart at det altså ikke udelukkende er stater der krænker dem.

Lad det da være fastslået med det samme at menneskerettighederne, hvis begrebsindhold kan spores tilbage til livtaget mellem kongemagt og adel i middelalderen, i Danmark anskueliggjort i håndfæstningerne, traditionelt har været betragtet som borgernes skranke over for statsmagten: Hertil og ikke længere. Et som regel i en grundlov eller forfatning indsat værn der skal sikre at staten i sin iver efter at regulere ikke krænker borgerens ret til at ytre sig, skrive breve, forsamle sig, danne foreninger osv. Dertil juridiske og politiske garantier som tilsigter retfærdig behandling ved domstolene, parlamentarisme på basis af frie valg samt en række løfter om undervisning m.v.

Da kataloget over disse rettigheder – undertiden kaldet borger-, friheds- eller grundrettighederne – er så omfattende, er det selvsagt ikke nogen enkel opgave at trække grænsen for menneskerettighedernes område. Desuden findes der ret mange velmenende mennesker som ser en interesse i at gøre begrebet elastisk, dvs. presse på for at få det nationalt eller internationalt beskyttede område udvidet.

Amnesty International har f.eks. i mange år ivret for at retten til militærnægtelse blev internationalt knæsat; andre kredse synes at mindretal bør have udvidede rettigheder; atter andre mener at også en person der handler i privat egenskab, kan krænke et andet individs menneskerettigheder osv. Det findes der altsammen mange gode argumenter for. En del sager viser at staten ved sin passivitet på en måde har accepteret at ikke-statslige organer har krænket menneskeretten. Denne fremstilling tager sit udgangspunkt i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention af 1950 og inddrager i mindre omfang, hvad FN's to menneskeretskonventioner af 1966 opregner som rettigheder, og hvordan disse er blevet fortolket i de forløbne ca. 40 år. Hovedsigtet er at beskrive de krænkelser den europæiske konvention har dæmmet op for.¹

1. For fuldstændighedens skyld skal det nævnes at der også findes organer til beskyttelse af menneskerettighederne i Amerika (omfattende Nord- og Sydamerika) og Afrika. Asien er på vej med noget tilsvarende. – Den Amerikanske Menneskerettighedskonvention trådte i kraft i 1978 og ikklædes kød og blod gennem Den Interamerikanske Menneskerettigheds-kommission og -domstol som sorterer under Organisationen af Amerikanske Stater (OAS). Domstolen har sæde i Costa Ricas hovedstad, San José. – Den afrikanske pagt om rettigheder for mennesker og folk, der trådte i kraft i 1986, overvåges af en kommission som stater og enkeltpersoner kan klage til. Kommissionen der sorterer under Den Afrikanske Union (AU), tidligere kaldet Den Afrikanske Enhedsorganisation (OAU), har sæde i Gambias hovedstad, Banjul. Der findes ikke nogen domstol, og kommissionen kan kun fremsætte en mening som ikke er bindende for regeringerne.

Når ordet menneskerettigheder nævnes, forbindes det hyppigt med noget internationalt. Man kan kalde 1950'erne, 60'erne og 70'erne de år hvor menneskerettighederne konsoliderede sig internationalt. I 1980'erne blev dette rettighedsområde en del af mange landes lovgivning (med dertil hørende ny lovgivning). Det var også i 80'erne at der kom skærpede krav til u-landshjælpens modtages, den fattige verdens, overholdelse af disse rettigheder. 1990'erne blev det tiår hvor både FN's og Europas særlige mekanismer for menneskeretsbeskyttelse blev effektiviseret: Både verden (FN) og Europa (Europarådet) fik en højkommissær for menneskerettigheder, hvortil kom at Europarådet forenkledede sit system således at alene Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol nu behandler og afgør klagerne.

Det blev under disse processer klart at det vigtigste var at fastholde individets beskyttelsesbehov frem for udelukkende at fokusere på offentlige myndigheder som krænkere af rettigheder. Man kan formulere det på den måde, at borgerne i kraft af love (eller grundlove) er tildelt visse rettigheder i samfundet som dels består i direkte krav til staten om ikke i at gribe ind i dem (altså rettighederne), dels består i at gribe ind hvis andre borgere krænker én (fysisk eller økonomisk). Et menneske kan godt udøve tortur mod en anden (f.eks. rockere og partisanbevægelser har gjort det), men private har ikke i den forbindelse et direkte *ansvar* over for menneskerettighederne; de eksisterer nemlig som en *international* forpligtelse for staten. Med andre ord kan den form for tvang som ikke-statslige organer eller private udøver, godt udløse en menneskerettighedskrænkelse, men det er kun hvis staten stiller sig passivt til krænkelserne. Når et stormagasin f.eks. ikke vil tillade kvindelige ansatte at bære hovedtørklæde, bliver det først en menneskerettighedskrænkelse hvis staten ikke vil retsbehandle en klage herover.

Der er også eksempler på at fagforeninger, i kraft af den magt de har over deres medlemmer og potentielle medlemmer, gør indhug i foreningsfriheden, som staten så efterfølgende må rode bod på gennem retssag eller ved lovgivning. Hvis staten ikke gør det, lever den ikke op til sine generelle forpligtelser over for menneskerettighederne – ligesom hvis den ikke efterforsker forbrydelser eller sikrer menneskerettighederne praktisk gennem lovgivningen. Begrebernes "tumlen rundt" er svær at holde rede på: I forbindelse med de

enkelte rettigheder skal der i de følgende kapitler blive redegjort herfor. Vigtige internationale konferencer, nye organisationer samt aftaler har stimuleret forskningen hos akademikere og foretagsomheden hos politikere på dette felt.

Lige som en enkelt flygtnings problem bedst løses ved at flygtningen kan vende hjem i sikkerhed, så løses en konflikt med et juridisk/menneskeretligt aspekt lettest i det hjemlige forum. Menneskerettigheder er med andre ord en samlebetegnelse for en del rettigheder som man – når galt skal være – kan gå videre med til visse internationale organer, men som i en del tilfælde vil kunne klares ved nationale retsorganer evt. ved henvisning til én eller flere af de nævnte internationale konventioner. Dette er blevet helt klart herhjemme efter at Danmark ved lov i 1992 gjorde Den Europæiske Menneskerettighedskonvention til en bestanddel af dansk lovgivning. Er retssikkerheden eller retstilstanden ikke ændret på afgørende punkter, så er dog kendskabet til konventionen hos advokater, offentlige anklagere og dommere blevet meget større.

I denne bog skal der kastes lys over nogle af de spektakulære sager Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i Strasbourg har afgjort. Det er imidlertid svært at afgøre hvor stor betydning domstolen (og – indtil 1998 – tillige menneskeretskommissionen), har haft i de mange år de har virket. Alene eksistensen af konventionen og det maskineri der er opbygget til at gennemføre denne, har en forebyggende virkning, dvs. dæmper staternes eventuelle tendenser til overgreb. Men der kan gives nogle bestemte indtryk af hvilke typer sager der når så langt – og hvor meget blod og sved og hvor mange tårer der i den anledning er medgået. Forhåbentlig vil læseren selv synes at det har været umagen værd at fordybe sig i det.

Retfærdighed er under alle omstændigheder ikke et éntydigt begreb. Selv de lærde jurister i Strasbourg er ofte meget uenige. Formålet med denne bog er at skildre hovedprincipperne for at indkredse retfærdigheden i menneskeretssfæren – på basis af den igennem godt 40 år indhøstede praksis.

II

Fra nationale til internationale menneskerettigheder

Rødderne til det vi i dag kalder menneskerettigheder, fortaber sig og forgrener sig langt tilbage i tiden. Som med så mange begreber der både kan gives et teoretisk-moralsk og et praktisk indhold, varede det mange år før de fik deres nuværende navn. Den ofte moraliserende ønsketænkning som har omgærdet dem, står desværre milevidt fra den reelle, juridiske sikring af disse rettigheder.

Også i dag bølger diskussionerne frem og tilbage, og mange menneskerettighedsforkæmpere vælger så at give deres egen definition der eventuelt er langt bredere end national og international lovgivning eller endog organisationer som *Amnesty International* strækker sig.

Lad os foreløbig definere menneskerettigheder som de rettigheder et lands borgere som et minimum må insistere på over for en overmagt. Altså den samling rettigheder som i deres kerne er ukrænkelige. Den mere præcise formulering af det behov en større menneskegruppe kunne have for at dæmme op for magtmisbrug, er først i historien blevet sporet til England. *Magna Carta* – det store frihedsbrev – som kong John af England (hertillands ofte kaldet Johan uden land) i 1215 måtte underskrive over for sine stormænd og dermed garantere dem at de ikke blev fængslet, frataget gods, dømt fredløse eller landsforvist uden retsmæssig dom af deres overmænd, er verdenshistoriens første hentydning til den retssikkerhed som senere blev en klar bestanddel af menneskerettighedskomplekset.

Med et udgangspunkt i naturretlige betragtninger benyttedes de videre frem af et voksende borgerskab som havde brug for at stække vingerne på en feudal kongemagt. Det engelske parlament fik ved *Petition of Rights* af 1628 knæsat at kongen ikke kunne udskrive skatter uden parlamentets godkendelse, og at ingen kunne fængsles uden dom (sidstnævnte blev senere, i 1800-tallet, med inspiration i romerretten formuleret i grundsætningen "*nulla poena sine lege*").

Habeas Corpus af 1679 var de latin-glade englænderes udtryk for indførelse af hvad vi kalder reglen om grundlovsforhør, altså at en anholdt (hans *corpus*, dvs. krop) skal stilles for en dommer inden udløbet af 24 timer med henblik på en uvildig juridisk prøvelse af grundlaget for anholdelsen. *Bill of Rights* 1689, stadig i England, fastlagde en række af parlamentets rettigheder over for kongen, altså hvad man i dag kan kalde de politiske menneskerettigheder.

De engelske ideer smittede af på folk som var udvandret til den nye verden i Amerika, og da det rev sig løs fra moderlandet i 1776, indbefattede de i *den amerikanske uafhængighedserklæring* de stolte ord: "Vi anser følgende sandheder for at være selvindlysende: At alle mennesker er født lige, at de af deres skaber er begavede med visse ufortabelige rettigheder, og at der til disse hører liv, frihed og stræben efter lykke...".

Da så Amerika fik en forfatning i 1787, kom kun nogle af menneskerettighederne med, men senere kobledes flere til i de såkaldte forfatningstillæg (eng. *amendment*) der ligesom protokollerne til Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (se herom nærmere side 32, 148, 177) har samme gyldighed som selve teksten. Den interessante følge af alt dette blev at menneskerettighederne i USA altså blev en del af forfatningen, mens de i det Storbritannien hvor ideerne oprindeligt udklækkedes, fremdeles fandtes spredt i lovgivningen, indtil år 2000. Dette land er blandt de få stater i verden der ikke har nogen skreven forfatning.

Frankrig først med ordet "menneskerettighed"

Skal vi nu se strikt på ordet menneskerettighed, ja så holdt det først sit indtog med *den franske erklæring om menneske- og borgerrettighederne* af 1789. Ordret: Erklæringen om menneskets og borgerens rettigheder ("*droit de l'homme et du citoyen*"). I det franske før-revolutionære samfund var det først og fremmest det brede folks ufrihed

som følge af overklassens mange og utålelige privilegier der var blevet en pestilens. Oprøret mod privilegiesamfundet, garneret med formuleringer fra oplysningstidens filosoffer, frembragte det arvegods som striber af europæiske forfatninger opsugede, og som i moderne tid er grundlaget for de internationale aftaler om menneskerettigheder.

Franskmændene har alle dage været gode til teorier. De lærte os således at de pågældende friheder og rettigheder var *umistelige*, og at de var "*iboende*", altså tilkom mennesket alene fordi det var menneske. Ingen tvivl skal dog herske om at Frankrig, såvel som de øvrige stater i Europa, var længe om at skaffe realiteter bag de højt-svungne paroler. Når f.eks. valgretten skulle være "lige" og tilkomme "alle", tænkte man i første omgang ikke på besiddelsesløse eller kvinder. Det varede eksempelvis ca. 150 år inden franske kvinder fik stemmeret, og 50 år inden valgbehandlinger i Danmark blev hemmelige. Indtil omkring århundredskiftet skete de ved såkaldte "kåringer" (håndsoprækning på tingsteder)!

Vi har hidtil fulgt den gradvise udformning af menneskerettighederne ad de nationale spor og set hvordan der har været en vis grænseoverskridende indflydelse i begrebsindholdet. Men netop ved 1800-tallets midte udvikles også til fulde hvad man kunne kalde *den humanitære internationalisme*. Altså den form for appel til internationalt samarbejde der ikke var led i en egentlig magtkamp, men alene tjente beskyttelsen af mennesket.

Det skyldtes den usædvanlige omstændighed at en rig købmand på rejse uforvarende blev vidne til de forfærdende scener der udspillede sig bag fronterne i en krig hvor Frankrig og Italien kæmpede mod Østrig. Sårede forblødte, og syge bukkede under efter slaget ved Solferino i Norditalien i 1859 – som det var sket ved så mange andre slag – fordi der ikke fandtes noget tilstrækkeligt sanitetsvæsen. I dette tilfælde skønnes at måske 40.000 soldater kunne have været reddet. Købmanden, *Henri Dunant* fra Geneve, tog til orde for dannelsen af et frivilligt hjælpekorps som skulle være tilknyttet lazaretter i felten og i det hele taget sørge for at få de ikke-krigsduelige bort fra fronten. Hans ideer gav stødet til dannelsen af *Den Internationale Røde Kors Komité* og til udformningen af den første humanitære Geneve-konvention i 1864; konventionen skulle give såvel syge og sårede, som ambulancer og militære sygehuse en international beskyttelse.

En af Jesu lignelser beskriver "den barmhjertige samaritan". Det var en mand fra området Samaria (ligger den dag i dag i Israel), som hjalp en fremmed, altså én uden for sin familie (stamme) der var kommet i nød. Når folk med opfattelsen af at de bør hjælpe andre som er blevet pludselig syge eller tilskadekomne, kalder sig samaritter, er det med rod i ordet samaritan. Hvad Dunant satte i værk, var en slags internationalisering af samaritter-tjenesten.

Den humanitære folkeret

Det medmenneskelige ansvar skal introduceres her selv om det ikke direkte vedrører udviklingen af menneskerettighederne. Det må nemlig fastholdes at de humanitære rettigheder som Henri Dunant skabte kimen til, i virkeligheden under krig i væsentligt omfang kommer til at erstatte det vi almindeligvis kalder menneskerettigheder i dag. Menneskerettighederne skrumper så at sige ind under krig. Regeringsmagt og retsvæsen vil være så optaget af krigen og dens førelse at de garantier der er nedlagt i aftaler om national og international menneskeretsbeskyttelse, ofte tilsidesættes. Det kan ikke udledes af nogen generel erklæring eller nogen bestemt international traktat, men muligheden for at sætte en del af menneskerettighederne ud af kraft findes både i staternes love og i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. I sidstnævntes art. 15 henvises til krigs- og undtagelsestilstand.²

Til gengæld er der behov for ekstra beskyttelsesregler for soldater og civilbefolkning i besatte områder under krig. Efter den anden verdenskrig blev de mange regler og normer der havde udviklet sig i løbet af knap tre kvart århundrede, i 1949 nedfældet i i alt fire såkaldte Røde Kors-Geneve-konventioner, dvs. bindende internationale aftaler som Den Internationale Røde Kors Komité blev sat til at vogte over.

Vi har her rask forbigået den fransk-tyske krig 1870-71 og første verdenskrig 1914-18 som de ikke havde nogen betydning for *humanitærretten*, altså det sæt af rettigheder som – forskellig fra menneskerettighederne – finder anvendelse i krig. Selvfølgelig bragte også disse krige nye erfaringer om situationer hvor regler

2 Dog har staterne aldrig ret til at ophæve forbudet mod vilkårlig berøvelse af livet (henrettelse uden lov og dom), mod at udøve tortur, mod slaveri og mod at benytte sig af straffelove med tilbagevirkende kraft.

burde vedtages – og blev det, men den skelsættende og meget grundige nytænkning fandt altså først sted efter det 20. århundredes anden verdensomspændende krig.

Det skal herved stadig erindres at begrebet menneskerettigheder i folkeretten, dvs. som et sæt internationale garantier, ikke eksisterede før efter den anden verdenskrig. Med andre ord udviklede de særlige krigsbeskyttelsesregler sig hurtigere på det internationale plan. Deres om ikke endelige så mere detaljerede form fandt de to sæt rettigheder dog nogenlunde samtidig i slutningen af 1940'erne. For foreløbig at afslutte humanitærretten skal det tilføjes at de nævnte fire 1949-konventioner i 1977 blev suppleret med to protokoller. Disse forbyder bl.a. såkaldte tæppebombardementer af tæt befolkede områder som det under anden verdenskrig f.eks. skete af Hamburg, Dresden og Coventry, foruden ødelæggelse af genstande der er livsnødvendige for befolkningen; disse beskyttelsesregler skal også gælde under borgerkrige. De hidtidige konventioner rettede sig mod de traditionelle krige mellem to eller flere stater.

Nu er det jo meget godt at forbyde noget under krig, men over for hvem, og hvordan skal man påtale det hvis det ikke overholdes? Dette spørgsmål lader sig vanskeligt besvare. Man kan sige at selv under krige kan det være i en stats interesse at holde sig til internationalt anerkendte aftaler som den pågældende stat har ratificeret, og som den forventer at også modparten overholder. Om enkelte stater skulle frygte et krigsforbryderopgør ved grov tilsidesættelse af reglerne, er vanskeligere at svare på. Alle stater i krig må opleve at deres borgere bliver taget til fange af modparten, og risikoen for en ublid medfart for disse må forventes at være mindre hvis man selv behandler sine krigsfanger efter Røde Kors' regler. Den Internationale Røde Kors Komité vogter nidkært over reglerne, og krænktes de gentagne gange alvorligt, undser den sig ikke for offentligt at påtale det.

Fra krigsfangebeskyttelse til FN's verdenserklæring

Under alle omstændigheder er en krigsfange frataget den folkeretlige beskyttelse som dennes eget land normalt kan give ham. Krig har en tilbøjelighed til at afbryde de diplomatiske forbindelser, og derved befinder krigsfangen sig i et retligt "ingenmandsland". Den absolut neutrale Internationale Røde Kors Komité træder da ind,

presser på for at syge og sårede fanger kan udveksles, formidler korte standardbreve mellem krigsfangerne og deres pårørende og forsøger på forskellig vis at komme til at hjælpe krigsfangerne med adspredelser – alt sammen i det omfang det tillades af den magt der har krigsfangerne i forvaring. Afgørende er at fangerne ikke har nogen gennemtvungelige rettigheder og følgelig ingen uvildig instans at appellere til.

Dette sidste adskiller på afgørende måde de humanitæretlige regler fra hvad der gælder om menneskerettighederne hvis internationale udvikling altså først begynder omkring FN's oprettelse. Disse rettigheder kommer første gang til at indgå i en international aftale ved at blive nævnt i artikel 55 i FN-pagten, verdensorganisationens "grundlov". I kapitlet om nationale mindretal (se side 50ff) er der henvist til de spirer til individets internationale beskyttelse som oprettelsen af Folkeforbundet i 1919 førte til. Det skal indskydes at humanitæretlighederne og menneskerettighederne i et vist omfang overlapper hinanden, særlig fordi det ofte er vanskeligt at konstatere hvornår interne uroligheder har udviklet sig til en decideret borgerkrig.

Allerede inden FN's oprettelse havde USA og Storbritannien dog gennem *Atlantehavserklæringen* af 1941 formuleret de såkaldte *fire friheder* som kunne kaldes fire "hjørneste" blandt menneskerettighederne: 1) *tale- og ytringsfrihed*, 2) *trofrihed*, 3) *frihed for afsavn* og 4) *frihed for frygt*. Et forsøg på at oversætte disse fire maksimer så ordret som muligt fra det engelske yder dem knap nok fuld retfærdighed – de sidste to "friheder" burde snarere hedde: fravær af nød og fravær af frygt. Eller for at sige det helt mundret: Vi skal have lov til at tale og udtrykke os frit, dyrke vores tro, og vi skal sikres mod fattigdom og frygt for forfølgelse fra myndigheder der uden lovgrundlag handler efter godtbefindende.

De frihedselskende amerikanere og de retfærdighedssøgende briter ('*fair play*') foregreb hermed nogle af de rettigheder der blev udmøntet meget mere detaljeret syv-ni år senere i de to store grupper af rettigheder der betegnes som politiske/borgerlige og som sociale/-økonomiske/kulturelle. Frihed for frygt skal forstås som respekt for frihedsrettighederne og et retsapparat der giver den anklagede ret til at anses for uskyldig indtil man er dømt, og som i det hele taget ikke forulemper (torturerer/bortfører/henretter) sine borgere. Frihed for afsavn skal

forstås som et samfund der garanterer befolkningen en rimelig levestandard, og at der ikke føres en politik som kaster den ud i hvad man med et moderne udtryk kalder menneskeskabte katastrofer.

Nu er FN ikke nogen overstatslig organisation (modsat dele af Det Europæiske Fællesskab (EF) og den senere udviklede Europæiske Union (EU)), og staternes vilje til at afgive suveræniteten var ved oprettelsen af FN slet ikke til stede. Derfor indsattes i FN-pagtens art. 2 det væsentlige forbehold at intet i pagten skulle give FN ret til at gribe ind i forhold "der i det væsentlige hører under en stats egen myndighed". Det tør nok siges at denne regel er blevet benyttet under talrige konfrontationer, først i mange år mellem Øst og Vest, og siden mellem industrilandene og udviklingslandene når netop menneskerettighedskrænkelser er blevet påvist og påtalt.

De internationale rettigheder og deres beskyttelsesmekanismer

Ikke kun militær intervention er blevet tolket som at "gribe ind"; det gælder også for enhver kritik tværs over grænserne. Imidlertid barslede den af FN særligt nedsatte menneskeretskommission allerede i 1948 med den verdenserklæring om menneskerettighederne som er blevet det væsentlige udgangspunkt for alt menneskerettighedsarbejde lige siden. Imidlertid er en erklæring, som udtrykket antyder, ikke et folkeretligt bindende dokument, men alene en slags programfastlæggelse.

Her afspejles de klassiske frihedsrettigheder som f.eks. også den danske grundlov taler om, og som udtrykker en helt igennem liberalistisk samfundsopfattelse. Ud over alt det staten ikke må (krænke boligen, person-, ytrings-, forsamlings- og foreningsfriheden, åbne ens breve osv.), skal den efter erklæringen sikre en række sociale og kulturelle goder. Kort sagt karakteriserer erklæringen hvad borgeren i retsstaten, der samtidig er et velfærdssamfund, må forvente og forlange af sit land.

Jævnside med den internationalisme og den "humanitære vækkelse" som efterkrigstiden nærede, voksede også naturligt ideer om at forsikre Europa alene mod fremtidige krige og forfærdende menneskerettighedskrænkelser. Nazismens forsøg på udryddelse af jøderne – dette umenneskelighedens felttog midt under krigen – var

nok den stærkeste inspirationskilde, men i bagehovedet lå også de autoritære ideologiers umilde favntag, hvad enten det nu var under kommunismen, fascismen eller nazismen. Om det var den unge Sovjetunions kunstige forarmning af det kornrige Ukraine, italienernes krigforbrydelser i Abessinien (i dag Etiopien) eller tyskernes tilintetgørelsesleje – nu gjaldt det at sige fra i tide og skabe internationale garantier imod staternes misbrug af magt over for egne og fremmede borgere. Det blev til Europarådet i 1949, ligesom FN et løst samarbejde af stater, men allerede i 1950 tilføjet en særlig europæisk menneskeretskonvention.

Hermed skabtes i virkeligheden den første internationale, overnationale aftale efter krigen. Afgav staterne ved medlemskab af Europarådet ikke direkte suverænitet, så gjorde de det på en måde alligevel hvis de ratificerede menneskeretskonventionen. Udbruddet af den kolde krig, Sovjetunionens afvisning af at modtage Marshall-hjælp, Berlin-blokaden og kommunismens tvangsmonopol på Østeuropas politiske arena bevirkede at Europa i en meget lang årrække var lig Vesteuropa. Krigstidens uhyrligheder skabte hurtigt blandt de vesteuropæiske stater enighed om mange detalje-rettigheder; desuden skulle borgere have ret til under forskellige betingelser at indbringe klagesager mod deres egen stat eller en signatarstat de havde ophold i. Med udsigt til eventuelt at få omgjort en national retsafgørelse eller en praksis som fandtes at stride mod udtrykkelige bestemmelser i konventionen. Det skulle dog vise sig at der var langt fra teori til praksis.

III

Statsret, folkeret og menneskeret

Alle samfund i verden er i besiddelse af én eller anden form for retlig, altså juridisk, orden. I flertallet af verdens lande er det desværre stadig de stærkeste der uden hensyn til den enkelte borgers retssikkerhed eller til betydelige mindretals særinteresser, har bestemt de love og sædvaner som deres stat styres efter. Undertiden sidder magtherrerne overvejende på hærens nåde – det kalder man at sidde på bajonetterne – og så kan risikoen for opstande ikke afvises. Undertiden er landets regering bestandig uenig med et nationalt mindretal, og så brager bomberne. Undertiden afløses brugen af terrorvåbnet imidlertid af regulær borgerkrig.

I Europa er diktaturene heldigvis – som helhed – blevet afskaffet i det 20. århundredes anden halvdel, og næsten hele verdensdelen hæger om demokratiet, eller mere snævert udtrykt: Retsstaten. Inden vi går over til at granske hvad inter-europæisk menneskeretsbeskyttelse er for noget, er det på sin plads at søge afklaret hvor der kan trækkes et skel mellem staternes egen ret og de internationale aftaler og organer. Det nødvendiggør at forstå forskellighederne mellem 1) statsretten, 2) den internationale ret (også kaldet folkeretten) og så 3) det særlige "vedhæng": menneskeretten.

Statsretten er alle de retsregler, den lovgivning og praksis der binder statsorganerne, altså de offentlige myndigheder, i et enkelt land. I forhold til menneskerettighederne er det nok passende at tale om alle de pligter disse statsorganer har, hvad enten det nu er til ikke at krænke borgernes rettigheder eller til positiv handling. Man kan også tale om offentlig ret og derved skelne alle de love og regler der vedrører myndighederne fra privatretten – altså de rets-

regler der vedrører borgerne. Udtrykket national ret er så et samlebegreb for dels de regler der gælder statens organer, som er af primær betydning, når man vil finde ud af om der er sket en menneskerettighedskrænkelse, dels de andre retsregler som vedrører borgerne i deres indbyrdes forhold.

En masse konflikter mellem private borgere, lige fra f.eks. uenighed om tolkning af et købstilbud eller en strid om skellet mellem to grunde til f.eks. røveri, tangerer ikke nødvendigvis menneskerettighedssfæren. Men de fletter sig let ind i den. Ethvert spørgsmål om hvordan myndighederne retsforfølger en person eller reagerer på en påstået lovovertrædelse, kan nemlig udvikle sig til en dyst mellem borgeren og staten.

Hauschildt-sagen om særlige krav til dommernes upartiskhed

Lad os som eksempel tage den danske *Hauschildt-sag*. Som i så mange andre sager der er forelagt i Strasbourg, klagede her en person der var dømt for en alvorlig forbrydelse. Han besværede sig over at danske myndigheder havde begået en formel fejl under deres retsforfølgning af ham. Altså ikke over at straffen over ham var for streng. Og selv om man er morder eller storsvindler, har man altså krav på at bestemte regler følges, og sidst, men ikke mindst at man betragtes som uskyldig indtil dommen er fældet. Ikke mindst det sidste kan i praksis være svært at overholde.

Mogens Hauschildt var i 1970'erne en smart ung sølvhandler i København. Men han bedrog sine kunder. Bunker af mennesker havde investeret i sølv hos ham – i håb om at priserne på dette metal ville stige. Sådant handel med ædle metaller er først og fremmest et spørgsmål om tillid, og Hauschildt både købte og solgte for sine kunder som slet ikke så sølvet. I stedet tabte de deres penge. Det var en kringlet og vanskelig sag – og politiet var efter at Hauschildt var blevet anholdt, på vagt over for hans forsøg på at gemme penge af vejen og på at planlægge flugt. Han var derfor længe i isolationscelle inden han i 1982 ved Københavns Byret blev idømt syv års fængsel, senere af Østre Landsret nedsat til fem år. I begyndelsen af 1980'erne afsonede han så fire år og to måneders fængsel.

Men han indklagede Danmark, fordi den samme dommer ved Københavns Byret i 21 tilfælde havde forlænget fængslingskendel-

ser over ham med den begrundelse at der var en særlig bestyrket mistanke om at han var skyldig, og i sidste ende også havde været med ved den endelige domfældelse af ham. Det indebar en risiko for at den pågældende dommer ikke var tilstrækkelig upartisk over for ham, og dermed en krænkelse af artikel 6 om "retfærdig rettergang". Og det synspunkt anerkendte Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i sin dom fra 1989. En dommer skal ikke alene være upartisk, men også forekomme at være det! Denne måske lidt spidsfindige forskel er blevet europæisk retsopfattelse efter inspiration fra Storbritannien. Ingen turde påstå at den pågældende dommer rent faktisk var forudindtaget mod Hauschildt – og altså kunne lade negative følelser præge sin dømmekraft – men der måtte end ikke være skygge af tvivl herom!

Det var den første sag Danmark tabte ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. Hauschildt fik et erstatningsbeløb af den danske stat (20.000 pund eller godt 200.000 kr.) – dog modregnet i statens øvrige udeståender med ham (skattesvig). Som følge af denne dom blev den danske retsplejelov ændret således at den situation ikke ville opstå: at byretsdommere eller landsdommere i fremtidige sager kunne erklæres inhabile, fordi de både havde afsagt kendelser om forlængelse af fængslingen (altså under forundersøgelsen inden en dom) med den begrundelse at der forelå særlig bestyrket mistanke, og så også kom til at afgøre sagen ved dom. Der skal nu to forskellige dommere til. Allerede inden det var sket, fik Strasbourg-domstolens afgørelse betydning, nemlig i sagen om "Jydebrødrene", tre jyske erhvervsdrivende der var dømt af den samme dommer som havde varetægtsfængslet dem. Straffesagen måtte derfor ombehandles af en anden dommer.

Menneskeretten forbinder national ret med folkeretten

Hauschildt-sagen illustrerede med andre ord at dansk, altså national ret, måtte bøje sig for den internationale menneskeret. Hvad er da folkeretten for noget?

Folkeretten defineres i almindelighed som de traktater og de sædvaner der gælder for staterne i deres indbyrdes forhold samt i deres relationer til internationale organisationer. Altså hvis f.eks. Danmark og Norge skulle blive uenige om rettighederne til nogle farvande (og fiskene eller olieforekomsterne i dem) – som det vir-

kelig skete om den stort set ubeboede norske ø Jan Mayen øst for Grønland. I dette som i en mængde andre forhold, typisk stridigheder om ejendomsretten til bestemte farvande eller territorier, afgøres sagerne af Den Internationale Domstol i Haag³. Men den kan enkeltpersoner ikke klage til.

De internationale menneskeretstraktater (se nærmere side 34 og 42f) kan imidlertid siges at være specielle bestanddele af folkeretten som undtagelsesvis giver enkeltpersoner ret til at optræde med klager for internationale organer. Disses afgørelser (og her tænkes altså på Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i Strasbourg og FN's Menneskeretskomité i Geneve) har Danmark en folkeretlig pligt til at efterleve. Konstateres alligevel et brud på dem i en konkret sag, må staten eventuelt ændre sin lovgivning eller udbetale en erstatning til den person hvis rettigheder er blevet krænkede. Europarådet kan i modsætning til FN foranledige eksklusion af en medlemsstat i henhold til art. 8 i Europarådets statut. Det er endnu ikke sket omend Grækenland kun i 1969 afværgede det ved selv at trække sig ud af rådet. Men det politiske klima mellem staterne vil blive belastet ved en sådan bastant straffeforanstaltning. I almindelighed retter stater sig efter domme fra internationale organer – omend ofte med stor forsinkelse (se f. eks. side 154ff).

Det er vel rimeligt at spørge om hvor EU (tidligere EF = De Europæiske Fællesskaber) hører hjemme i denne eksercits mellem de enkelte staters retsorden, hensynet til andre stater, individets rettigheder, i lyset af ønsket om åbne grænser og en mere uhindret konkurrence i forretningslivet? Selv om EU's medlemsstater alle har ratificeret (dvs. endelig anerkendt) Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, er der tilkendegivet et behov for at også dette fællesskab manifesterer sig tydeligt vedrørende menneskeretten. Alle de traktater og andre juridiske bånd der binder EU-staterne og EU's institutioner sammen, er blevet så omfattende at de så at sige danner deres eget retssystem som svæver mellem stats- og folkeret. De lærde har forsøgt sig med et indviklet udtryk, kaldet *intern statsfællesskabsret*.

3 Ved en dom af juni 1993 bestemtes det at farvandet mellem Grønland og Jan Mayen skulle deles næsten lige, hvorved Danmark måtte afgive en del af det havområde det bl.a. med henvisning til Grønlands størrelse havde anset sig for berettiget til.

Menneskeretten i forhold til EU har udviklet sig til et kompliceret emne, foreløbig dog kun på det teoretiske plan. EU har barslet med et *grundrettighedscharter* som skal tydeliggøre at Den Europæiske Union også fuldtud vedkender sig det etiske grundlag som Den Europæiske Menneskerettighedskonvention er baseret på. Dog indgår heri også medlemsstaternes forfatningstraditioner, de øvrige traktater indgået af EU foruden afgørelser fra EF-domstolen i Luxembourg. Men det indebærer ikke i egentlig forstand nogle nye forpligtelser for staterne, selv om charteret opregner en del rettigheder, her kaldet *grundrettigheder*, som ikke findes i konventionen: Der tales f.eks. om frihed for kunst og videnskabelig forskning, om frihed til at oprette egen virksomhed, om børns ret til beskyttelse og omsorg, integration af mennesker med handicap, ret til arbejdsformidling, adgang til sundhedsforebyggelse, ret til god forvaltning m.v. Den overvejende del af de rettigheder der ikke genfindes i menneskeretskonventionen, er af social art.

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols afgørelse i sagen *Matthews mod Storbritannien* illustrerer at Den Europæiske Menneskerettighedskonvention også kan bruges i en strid om rettigheder der vedrører et EU-organ. Den britiske statsborger Denise Matthews som bor i Gibraltar, fik i februar 1999 domstolens ord for at det krænkede *retten til frie valg* – som fastsat i art. 3 i 1. tillægsprotokol til konventionen – at der i Gibraltar ikke skulle være valg til Europaparlamentet (EUs parlament) som en undtagelse for Storbritannien. Strasbourg-domstolen fandt ikke nogen rimelig grund for Storbritannien til at undtage briter bosiddende i Gibraltar fra valghandlingen, eftersom de er berørt af Europa-Parlamentets virksomhed i samme omfang som briter bosiddende i f.eks. England eller Skotland.

En stewardesse brugte EF til at få samme løn som mændene

Enkelte af de mange sager der er ført for De Europæiske Fællesskabers domstol i Luxembourg – altså EU's domstolsorgan som afgør retsfejder der udspringer af staternes, firmaers eller private borgeres utilfredshed med overholdelsen af de retsregler EU har skabt – har drejet sig om noget menneskeretligt ud fra en anden fortolkning af dette begreb, således som det lader sig beskrive under

navn af grundrettigheder og i det væsentlige baseret på tysk forfatningsret. De er blevet afgjort af Luxembourg-domstolen, fordi der i EU's retsgrundlag – her Rom-traktaten om oprettelsen af det daværende EF – var et juridisk tekstgrundlag som ikke findes i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Hvis man ser på aktivitetsniveauet i de tre internationale domstolsorganer der her er omtalt, er det meget forskelligartet: Mens Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i Strasbourg i 2000 afsagde over 500 domme, fælder den Internationale Domstol i Haag i gennemsnit mindre end to domme om året mens De Europæiske Fællesskabers domstol i Luxembourg ligger på omkring 300 domme årligt.

Som eksempel på EU's tangering af det menneskeretlige kan nævnes den belgiske stewardesse Gabrielle Defrenne der havde anlagt sag ved en belgisk domstol, fordi hun modtog lavere løn og skulle tidligere på pension end sine mandlige kabinetkolleger i det belgiske luftfartsselskab Sabena. En sådan forskelsbehandling kan forekomme uretfærdig, men der var ikke i belgisk lovgivning eller i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention nogen bestemmelse der forbød den. Heller ikke i den europæiske socialpagt af 1961 der omhandler de økonomiske og sociale rettigheder (som konventionen ikke kommer ind på), finder vi et direkte forbud. Dertil kommer at reglerne i socialpagten (se side 167) ikke giver mulighed for domstolsprøvelse i Strasbourg – de har en mere standardsættende karakter, og flere af dem er at ligne ved løfteparagraffer, dvs. idealer staterne skal stræbe efter at indfri.

Hele tre sager, med tre domme som blev forelagt og afgjort af EU's domstol, blev det til, fordi hun var utilfreds med en forskelsbehandling der både angik det påbudte tidlige fratrædelsestidspunkt, løn og pension. Det hele var foranlediget af at hun skulle gå så tidligt som i en alder af 40 år! Stewardesser er efter en "folkelig" opfattelse smarte unge piger, og så kunne luftfartsselskabet "naturligvis" ikke slæbe rundt på gamle gimper! Nå, sådan erklærede Sabena naturligvis ikke rent ud at det hang sammen. Men... Den efterhånden ikke helt unge stewardesse anlagde sag efter Rom-traktatens artikel 119 der knæsetter princippet om lige løn for lige arbejde.

Sabena forsøgte at knibe udenom med at henvise til at det ikke var et statsligt firma. Men nej, sagde Luxembourg-domstolen: Art.

119 er ufravigelig, og forbudet mod forskelsbehandling mellem mandlige og kvindlige arbejdstagere gælder ikke blot offentlige myndigheder, men for alle de overenskomster som kollektivt regulerer arbejdslønnen, og for aftaler mellem private. Men hun fik ikke fuldstændig medhold: Art. 119 vedrører efter sin ordlyd kun løn. Hendes påstand om det tidlige fratrædelsestidspunkt og den anderledes (og ringere) pension var ikke med. Altså kunne art. 119's ordlyd ikke udstrækkes til et almindeligt forbud mod forskelsbehandling ud over løfte om ligeløn.

Menneskeretskrænkelser afgøres også på rent nationalt plan

Det har været diskuteret om EU ikke burde tiltræde Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, eftersom EU's institutioner opererer inden for et retsområde hvor særlige beføjelser er overdraget dem af nationalstaterne. Det kan dreje sig om landbrugsordninger eller særlige anti-trust-regler eller andet, alt sammen helt uden for konventionens rækkevidde. Dette blev bekræftet da Den Europæiske Menneskerettighedskommission måtte afvise at behandle en klage fra det franske fagforbund Confédération Française Démocratique du Travail (CFDT) rettet mod De Europæiske Fællesskaber (som EU tidligere kaldtes). Fagforbundet var utilfreds med at Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab ikke havde givet det en plads i sit rådgivende udvalg. I 1996 udtalte De Europæiske Fællesskabers Domstol i Luxembourg, at EU ikke havde hjemmel i Rom-traktaten (om det daværende EF) til at tiltræde internationale konventioner på menneskerettens område, herunder den europæiske. Det skyldtes, at EU ikke opfatter sig selv som en forbundsstat.

Dette synspunkt ligger da også bag EU's ovennævnte *EU-charter om de europæiske grundrettigheder* som de 15 EU-stater vedtog i 2000. Herved tilkendegav denne gruppe lande den status som EU-borgerne på dette tidspunkt havde i forhold til fællesskaberne. Eftersom det pointeredes at rettighederne ikke udvidede det hidtidige spektrum af rettigheder i henhold til bestående EU-retsakter såvel som traktaterne, opfattedes chartret ved årtusindskiftet som en *erklæring*. Med sit eksakte indhold (som på en hel del punkter hhv. afviger fra eller udvider området sammenlignet med rettighe-

derne i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention) var det dog en udbredt opfattelse at chartret, af nogle betegnet som en håndfæstning for staterne over for deres borgere, efter nye vedtagelser af EU-landene ville udvikle sig til bindende fællesskabsret på hvilken borgerne kunne støtte ret. Så meget mere som Luxembourg-domstolen – evt. sammen med andre EU-vedtagelser – kunne forventes at lægge chartret til grund ved sine retsafgørelser.

En del tvister om menneskeret afgøres af nationale domstole. Det er med andre ord ikke sådan at en konflikt først bliver "menneskeretlig" når den afgøres af et internationalt organ. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention og FN's konvention om borgerlige og politiske rettigheder er de centrale dokumenter, men man kan betragte mange nationalt afgjorte sager som menneskeretsrelevante – selv om ordet ikke forekommer i retssagen. Og selv om de fleste af de eksakt opregnede menneskerettigheder i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention også findes – i en måske kortere form – i den danske grundlov, skal man ikke lade sig forvirre af at andre menneskerettigheder findes i retsplejeloven.

Det er historisk bestemt. Det er vanskeligt at ændre grundloven ligesom det er vanskeligt at ændre Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Derfor er tilføjede garantier for borgerne – som man ikke var kommet i tanke om eller kunne opnå enighed om da de pågældende dokumenter blev udformet – placeret i henholdsvis nationale love og tillægsprotokoller til konventionen. Og de er umiddelbart lige så bindende som de "oprindelige" regler fra henholdsvis 1849 (grundloven) og 1950 (menneskeretskonventionen). Siden 1992 er Den Europæiske Menneskerettighedskonvention i øvrigt "inkorporeret" i dansk lovgivning, dvs. gælder med samme ret som vore egne love. Der skal altså hele tiden tages hensyn til den såvel i forvaltningen som af domstolene. Først i de seneste år er det blevet mere almindeligt at der henvises direkte til konventionen i danske retsafgørelser (se side 11 med et eksempel herpå – Aukens have og ytringsfriheden).

Opfyldelsen af en dom afsagt af menneskerettighedsdomstolen i Strasbourg sker trods inkorporeringen af menneskeretskonventionen ikke automatisk. Den involverede klager må selv foretage sig aktive retsskridt – igen. Det er i øvrigt ganske modsat den automa-

tik som gælder for afgørelser truffet af EF-domstolen i Luxembourg⁴. Det skyldes den umiddelbare anvendelighed af EU-retten som altså ikke gælder for Strasbourg-systemets afgørelser. Her skal den der måtte "vinde" en sag over Danmark, f.eks. gå til Den Særlige Klageret for at få ophævet en tidligere dom. EU's domstol kan derimod direkte ikende borgere erstatning sådan som det f.eks. i 1996 kom nogle spanske fiskere til gode da de ulovligt var blevet berøvet deres andel i en britisk fiskekvote. Og så var britiske myndigheder forpligtet til umiddelbart at parere ordre.

⁴ Det hedder fremdeles EF-domstolen i Luxembourg eftersom domstolen betjener de tre gamle fællesskaber i det daværende EF (som kan betragtes som EU's "indre kerne").

IV

Hvordan virker det europæiske beskyttelsessystem?

Allerede før FN's verdenserklæring af 1948 brugte man i folkeretten – dvs. det sæt af aftaler (pagter, konventioner, overenskomster osv.) og sædvaner som regulerer staternes indbyrdes forhold – et begreb, som kaldtes "civilisationens mindstekrav". Herefter skulle enhver fremmed statsborger i et land have krav på en uhindret, naturlig tilværelse. Skulle der med andre ord uretmæssigt blive krummet et hår på en borgers hoved når vedkommende opholdt sig i et andet land, var det en naturlig opgave for dennes hjemstat at komme ham/hende til undsætning.

For en stats egne borgere fandtes imidlertid ingen internationale beskyttelsesregler. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention af 1950 betegnede derfor intet mindre end en revolution i den klassiske folkeret der i det store og hele ikke opererede med individer. Lad det være sagt med det samme: Det var ikke på det tidspunkt og er heller ikke den dag i dag let at vinde en sag mod ens egen stat. Men det er ret beset det menneskerettighedssagerne typisk drejer sig om: Den sjældent forekommende situation at staten har fejlet ud fra de særlige hensyn den skal tage til menneskerettighederne.

Konventionen af 1950 gav både egne og fremmede statsborgere ret til at klage. Denne ret tilkommer nemlig enhver person der opholder sig på en deltagerstats territorium uanset om vedkommende er statsborger eller har bopæl i den stat der anklages. Også statsløse personer der er på kortvarigt besøg og asylansøgere kan rejse en sag. Praksis viser ligefrem at ikke-europæere har rejst og endog vundet sager i Strasbourg. Det er dog ikke nok at man bare i almindelighed er forarget over ét eller andet, man skal være personlig offer for en krænkelse (se nedenfor).

Det er imidlertid værd at gøre sig klart at en diskussion om menneskerettighedskrænkelser begynder på det nationale plan. Selve konventionen er en bestanddel af dansk ret, dvs. dens regler kan påberåbes umiddelbart ved en dansk domstol. Men det er nødvendigt at en klager har udtømt alle "nationale retsmidler" som det hedder, dvs. at klagen over den pågældende menneskerettighedskrænkelse skal være ført helt igennem det danske retsmaskineri, eller man skal have brugt den administrative klageadgang der eventuelt måtte være anvist i lovgivningen inden man henvender sig i Strasbourg.

National klageadgang skal prøves først

I den danske – såvel som en lang række andre grundlove i verden – finder vi under betegnelser som "grundrettigheder", "frihedsrettigheder" eller "borgerrettigheder" det meste af det FN og Europarådet kalder menneskerettigheder. En række af de rettigheder der findes i de internationale aftaler, genfinder vi ikke i f.eks. dansk lovgivning. For det meste bruges andre udtryk, og undertiden kan rettigheden afledes af andre rettigheder. Det gælder eksempelvis kravet om lighed eller forbudet mod tortur. Men menneskerettigheder er og bliver et juridisk spørgsmål, og som ved så mange afvejninger af retfærdighed kræver det "blod, sved og tårer" foruden penge. Og så den juridiske indsigt.

Når klagen har været en tur gennem hele det nationale klagesystem, kan man indlede den noget omstændelige procedure som en klage til Strasbourg indebærer. Det må kaldes rimeligt at mulighederne i ens egen stat afprøves først. Det er ikke altid en retsafgørelse i en sag mod én selv der kan udgøre menneskerettighedskrænkelser. Undertiden er det et administrativt indgreb, undertiden er man simpelthen utilfreds med en bestemt lovbestemmelse som angives at være i strid med konventionen.

Der oprettedes da to organer, Den Europæiske Menneskerettighedskommission og Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol til successivt at behandle klagerne, dog således at forstå at førstnævnte var berettiget til at "sigte fra" og at komme med en foreløbig udtalelse om en antaget sag, mens sidstnævnte skulle træffe den endelige afgørelse. Hvert organ fik lige så mange medlemmer som det antal lande der havde ratificeret konventionen, henholds-

vis anerkendt domstolens kompetence. Staterne selv udpeger medlemmerne blandt deres ypperste jurister. Ved en omstrukturering i 1998 blev menneskerettighedskommissionen afskaffet. Herefter tager domstolen selv stilling til hvorvidt en sag skal nyde fremme i Strasbourg.

Hvis enhver borger straks kunne gå til Strasbourg, ville systemet blive overbelastet af sager. Man skal som nævnt have udtømt de nationale retsmidler, altså have ført sagen så langt som muligt i det nationale domstolssystem. Det svarer til at en kunde til en forretning først klager over mangler ved en vare i forretningen selv i et forsøg på at få en anden vare uden mangler – eller eventuelt pengene tilbage. Har vedkommende ikke held med det, ja så kan man eventuelt henvende sig til særlige klagenævn. Retter forretningen sig ikke efter klagenævnets afgørelse, kan det blive nødvendigt at gå til domstolene.

På godt og ondt er det altså en større affære at klage til Strasbourg. Der er mange formelle regler at overholde. Principielt er det som nævnt *enhver* der har klageret. Når ordet 'principielt' bliver brugt, kan man rolig gå ud fra at der er visse betingelser eller forbehold knyttet til klageretten. Der er nemlig, når man læser nærmere efter (art. 34 i konventionen), kun klageadgang for enhver der kan godtgøre at vedkommende har været *offer* for en retskrænkelse. F.eks. gav menneskerettighedsdomstolen ikke en britisk klager – en dreng – medhold da vedkommende protesterede mod eksistensen af pryglestraf i den privatskole han gik i. Risikoen for at få af spanskrøret var ikke nok – han var endnu ikke et offer. (Se nærmere om pryglestraf og denne og andre britiske sager side 133ff).

Der findes altså ikke nogen mulighed for at få domstolen til at foretage en abstrakt efterprøvelse af en national retstilstands forenelighed med konventionen. Det kan på den anden side godt lade sig gøre at få taget en lov op til kritisk gennemgang selv om man endnu ikke er blevet "ramt" af den. Det kan ske hvis man tilhører en sådan "kategori" af mennesker som vil kunne blive "offer" for en menneskerettighedskrænkelse. Det skete således i sagerne *Viking Kjeldsen* (Danmark) og *Norris* (Irland), se hhv. side 95 og side 79). En ung pige burde ikke i sit skoleforløb "udsættes for" seksualundervisning (mente Kjeldsen), og en nordirsk homoseksuel mand burde ikke frygte at blive meldt til politiet hvis han havde homoseksuelt for-

hold.

At få en sag antaget er som at komme gennem et nåleøjje

Som så mange steder i juraen må man operere med en *hovedregel, særlige betingelser og undtagelser*. Det er værd at understrege at klagen udtrykkelig skal vedrøre en af de rettigheder der er nævnt i konventionen eller dens tillægsprotokoller. Masser af de ca. 85 pct. af klagerne der årligt afvises i Strasbourg, er faldet på dette. Men der er andre regler som klagerne har svært ved at overholde, bl.a. at der er en frist på seks måneder efter den afgørende nationale retsafgørelse. Efter den tid kan man ikke klage til Strasbourg. Men man kan godt klage over en konventionsstridig *retstilstand* mange, mange år senere. Det skal dog tilføjes at reglen om udtømmning af de nationale retsmidler ikke er absolut. Må en klage til de nationale retsorganer anses for håbløs fordi tidligere afgørelser i lignende sager har vist det, eller fordi myndighederne er fjendtligt indstillet overfor klageren, behøver denne ikke at have henvendt sig til egne retsinstanser. Man skal ikke have forsøgt sig hos Folketingets Ombudsmand inden man går til Strasbourg, eftersom ombudsmandens udtalelser alene er vejledende, ikke af dømmende karakter. Man kan også i Strasbourg klage over at det går for langsomt med behandlingen af ens sag, og det kan man klart nok ikke anlægge sag om ved en national domstol.

Man kan i oversigtsform kort opregne en række grunde der under alle omstændigheder vil føre til afvisning, nemlig hvis klagen 1) er anonym, 2) i det væsentlige er identisk med en sag der allerede er behandlet af kommissionen/domstolen eller af et andet internationalt organ, eller er under behandling 3) kan udlægges som et misbrug af adgangen til klage til domstolen, 4) er uforenelig med konventionens bestemmelser, eller 5) er åbenbart ugrundet.

Disse afvisningsgrunde dækker overvejende en række på en måde oplagte tilfælde hvor klagen falder uden for "systemet", det være sig på grund af a) personen ("*ratione personae*") – der er f.eks. tale om en retskrænkelse der ikke er statens ansvar, fordi den retsstridige handling er begået af en privatperson, b) tiden ("*ratione temporis*") – der er klaget over en krænkelse begået før den pågældende stat havde ratificeret konventionen (eller dennes tillægsprotokoller), c) emnet ("*ratione materiae*") – der er klaget over en rettighed som ikke er beskyttet af konventionen, f.eks. til pension, ar-

bejde eller bolig.

Selv om mange advokater efterhånden er blevet klare over hvad retsbeskyttelsen i Strasbourg indebærer, er det altså kun ca. 15 pct. af de årligt indgivne klager der slippes gennem det første nåleøje – som "antages til realitetsbehandling" som det hedder. Og der kan godt gå et år eller mere før domstolen bekvemmer sig til at træffe denne første vigtige beslutning.

Herefter foretages en grundigere prøvelse af klagens substans ved skriftlig udveksling med den indklagede regering – hele tiden med det udtrykkelige formål at få tilvejebragt en *mindelig ordning/forlig* mellem klageren og den indklagede regering. Det er akkurat som når der er udtaget stævning ved en national ret: Alt må forsøges for at undgå at få sagen optaget til dom; et forlig er af mange grunde at foretrække. Et fuldt overblik over antallet af forlig er vanskeligt at skaffe sig, fordi en del blev indgået uden at "Strasbourg-systemet" involveres. De når dog ikke op på antallet af domme. Det totale tal for sager, afgjort på denne måde, kendes derfor ikke. Det hedder som regel som en betingelse for forliget at det er indgået "uden præjudiciel virkning", dvs. at staten ikke betragter det beløb den (af frygt for at tabe sagen ved selve domstolen) betaler klageren som en decideret erstatning, men som et "kulancebeløb".

Staterne ville nødig afgive suverænitet

De vesteuropæiske stater der stod faddere til menneskeretskonventionen i 1950, var som helhed lidt betænkelige ved at afgive suverænitet til et overnationalt organ, som en menneskeretsdomstol godt kan kaldes. Akkurat som i den økonomisk prægede integration der indledtes med Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab i 1952, skiltes vejene mellem føderalister og funktionalister. Dvs. mellem tilhængere af en form for avanceret samarbejde der havde forbundsstatslignende eller føderative træk og så de mere jordnære der hele tiden sagde: "Tøv en kende". Dertil kom staternes frygt for at deres suverænitet gled dem af hænde på dette område.

Behovet for at kunne dæmme op for virkelig grove krænkelse inden for den enkelte stat var dog omkring år 1950 så stærkt at menneskerettighedsdomstolen blev trumfet igennem. På den anden side blev den forsynet med væsentlige "bremseklodser". For det første fik individet ikke en automatisk klageadgang – denne skulle hvert land

ved en særskilt procedure tilslutte sig. Endvidere var det ikke obligatorisk (dvs. en fast pligt for staten) at indbringe sagen for menneskerettighedsdomstolen. Det skete kun hvis kommissionen eller den indklagede stat besluttede det. Individet kunne ikke påvirke sagens gang på dette punkt. I de sager hvor der ikke blev opnået forlig, udarbejdede kommissionen en rapport. Var sagen ikke inden tre måneder indbragt for domstolen, skulle Europarådets Ministerkomité, (der består af de til enhver tid værende medlemslandes udenrigsministre) have det sidste ord. I praksis viste det sig at disse politikere som hovedregel fulgte den foreløbige stillingtagen om krænkelse eller ikke-krænkelse af menneskerettighederne som kommissionen skulle fremlægge en rapport om i hver enkelt sag. Ved en revision af klagereglerne fik individet i 1996 ret til selv at indbringe sin sag for domstolen.

Efter at konventionen ved et tilstrækkeligt antal ratifikationer - som fastsat i dens tekst - var trådt i kraft i 1953 havde domstolen ikke noget at bestille!

I de første seks år af domstolens levetid havde den blot én sag om året til pådømmelse, i midten af 1990'erne: 100. Efter år 2000: i hundredvis. Efter 2002: op mod tusinde. Det hang bl.a. i begyndelsen sammen med at regeringerne og kommissionen ikke indbragte sagerne for domstolen sådan som de havde ret, men ikke pligt til efter konventionen. Mange sager blev altså i denne periode behandlet af kommissionen hvis foreløbige konklusioner i mangel af en domstolsbehandling blev forelagt Europarådets Ministerkomité der i næsten alle tilfælde fulgte kommissionens foreløbige konklusion i sagerne. Hele dette indviklede spil mellem domstol og ministerkomité er imidlertid nu en saga blott.

I 1994 vedtog Europarådets medlemsstater nemlig at klagesystemet skulle forenkles. Under indtryk af en stadig større sagsmængde og af en betydelig tilgang af nye medlemsstater lykkedes det at opnå enighed om at afskaffe Den Europæiske Menneskeretskommission. Herved udtrykkes også et lønligt håb om at den gennemsnitlige ekspeditionstid for sager der når helt til menneskerettighedsdomstolen: fem år, vil kunne nedsættes. Staterne skal for fremtiden være bundet til at give borgerne ret til at klage straks ved ratifikation af konventionen, og domstolen afgør selv om den vil behandle sagerne. Ministerkomitéens opgave er (stadig) at overveje at en stat efterlever domsto-

Det reviderede klagesystem i Strasbourg

Domstolen består som hidtil af lige så mange dommere som der er medlemsstater. De er alle ansat på fuld tid – i modsætning til tidligere hvor de i almindelighed tilbragte ti dage af hver måned i Strasbourg. De er også nu undergivet en almindelig pensionsalder, 70 år – tidligere sad de til de segnede. Men det store forum af nu godt 40 personer der er medlemmer af domstolen, vil kun undtagelsesvis træde sammen. I stedet vil domstolen samles i større og mindre grupper, kaldet komiteen eller kamre. Syv dommere vil efter menneskeretskommissionens afskaffelse afgøre om en sag skal antages til realitetsbehandling. Er der nogen som helst tvivl, vil sagen blive forelagt et større kammer på syv dommere.

Dette kammer vil både træffe beslutning om hvorvidt sagen antages til realitetsbehandling og så senere afsige dom. Men er der tale om et principielt spørgsmål, kan sagen af både klageren og den indklagede stat inden udløbet af tre måneder forelægges for et *storkammer* af 17 dommere. Som hidtil vil der efter at klageren og den indklagede stat skriftligt har udvekslet synspunkter, blive mulighed for en offentlig høring (procedure) i domstolen i Strasbourg (som i øvrigt i 1994 kunne rykke ind i en ny bygning der havde taget højde for Europarådets voksevækst). Praksis efter år 2000 viser dog at offentlig høring nu sker meget sjældent. Det er i tråd med de gamle regler at domstolen ikke må modtage en klage hvis den er anonym, eller den i det store og hele er identisk med en klagesag domstolen allerede har behandlet. De forlig, der er indgået efter 1998 meddeles nu i 'domsform' og indgår dermed automatisk i statistikken over afgjorte sager.

Som hidtil vil domstolen kunne tilkende en klager erstatning for den menneskeretlighedskrænkelser der er sket. Flere tusinde klagere havde indtil slutningen af 2002 fået erstatning for ikke-økonomiske skader, altså det der kaldes "svie og smerte" i forbindelse med sagen; endnu flere havde fået kompenseret deres udgifter til sagens førelse (bl.a. til advokater). Retsteknisk er der dog tale om at domstolen pålægger staterne at udrede beløbene, som de så gør med større eller mindre fart. Det største enkelte beløb der er blevet tilkendt en klager. 100 mio. kr. tilfaldt i 2002 ekskong Konstantin og to af hans familiedlemmer (se side 71).

En sag fra Grækenland om opfyldelsen af en græsk dom der tilkendte Stran-raffinaderierne og aktieejeren Andreadis omkring 150 mio. kr., fik i 1994 opbakning ved en afgørelse i Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. Det er fremdeles Europarådets ministerkomité som skal føre tilsyn med at medlemslandene nu også ændrer deres lovgivning eller retspraksis hvis de har krænket konventionen.

I dette system er der alene tale om – som den måske mest vidtgående "gevinst" for et individ – at få godtgørelse eller erstatning for en menneskerettighedskrænkelse; der er ikke tale om at straffe nogen. Men som sagt må klageren ofte tage til takke med at domstolen har konstateret at konventionen er brudt, og at en lov eller praksis ændres. Det kan enten være fordi man er blevet dømt med urette, eller fordi man synes at en bestemt retsregel eller -praksis er i strid med konventionen. Indtil 1. januar 2002 havde domstolen afgjort omkring 3.700 sager hvoraf der var konstateret krænkelse i to tredjedele af dem. Ministerkomiteen på sin side nåede – i sin levetid som et slags politisk-juridisk tribunal – at afgøre 2650 sager hvoraf der var krænkelse i ca. 90 pct. af sagerne. Komiteen havde som nævnt i næsten alle tilfælde fulgt den indstilling der lå i kommissionens rapport om sagen – den foreløbige vurdering som det var dette organs opgave at foretage, men som aldrig i sig selv havde retsvirkning.

Der er ikke ifølge Strasbourg-systemet åbnet mulighed for at idømme nogen egentlig "straf" til de personer der måtte være ansvarlige for menneskerettighedskrænkelser. Spørgsmålet har særlig trængt sig på i tortur-sager hvor Amnesty International har taget stærkt til orde for afstraffelse af de skyldige – også hvor der "kun" var tale om umenneskelig eller nedværdigende behandling. Staterne har dog i de få sager om dette emne i Vesteuropa som Strasbourg-systemet har haft med at gøre, vist den yderste tilbageholdenhed med at placere et individuelt ansvar. Generelt må det erkendes at det er staternes ansvar (for deres embedsmænd) det her handler om, og at de så påtager sig at udrede erstatningsbeløbene. Herved adskiller menneskeretdomstolen i Strasbourg sig klart fra Den Internationale Straffedomstol i Haag for krigsforbryderne i det tidligere Jugoslavien⁵ som FN i 1993 besluttede at oprette.

5 Denne havde pr. 1. jan. 2003 dømt ca. 25 personer skyldige efter anklageskriftet. Enkelte til livsvarigt fængsel, andre til kortere eller længere fængselsstraffe.

V

Andre beskyttelsesmekanismer for menneskerettigheder

Behovet for international menneskerettighedsbeskyttelse fortsatte efter FN's 1948-erklæring med at være et vigtigt anliggende for FN. Der skulle skabes bindende internationale aftaler – og det tog tid. Fremdeles var det i FN's generalforsamling at verdens nationer skulle opnå enighed om dem.

Lige siden FN's oprettelse i 1945 har generalforsamlingens tredje udvalg været beskæftiget med at udarbejde forskellige slags aftaler til betryggelse af menneskerettighederne. Disse skal kun kort omtales her fordi de ikke specifikt drejer sig om Europa. Hovedvægten i denne fremstilling er i øvrigt lagt på den slags aftaler der giver en enkeltperson adgang til at indbringe en klage for et internationalt forum.

Spredte tidligere aftaler fra det 20. århundrede vidner om at verdenssamfundet, også før menneskerettighedsbegrebet rigtig var udviklet, har været optaget af at forbyde særlig infame former for krænkelse af mennesker uden at disse tiltag dog var forbundet med noget effektivt beskyttelsessystem for det enkelte menneske.

Således vedtoges allerede i 1926 – seks år efter dannelsen af Folkeforbundet – en konvention til begrænsning og gradvis afskaffelse af slavehandelen. Den dag i dag forekommer handel med slaver dog stadig i visse lande i den arabiske verden, og slaveri i form af livegenskab i nogle stater i Latinamerika. Et privat britisk foretagende, Anti-Slaveri-Selskabet, udgiver løbende rapporter fra forskellige lande. Heraf fremgår at børnearbejde udbredt i såvel Afrikas som Latinamerika og Asien også under visse omstændigheder må betegnes som slaveri.

I 1948 vedtoges en international konvention til forhindring af folkedrab med pligt for underskriverstaterne til at straffe de personer der måtte være ansvarlige for tilintetgørelse af nationale, etniske eller religiøse grupper. Her lagdes altså op til et slags "tværnationalt" ansvar hvor den ene stat ligefrem havde pligt til at straffe for hvad der var begået af uhyrligheder i en anden stat. Det blev ved de smukke talemåder indtil verdenssamfundet efter Golf-krigen 1990-91 skabte en midlertidig international beskyttelse for udrydnings-truede kurdiske folkegrupper i Irak.

Hermed introduceredes for alvor begrebet humanitær intervention, et folkeretligt begreb der kan iklædes kød og blod når væsentlige menneskelige beskyttelseshensyn tilsiger det. Hermed legitimeredes folkeretligt et internationalt indgreb i et FN-medlemslands indre anliggender – det der ellers må anses for forbudt efter FN-pagten. NATO-landenes intervention i Bosnien-Hercegovina i 1992-95 og den jugoslaviske provins Kosovo i 1999 tjente som en fortsættelse af denne linje. Selv om militæraktionen mod Jugoslavien ikke skete i FNs regi, ansås det generelt for folkeretsmæssigt at skride ind til beskyttelse af kosovo-albanernes liv og ejendom.

I hverken slaveri- eller folkedrabskonventionen indgår imidlertid regler om nogen kontrolkomité hvortil personer som måtte anse sig for at blive holdt som slaver, eller dem der måtte frygte at blive dræbt ved massakrer, kan henvende sig. Hvorvidt det er realistisk at forestille sig en sådan kontrolmekanisme for disse former for menneskerettighedskrænkelser, kan diskuteres.

FN's beskyttelsessystem

Først i 1966 opnåedes international enighed om formuleringen af to konventioner om menneskerettigheder i FN's regi. En nærmere granskning af alle de rettighedstyper der i moderne tid skønnedes at falde inden for menneskerettighedsfeltet, tilsagde at de blev delt op i to hovedgrupper: 1. *De borgerlige og politiske rettigheder*, og 2. *De økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder*.

Denne sondring har siden givet anledning til megen uenighed mellem læge og lærde – og mellem de rige og fattige lande. Den har imidlertid god mening. Den understreger det mangeartede i menneskerettighedssfæren, og at det ikke er muligt at give hver eneste rettighed samme juridiske tyngde.

Selv om hele idé-kataloget af rettigheder i de to grupper er udsprunget af vestlig eller europæisk tankegang, og selv om det ofte understreges at de udgør et dybest set udeleligt hele, har der fra formuleringen af ideerne i 1950'erne og 60'erne været en slags illusion om at selv fattige udviklingslande skulle kunne overholde i hvert fald de borgerlige og politiske rettigheder.

Denne første kategori antages ikke at forudsætte et bestemt højt bruttonationalprodukt, men tillader sig – vel nok lidt abstrakt når alt kommer til alt – at forudsætte at enhver stat kan indrette sig med forskellige politiske partier der på fredelig måde kappes om magten, og at staten kan finde et balancepunkt uden at forfølge, torturere og dræbe sine politisk set besværlige borgere.

De økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder forudsætter tydeligt et vist økonomisk niveau; de drejer sig om borgernes ret til et rimeligt udkomme, til undervisning; til sundhedspleje, deltagelse i kulturlivet m.v. Der er tale om hvad jurister kalder *løfteparagraffer* som ikke giver det enkelte menneske muligheder for at indbringe nogen klage ved domstolene, endsige videre i FN-systemet. At opretholdelse af parlamentarisme og et udbygget retsvæsen også koster (mange) penge, har til en vis grad været underkendt.

Men krænkelse af de juridisk/politisk prægede rettigheder vil altså efter omstændighederne åbne muligheder for særskilte sagsanlæg. Hver stat skal dog i henhold til konventionen om de borgerlige og politiske rettigheder tiltræde en særlig valgfri protokol hvis den vil indrømme individet adgang til at klage til FN over krænkelse. Efter udtømmelse af nationale retsmidler (ved klage til administrative organer eller indbringelse for domstolene) og under forudsætning af at klageren ikke også har henvendt sig til menneskerettighedsdomstolen i Strasbourg, kan en klage så indgives til FN's Menneskeretskomité i Geneve.

Kun ganske få af de sager der er blevet realitetsbehandlet her, har i sidste ende ændret en retstilstand for klageren selv om denne måtte have fået medhold af komiteen, der ikke afsiger domme som i Strasbourg, men mere blødt kalder sine afgørelser "synspunkter". Blandt de virkninger hertil rettede klager har haft, kan nævnes ophævelse af forskelsbehandling mellem udenlandske mænd og kvinder ved giftermål i østaten Mauritius, tildeling af pas til en landflygtig mand fra Uruguay og udvidelse af reservatrettigheder for in-

dianere i Canada. Egentlig erstatning for den forvoldte menneskerettighedskrænkelser kan ikke hentes her på grund af komiteens begrænsede kompetence.

"Helsingfors-processen" der førte til OSCE

I en erkendelse af at dette system i hvert fald ikke opblødte fronterne i Den Kolde Krig – den farlige spænding der 1948-89 spaltede verden i vest- og østmagter – indledtes i 1973 Den Europæiske Sikkerheds- og Samarbejdskonference – en lang serie møder spaltet op i en række hovedkonferencer. Her pressede diplomater fra verdens to store magtblokke, med det daværende Sovjetunionen og USA i spidsen, hinanden frem til et politisk kompromis der lovede Sovjetblokken at Europas grænser, sådan som de så ud efter 2. verdenskrig, ville ligge fast. Vestmagterne blev lovet fremme af "den frie trafik af mennesker og meninger mellem øst og vest". Det sidste var i realiteten en øget beskyttelse af en del af menneskerettighederne. Kompromiset blev kendt som *Helsingfors-slutakten* af 1975.

Disse forsikringer bevirkede umiddelbart at en række borgergrupper dukkede op i de kommunistiske diktaturer. "Helsingfors-kontrol-grupper" kaldtes de, for i overensstemmelse med slutaktens ordlyd skulle sådanne private sammenslutninger kunne kontrollere at staterne nu også levede op til de opregnede løfter. Den dag i dag findes der nationale afdelinger af *Den Internationale Helsingfors Føderation*, incl. i Danmark. Sovjetunionen og andre kommunistiske lande havde indtil da været ubekendt med privat foreningsfrihed. Al foreningsfrihed i disse diktaturstater var nidkært, om ikke organiseret af så i hvert fald kontrolleret af offentlige myndigheder. De kommunistiske lande slog med mange fængslinger og andre former for indgreb hårdt ned på disse grupper – og det illustreredes endnu engang at papir er tålmodigt.

Særlig i Sovjetunionen førtes mange retssager mod modige enkeltpersoner som blot handlede med inspiration i slutakten. I Tjekkoslovakiet slog myndighederne til mod organisationen *Charter 77*. Denne organisation koncentrerede sig alene om at få offentliggjort FN's to menneskeretskonventioner af 1966 så den tjekkoslovakiske befolkning kunne blive bekendt med et par vigtige internationale aftaler dens land havde tiltrådt. Det skulle her – som

andetsteds på kloden – vise sig at diktatur og menneskeret er to uforligelige størrelser: Diktaturet styrer samfundet ned til det enkelte menneske i alle relationer; menneskeretten er en bastion for individets klageret med forventning om at statslige organer giver ham/hende en uvildig behandling i henhold til regler der ikke blot kan bøjes og strækkes efter forgodtbefindende. En møderække der sluttede i Wien 1989, indvarslede imidlertid nye tider: Østblokken knagede voldsomt i fugerne, et både politisk og økonomisk opbrud var på vej. Detaljerede regler om religions- og bevægelsesfrihed, om den personlige sikkerhed og ret til at få informationer blev produkter af "Helsingfors-processen" og viste således at denne kunne føre til noget. På Københavns-konferencen i juni 1990 gik Sovjetunionen og dets østeuropæiske satellit-stater så vidt som til at bekende sig åbent til retsstatsideen (eng. "rule of law") ligesom de nu affandt sig med eksistensen af foreningsfrihed.

Samme år fik CSCE (som sikkerheds- og samarbejdskonferencen efterhånden også i daglig tale blev kaldt) sine første institutioner der er blevet til flere med årene. Her skal blot nævnes to: Kontoret for demokratiske institutioner og menneskerettigheder i Warszawa og Højkommissæren for nationale mindretal i Haag (se nærmere side 47f). Det er de to der er "nærmest" i familie med denne bogs tema. Warszawa-kontoret benyttes nu af staterne som ramme om forskellige aktiviteter der tjener til at få åbnet institutioner til fordel for menneskerettighederne. Det er herved bekræftet at CSCE som i 1994 blev omdøbt til OSCE (*Organisationen for Europæisk Sikkerhed og Samarbejde*), fungerer som en ny international måde hvorpå politisk påtryk kanaliseres – i håb om at opnå de "gevinster" for menneskerettighedsbeskyttelsen som f.eks. Europarådet ikke har kunnet tilvejebringe.

Med *den europæiske sikkerhedspagt* (også kaldet chartret for europæisk sikkerhed) af 1999 blev det fastslået hvordan OSCE i tiden herefter skulle imødegå trusler mod den fælles sikkerhed. Pagtens stærke fordømmelse af *etnisk udrensning*, ikke mindst foranlediget af krigsforbrydelserne i Bosnien-Hercegovina og Kroatien foruden Jugoslaviens (serbernes) undertrykkelse af den albansk-sprogede befolkning i Kosovo i 1990'erne, afspejler OSCE-staternes opfattelse af at de interne kriser, bl.a. affødt af nationale mindretals vanskeligheder med at udøve deres rettigheder, er et fælleseuropæisk an-

svar. En særlig ny enhed for *hurtig udrykning* kaldet *RAPID (Rapid Expert Assistance and Co-operation Teams)* giver OSCE bedre mulighed for at sende folk i felten når en konflikt truer og dermed for at dæmme op for alvorligere menneskeretskrænkelser. Holdene tænkes også som forløbere for egentlige OSCE-missioner.

OSCE har sammen med FN, EU, NATO og Europarådet påtaget sig væsentlige opgaver vedrørende opbygningen af demokratiske institutioner i Bosnien-Hercegovina og Kosovo. Heri indflytter sig organisationens generelle formål: Civil konfliktforebyggelse, ikke mindst på Balkan i det hele taget. OSCE er som helhed blevet mere operationel, og ved begyndelsen af det 21. årh. var den aktiv i omkring en snes lande og områder i Central- og Østeuropa.

Fra den mere begrænsede, men vigtige indledende virksomhed ved at udsende observatører til overvågning af parlamentsvalg i forskellige europæiske lande har OSCE udstrakt sin virksomhed til at blive en mere omfattende konfliktforebygger. Hermed er menneskerettighedsbeskyttelsen i Europa tilføjet en væsentlig politisk og sikkerhedspolitisk dimension.

Østersørådets menneskeretsorgan og Europarådets menneskeretskommissær

Et nyere skud på stammen af europæiske organer er *Østersørådets Kommisær for Demokratiske Institutioner og Menneskerettigheder*, herunder Mindretalsrettigheder. I 2000 ændredes navnet i øvrigt til *Østersørådets Kommisær for Demokratisk Udvikling* uden at det bragte nogen væsentlig forandring i mandatet for kommissæren. Umiddelbart før var på den anden side gået hede debatter om institutionens fremtid idet to baltiske lande, Estland og Letland, gav svært ondt af sig over den kritik kommissæren havde fremført af de to landes mindretalspolitik og på det nærmeste ønskede det hele nedlagt. I baghovedet havde de også at kommissæren – efter deres opfattelse – havde indtaget en påfaldende passiv holdning til Ruslands barske krigsførelse i Tjetjenien. Et sådant politisk synspunkt kunne imidlertid ikke fjerne forargelsen over de to landes fortsatte diskrimination af deres russiske mindretal. I øvrigt var Europarådets menneskerettighedskommissær to gange i Tjetjenien i 1999. Man nøjedes så med at udskifte kommissæren fra Østersørådet.

Østersørådets kommissær (hvor institutionen altså bærer samme navn som dens leder, akkurat som Folketingets Ombudsmand herhjemme) besluttedes etableret ét år efter rådets oprettelse i 1992 i erkendelse af at menneskerettigheder kun kan gives tilstrækkelige vækstbetingelser når demokratiske institutioner eksisterer. Denne kommissær som har sæde i København, har derfor fået et forholdsvis bredt mandat der populært kunne kaldes "demokratiudvikler".

Kommissæren må godt modtage klager fra enkeltpersoner, men skal føre sig diskret frem: Institutionens beretninger eller årsrapporter handler f.eks. ikke om menneskerettighedskrænkelser, men om de mangeartede kontakter der er etableret, om de konferencer og møder der er holdt. Her er snarere tale om en slags "politisk/juridisk lægegerning": Ondet konstateres, diagnosen stilles, kuren anvises, og helbredelsen følger (forhåbentlig). Nok rådgiver kommissæren enkeltpersoner der har henvendt sig, men hovedsigtet er at hjælpe nyudklækkede demokratier på vej, og herunder har alle de 11 medlemslande f.eks. fået en ombudsmandsinstitution eller noget der ligner det. Blandt de andre opgaver er at hjælpe med til at give advokatstanden rimelige arbejdsvilkår, så private organisationer for beskyttelse af menneskerettigheder og mindretal kan virke effektivt (ved rådgivning og måske sagsanlæg).

Når en klager ikke skal have passeret ombudsmandsinstitutionen i f.eks. Danmark inden vedkommende går til Strasbourg-systemet, skyldes det at ombudsmandens udtalelser ikke er juridisk bindende. Benyttelsen af ombudsmanden kan imidlertid være hensigtsmæssig og ikke udgiftskrævende for en borger der føler sig trådt over tæerne af den offentlige forvaltning – og måske en billigere eller lettere vej end gennem retssalene. Ud fra lignende betragtninger, som tanken om at forebyggelse er bedre end helbredelse, indtager Østersørådets kommissær en vigtig position i den demokratiske opbygningsfase hele Østeuropa befinder sig i.

Østersørådets kommissær skal samarbejde med OSCE's højkommisær for nationale mindretal og FN's Højkommisariat i Genève. De kan med garanti bruge en del tid på at sikre at de ikke overlapper hinanden i al deres velmenende virksomhed, men generelt kan det vel siges at Østersø-kommissæren arbejder mere forebyggende end de to andre institutioner. Der er i hans mandat givet udtrykkelig forsikring om at de personer der forsyner ham med oplysninger,

ikke vil blive forfulgt. Det var det der i sin tid skete med "Helsingfors-processen"s pionerer.

Den internationale, og dermed også inter-europæiske menneskerettighedsbeskyttelse blev således i slutningen af det 20. århundrede mere og mere finmasket. Den har som noget nyt fået et stærkt element af det forebyggende – samtidig med at antallet af klagesager i Strasbourg dog er stigende. Alt i alt et udtryk for at offentligheden vågent holder øje med at love og retspraksis bestandig er i overensstemmelse med demokratiets grundregler og siger fra når menneskerettighederne krænkes.

Europarådets menneskerettighedskommissær er det foreløbig seneste skud på stammen af nye organer til beskyttelse af menneskerettighederne. Embedet blev oprettet i 1999, og det var oprindelig tanken med denne post at dens indehaver skulle aflaste Menneskerettighedsdomstolen. I sit første udkast kaldtes det en europæisk ombudsmand. Enden på overvejelserne førte dog til at det blev en kommissær der ikke skulle kunne modtage individuelle henvendelser, men snarere virke som en slags tillidsperson for det internationale samfund – en person som skulle bevæge sig ind på det politiske plan og indimellem måske også være forebyggende. Kommissæren foretager rejser til uroområder (nogle af de første gik til Tjetjenien) og han kan lade sig inspirere af henvendelser fra såvel regeringer som private organisationer og for så vidt også individer. Med kun en håndfuld medarbejdere er kommissæren dog forsynet med en så lille stab at man med god grund kan tvivle på rækkevidden af de resultater der kan opnås.

Det hører med at en række private organisationer (ofte siden begyndelsen af 1990'erne kaldet *ngo'er* efter det engelske udtryk "non governmental organizations") udfylder en væsentlig rolle som presionsgrupper over for offentlige myndigheder og som vejledere for enkeltpersoner der vil begive sig ud i en klagesag. Realiseringen af demokratiet og bevidstheden om menneskerettighedernes indhold hjælpes til stadighed på vej af mange uundværlige foreninger hvoriblandt *Amnesty International* er den mest markante. Underskoven af sammenslutninger og private institutioner er blevet tæt; regeringernes respekt for dem større.

VI

Folkegruppernes fejder

Europa har nok et enhedspræg som har været en stærk drivkraft i det samarbejde som voksede frem efter 2. verdenskrig, men de mange folkeslag der ikke lever i deres egen nationalstat, har i lange perioder været et uroelement som er faldet uden for samlingsbestrebelse. De skal omtales her, fordi debatten om og behovet for en inter-europæisk mindretalsbeskyttelse har været intens, ikke mindst efter at Jugoslavien gik i næsten total opløsning i begyndelsen af 1990'erne. Denne fremstilling koncentrerer sig – i overensstemmelse med bogens hovedemne – om svage og svagere folkegrupperes beskyttelsesbehov og de internationale vedtagelser herom. Derfor giver den ikke en totalbeskrivelse af de historiske og politiske omstændigheder for diverse truede folkegrupperes situation.

I menneskeretssammenhæng er begrebet *folkenes selvbestemmelsesret* (som direkte er optaget i FN's to menneskeretskonventioner af 1966) af interesse, fordi begrebet kan føres tilbage til 1. verdenskrigs tid. Det var den daværende amerikanske præsident *Woodrow Wilson* som første gang formulerede begrebet (i en tale i Mount Vernon i juli 1918), og hans indsats under Versailles-konferencen efter 1. verdenskrig gjaldt ikke mindst de mange folkeslag der i Central- og Østeuropa som i et kludetæppe levede ind mellem hinanden. Et af hans 14 punkter (i en anden berømt tale fra 1918) fastslog at der skulle lægges lige så meget vægt på kolonifolkenes, altså de ikke-selvstændige folkegrupperes, rettigheder som på regeringernes berettigede krav.

Folkeforbundspagten – "grundloven" for det Folkeforbund, som var forløber for vore dages Forenede Nationer (FN) – indeholdt ikke regler om en sådan beskyttelse, men flere separate fredstrakta-

ter efter krigen optog sådanne regler. Der var dog stadig langt til den idé at større folkeslag inden for veldefinerede territorier helt selv skulle afgøre hvad de ville: være selvstændige eller høre ind under en anden stat.

Lige som fagforeningsfriheden også – ideelt set – bør indeholde retten til slet ikke at være medlem af en fagforening, burde selvbestemmelsesretten give en folkegruppe ret til eventuelt at forblive under en fremmed magts herredømme. Ingen magt har vel direkte "tvunget" et territorium til at blive selvstændigt, men ofte er befolkningens vilje ikke rigtig kommet til sin ret. (I dagens Gibraltar er befolkningens ønske om at forblive briter dog blevet fulgt). I nyeste tid er selvbestemmelsesretten nærmest blevet udlagt som en slags ("kær") pligt for så mange folkegrupper som muligt at få oprettet en egen stat – ud fra den grundtanke at dette simpelthen er det ideelle hvis moderlandet vil slippe tøjlerne. Både folkeretslærde og politikere strides dog fremdeles om definitioner af centrale begreber som "folk", "mindretal" og "selvbestemmelse".

Efter 1. verdenskrig afstemte sejrherrene magtbalancen og satte ret og skel som kun i et vist omfang fulgte nationalitetsprincippet: Indbyggerne på Ålandsøerne fik således ikke lov til at komme under Sverige, fordi Finland netop var blevet selvstændigt og derfor ikke skulle svækkes ved landafståelse – selv om de helt igennem svensktalende ålændinge ved en folkeafstemning var gået ind for tilslutning til Sverige. Til gengæld fik Åland ved international aftale nogle garantier (bl.a. om demilitarisering) som siden er blevet fremhævet som forbilledlige.

Østrigerne ville gerne have tilsluttet sig Tyskland, men heller ikke det passede krigenes sejrende magter: Eftersom Tyskland var den slagte fjende, skulle dette land ikke belønnes med mere territorium. Således har det ofte vist sig at selvbestemmelsesretten ikke har kunnet håndteres som et retfærdighedsanliggende ud fra befolkningsgruppens ønske, men snarere har været en brik i stormagternes spil.

I Sønderjylland lykkedes det dog i 1920 på basis af en folkeafstemning at få reguleret den dansk-tyske grænse så Nordslesvig vendte tilbage til Danmark. I virkeligheden var der tale om opfyldelse af et løfte fra Prag-freden af 1866. Og for kort at gribe endnu længere tilbage: Allerede den franske filosof Jean-Jacques Rousseau

havde i 1700-tallet formuleret ideer om folkesuveræniteten. Det havde ført til at en række fransksprogede områder havde fået lov til at stemme sig til Frankrig. Hermed var folkeafstemning på en markant måde kommet ind i folkeretten.

Folkeforbundets mindretalsbeskyttelse

I alt indgik Folkeforbundet der i 1919 havde etableret sig med hovedsæde i Geneve, i årene 1919-20 hele fem mindretalstraktater, nemlig med Polen, Tjekkoslaviet, Serbo-Kroatien/Jugoslavien, Rumænien og Grækenland – og det hele blev påfulgt af særskilte kapitler om mindretalsbeskyttelse i fredstraktaterne med Østrig (Saint-Germain 1919), Bulgarien (Neuilly 1919), Ungarn (Trianon 1920), og Tyrkiet (Lausanne 1923). Dertil kom særftaler om mindretallene i Danzig (polsk: Gdansk) og Øvre Schlesien (polsk: Slask) – begge i Polen, om Ålandsøerne (under Finland) og Memel (i Litauen). Som følge heraf beholdt Polen (ind til efter 2. verdenskrig) områder omkring Vilnius – Litauens nuværende hovedstad, mens Memel (i dag kaldet Klaipeda) der i 1923 var erobret af Litauen, i 1938 måtte tilbageleveres til Tyskland.

Allerede under krigen havde private kræfter taget initiativ til at sikre mindretallene, og i Østrig og Serbien oprettedes særlige overvågningskommissioner. Folkeforbundet fulgte nu trop idet der, uanset oprettelsen af en hel række nye stater, fremdeles var mange folkeslag som ikke levede i deres egen nationalstat – i Polen udgjorde nationale mindretal eksempelvis omkring en tredjedel af befolkningen. Ungarn blev straffet så hårdt at territoriet blev reduceret med to tredjedele, og en tredjedel af befolkningen kom til at leve i andre lande.

Staterne blev forpligtet til at indrømme folkegrupper fra mindretallene visse grundrettigheder, og samtidig kunne både staterne og mindretallene indbringe ethvert spørgsmål om reglernes overholdelse for Folkeforbundsrådet. En egentlig politisk autonomi gjaldt dog kun Danzig, Memel og Øvre Schlesien – i de øvrige områder refererede rettighederne til religion, sprog og kultur.

Dette råd modtog da i sin godt tyveårige levetid ialt ca. 880 klager over minoritetskrænkelser, hvoraf knap 400 blev afvist. Nyt og vigtigt i folkeretten var at såvel statsborgere som udlændinge med fast ophold i stater omfattet af disse traktater, kunne sagsøge den

pågældende stat. Som et udtryk for dette system kunne en polak ved navn Steiner og en tjekke ved navn Gross (førstnævnte altså "indfødt", sidstnævnte "fremmed") som private borgere indstævne deres egen stat, Polen, for et internationalt tribunal. De kunne opnå erstatning for tab for deres tobaksfirma som følge af det tobaksmonopol den polske stat havde oprettet.

Det må understreges at der ikke var tale om et generelt europæisk beskyttelsessystem for folkegrupperne i Europa, og at en række vesteuropæiske lande som Danmark, Holland, Belgien, Frankrig og Italien ikke havde forpligtelser over for Folkeforbundet i denne henseende. End ikke på tabermagten Tyskland var der lagt sådanne bånd, og den kunne derfor uden frygt for udtrykkelig at krænke folkeretlige aftaler vende det hele på hovedet ved at indlemme det overvejende tysktalende Sudeterland (en del af Tjekkoslovakiet) i 1938.

Begrænset virkning af dom om skole og sprog fra Belgien

Også efter den 2. verdenskrig kom fredstraktater med en række lande – Bulgarien, Finland, Italien, Rumænien og Ungarn – til at indeholde bestemmelser om disse landes pligt til at sikre mindretalenes rettigheder. Østrig og Italien indgik i 1946 en særlig aftale om selvstyre for Sydtyrol – den provins i regionen Trentino-Alto Adige hvis hovedby er Bolzano (Bozen), og hvortil Mussolinis Italien havde sendt et betydeligt antal italienere for at italianisere området. Sydtyrol forblev dog en varm kartoffel på grund af den derboende østrigske (dvs. tysktalende) befolknings utilfredshed med en række vilkår for sin tilværelse, og først ved en række senere aftaler, fuldstændig gennemført i 1992, fik provinsen autonomi og rådighed over 90 pct. af sine indtægter (undertiden kaldet *de facto "finans-autonomi"*) så der faldt ro over området. Den nationale spænding var dog allerede i 1970'erne betydelig reduceret.

Den Europæiske Menneskerettighedskonvention af 1950 kom godt nok (i art. 14) med et forbud mod forskelsbehandling som bl.a. omfattede national eller social oprindelse, men som det fremgår af den allerførste dom hvori Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol statuerede krænkelse af konventionen – den om den belgiske sprogsstrid af 1968 – kan denne regel ikke benyttes som en generel barriere

mod enhver form for forskelsbehandling. Den må altid knyttes til én af de andre regler i konventionen. Dette blev imidlertid ændret ved den nye tillægsprotokol nr. 12 af juni 2000 – se nærmere side 148). I den belgiske sag om sprog og undervisning er konventionens åbenbare begrænsninger hvad angår mindretalsbeskyttelse illustreret selv om klagerne fik medhold, og Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol altså statuerede belgisk brud på konventionen.

Belgiens nationalitetsproblemer har sine rødder i at staten groft taget er kløvet i to folkegrupper der er næsten lige store: De nederlandstalende flamlændere (55 pct. af befolkningen der altså taler det samme sprog som i Holland) og de fransktalende wallonere (40 pct.). Dertil kommer et tysktalende mindretal (5 pct.), men det er ikke det der har voldt problemer. I begyndelsen af 1960'erne anlagde i alt seks fransk-talende forældrepar der boede i den nederlandsk-talende del af Belgien, sag i Strasbourg fordi de ikke havde ret til at sende deres børn til fransksprogede skoler i nogle tæt ved liggende kommuner, men kun til deres egne i hovedstaden Bruxelles' periferi. Dette område af Belgien, altså Bruxelles, har på grund af sprogblandingen fået en særstatus og dermed offentlig støtte til fransk-sprogede skoler. Da de seks familier ikke havde bopæl i et overvejende fransk-sproget område, havde de ikke juridisk ret til at sende deres børn til en offentlig fransksproget skole i Bruxelles. Det var set med de belgiske myndigheders øjne ligegyldigt at der var plads til børnene i skolerne.

Domstolen fandt at den 1. tillægsprotokols art. 2 om retten til undervisning var krænkede ved at sammenholde den med diskriminationsforbudet i konventionens art. 14. Et kompleks af fire efterfølgende sager fra området Les Fourons nær Liège måtte også en tur for menneskeretskommissionen inden de belgiske myndigheder rykkede ud med en nødvendig støtte til fransksprogede skoler. Det er i øvrigt med henvisning til denne afgørelse siden hele tiden af domstolen blevet påpeget at en klager ikke kan henvise til art. 14 uden at koble den sammen med en anden regel i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Forskelsbehandling alene gør det altså ikke. Hvis det var tilfældet, ville Strasbourg-systemet da også risikere at få en masse sager der ikke omfattede det almindelige menneskerettighedsbegreb.

Europarådets initiativer

Denne manglende gruppebeskyttelse har i årtier plaget foregangs-mænd for skabelsen af en egentlig mindretalsbeskyttelse på euro-pæisk plan. Men flere stater er vejet tilbage for hvad de betragtede som en farlig og vidtrækkende indrømmelse til betydelige nationale grupper. Katolikkerne i Nordirland, baskerne i Nordspanien og Sydfrankrig, og lejlighedsvis korsikanerne har i årevis ladet høre fra sig gennem attentater eller ved at smide bomber. Kurderne i Tyrkiet – skønsmæssigt ti millioner mennesker – udgør så stor en del af den tyrkiske totalbefolkning at de end ikke selv vil betragte sig som et mindretal: De er et folk – og et kæmpende folk – som i øvrigt var blevet lovet mindretalsbeskyttelse efter Sèvres-traktaten af 1920.

En del af kurderne koncentreret om det forbudte, marxistiske, kurdiske arbejderparti, PKK, kastede sig i begyndelsen af 1990'erne ud i en blodig kamp for selvstyre, som dog praktisk taget gik i stå ved PKK-lederen Abdullah Öcalans anholdelse i 1999 (se nærmere side 121) Indtil 1. januar 1997 var der kun ganske få eksempler fra Strasbourgs retspraksis herom, siden er Tyrkiet blevet dømt i en lang række rystende sager. Den Europæiske Menneskerettigheds-domstol fandt i september 1996 i sagen *Akdivar mod Tyrkiet* landet skyldig i krænkelse af art. 8 om respekt for privat- og familieliv, samt hjem, foruden art. 1 i 1. tillægsprotokol som i egentlig forstand sikrer ejendomsrettens ukrænkelighed. Der er som i så mange tyrkiske sager tale om en dramatisk illustration af de langvarige kampe mellem tyrkisk militær og kurdiske partisaner: Landsbyen Keleci i Sydøsttyrkiet var blevet nedbrændt, men ti dage forinden havde medlemmer af det forbudte parti PKK angrebet en politistation i en naboby, hvorved en soldat var blevet dræbt og otte såret. Denne familie delte skæbne med titusinder af kurdere som ofre for de mange, væbnede træfninger med tyrkisk militær. I løbet af en halv snes år skønnes 30.000 mennesker at være omkommet, mens 365.000 indbyggere i i alt 3200 landsbyer er drevet bort fra deres landsbyer og ud til større byer. I denne som i Aksoy-sagen (se side 125-126) havde tyrkiske myndigheder aktivt søgt at hindre tyrkiske statsborgere i at klage til Strasbourg.

Europarådet barslede i november 1994 med en rammekonvention for beskyttelse af nationale mindretal, som imidlertid afstod fra nærmere at definere sin målgruppe. Der kunne ikke opnås enighed

om den. De rettigheder konventionen omtaler, har derfor mere karakter af hensigtserklæringer eller løfteparagraffer som ikke direkte kan påberåbes ved domstolene i medlemslandene. Den opregner kort sagt blot en række principper hvoraf undervisning på mindretallets sprog og benyttelse af det over for offentlige myndigheder vel kan betegnes som ét af de vigtigste. Retten til selv at vælge sit navn og til at få respekteret topografiske navne på mindretals sproget er vigtig – det kan f.eks. tyrkere i Bulgarien og ungare i Slovakiet tale med om. Begge landes regeringer har tidligere forsøgt varigt at tvinge folk fra de nævnte mindretal til at tage flertalsbefolkningens navne. De pågældende mindretal er begge en påmindelse om fremmede magters tidligere besættelse af de to lande. Der mangler altså en egentlig klageadgang og et kontrolapparat som kan tage affære hvis staterne forbyder sig mod reglerne. Der er dog udpeget et ekspertudvalg, som skal gennemgå rapporter indgivet af de enkelte stater med henblik på en samlet vurdering, som foretages af Europarådets Ministerkomité. En tillægsprotokol (nr. 12) til Den Europæiske Menneskerettighedskonvention var længe til debat – men først i 2000 lykkedes det at opnå almindelig tilslutning hertil. Den supplerer den hidtidige art. 14 i konventionen, således at enhver form for diskrimination udøvet af en offentlig myndighed er forbudt – begrænsningen til de rettigheder som står opregnet i konventionen, vil være bortfaldet når denne tillægsprotokol er trådt i kraft.

EU's, OSCE's og Østersørådets aktiviteter

På foranledning af Den Europæiske Union (EU) blev der i 1993 taget initiativ til en europæisk stabilitetspagt som skal dæmpe de spændinger mindretalsproblemer og grænseuoverensstemmelser traditionelt fremkalder. Den retter sig i første række mod de seks central- og østeuropæiske lande (Tjekkiet, Slovakiet, Ungarn, Rumænien, Polen og Bulgarien). Den består formelt af en hensigtserklæring om "godt naboskab" hvortil er knyttet ca. 100 bilaterale aftaler mellem de central- og østeuropæiske stater foruden mellem disse lande og EU-landene, og endelig mellem de central- og østeuropæiske lande og deres naboer. Den undertegnede i marts 1995 i Paris, og på samme tidspunkt indgik Slovakiet og Ungarn som de første en aftale der garanterede Slovakiets ungarske mindretal beskyttelse. En hovedårsag til de af- eller nedkølede nationale

lidenskaber er begge landes hede ønske om at blive optaget i EU. Traktaten ventes at blive model for en ungarsk-rumænsk løsning såvel som andre udestående tværnationale problemer i Østeuropa. OSCE skal sørge for overholdelsen af de mange to-sidede aftaler stabilitespagten består af.

Det oprindelige CSCE (nu OSCE, se side 46) fik i januar 1993 sine egen højkommissær vedrørende nationale mindretal, og man kan med en vis ret spørge om behovet for alle disse forskellige organer med delvis det samme formål. Det hedder i højkommissærens mandat at han skal afgive "tidlige advarsler" med henblik på at klare spændte mindretalssituationer i opløbet og altså kvæle krisen i fødslen. Herved skulle han kunne forebygge kriser, eller at de stabile tilstande mellem staterne bliver forrykket. Som i så mange andre situationer (f.eks. ved udformningen af mandatet for Østersørådets kommissær for bl.a. mindretalsspørgsmål, (se side 47), var der tale om et kompromis som lader mange spørgsmål stå åbne. Højkommissæren kan ikke modtage henvendelser fra enkeltpersoner, men må kun beskæftige sig med et helt mindretals problemer. De første spørgsmål han besluttede at beskæftige sig med, vedrørte de russiske befolkningsmindretal i Baltikum og det ungarske mindretal i Slovakiet. Han blev effektivt afskåret fra at tage kurdernes tunge problemer op, eftersom brug af terror (som anført af f.eks. den tyrkiske regering mod kurderne) udtrykkelig er undtaget fra hans kompetence. En vis betydning fik kommissæren for nedkøling af spændingerne mellem makedonere og det albanske mindretal i Makedonien.

Lidt anderledes forholder det sig med Østersørådets kommissær for demokratiske institutioner, menneskerettigheder og national mindretalsbeskyttelse, der tiltrådte i 1994. Denne kommissær må (som beskrevet i kapitel V) godt modtage klager fra enkeltpersoner, men de rapporter han afleverer til Østersørådet, er fortrolige. Rådet kan dog vedtage at offentliggøre hele rapporter eller dele heraf. En del af hans arbejde kom hurtigt til at vedrøre mindretallene, som på mange måder har vanskeligt ved at forstå og anerkende de nye politiske tilstande.

Først så sent som i 1995, et par år efter de fleste af de øvrige østeuropæiske stater, blev Letland medlem af Europarådet (medlemsskab er kun muligt at opnå hvis den ansøgende stat samtidig ratificerer

Den Europæiske Menneskerettighedskonvention). Det skyldes at omkring en tredjedel af totalbefolkningen er russere. Det tog lang tid ved lov at få reguleret statsborgerskabsbetingelserne og retssikkerheden for den del af befolkningen der ikke er af lettisk æt, og her som i Estland er der fremdeles kritisabel diskrimination. Problemerne er især følelige i de byer hvor russerne, der oftest er statsløse, udgør et flertal. Kravene til brug af det estiske sprog i offentlige sammenhænge voldte helt åbenbart mange problemer. Østersøkommissærens vedholdende kritik førte i 2000 endog til trusler fra de to baltiske lande om at trække sig helt ud af Østersørådet. Der er også stater som i årtier har været bundet af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, der har truet hermed. Lykkeligvis har de pågældende lande besindet sig efter at den første harme over at blive tilrettevist af et internationalt organ har lagt sig.

VII

Det enkelte menneskes forhold til loven, samfundet og det politiske liv

Der er utallige måder hvorpå et individ kan komme i klemme i retsmaskineriet hvis ikke ligefrem på kant med loven eller samfundet. Der er ulykkesfugle som altid kommer galt af sted, og der kan opstå situationer som i ét kort nu kan gøre en persons liv til et helvede. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention kan i visse situationer råde bod på dele af de trængsler en person er kommet ud i. Men den kan langt fra altid bruges til at få rettet op hvad en enkelt borger anser for uretfærdighed. Og selv efter at have opnået "retfærdighed" bliver man ikke altid lykkelig!

Lad os her først se på de bredere retsgarantier der ligger i art. 5 til sikring af personlig frihed og sikkerhed, og sidenhen på nogle særlige situationer hvor borgeren kan føle sig krænket af staten. Reglen i art. 5 skal forstås som en garanti mod at blive sat fast på ét eller andet løst grundlag – og måske særlig ved en administrativ foranstaltning, altså uden at domstolene hurtigt kommer ind i billedet. Folk der er mistænkt som forbrydere, fængselsdømte efter en rets sag, visse mindreårige, og smittebærere, ser vi altså bort fra i denne forbindelse. Undertiden kræver samfundet indespærring – det véd enhver!

En vifte af yderligere garantier bredes ud i art. 6 der handler om retfærdig rettergang inden for rimelig tid, om kravet til upartiske dommere, om offentlighed (omend med visse forbehold) og ret til at have forsvarer, føre vidner m.v. Kort sagt: retsbetryggende garantier for dem der under alle omstændigheder er trukket ind i rettens maskineri.

Det er de mest forskelligartede mennesker der har optrådt i sager i Strasbourg. Tag f.eks. de tre belgiske vagabonder *De Wilde*, *Ooms* og *Versyp* som i 1971 fik Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols ord for at de ikke var blevet behandlet i overensstemmelse med art. 5 da de blev sat fast alene for at gå på landevejen! I realiteten havde de ikke begået nogen forbrydelse. De var knaldet på at være "omstrejfer". Det der betød noget i forhold til Strasbourg-organerne, var at de ikke havde kunnet få frihedsberøvelsen prøvet ved domstolene! Vagabondsagen, som den almindeligvis kaldes, var svær at få afsluttet, ikke mindst fordi én af de tre ikke svarede på henvendelser fra sin advokat og altså nærmest forsvandt under behandlingen af sagen i Strasbourg!

Mistænkt italiener blev sendt i "skammekrogen"

Eller tag den italienske borger *Michele Guzzardi* hvis profession officielt var murer. Han var sigtet for medvirken til bortførelse af en forretningsmand som var blevet frigivet mod en løsesum. Guzzardi var smækfuld af penge som han ikke rigtig kunne (læs: ville) gøre rede for. Men myndighederne kunne, selv efter at have haft ham i undersøgelsesarrest i to år, ikke finde noget han bevisligt kunne klynges op på. Han blev da anbragt i en særlig italiensk kategori som hedder "en rig vagabond". Med hjemmel i love som skulle uskadeliggøre folk som frembød fare for den offentlige moral, samt mafiosi (medlemmer af forbrydersyndikatet *Mafiaen*), blev han (dog sammen med sin familie) forvist til en lillebitte ø, *Asinara*, ud for Sardinien.

En sådan form for forvisning (kaldet "*soggiorno obbligato*" på italiensk) blev i en årrække jævnlig taget i brug når anklagemyndigheden i Italien ikke kunne frembringe et holdbart juridisk bevis for den sigtedes skyld – den havde rødder helt tilbage til Mussolini-tiden. Mafiosi har generelt givet politi og retsvæsen i Italien grå hår i hovedet. Disse mafiosi har traditionelt forstået at holde kæft hvis de blev anholdt (man taler ligefrem om en "tavshedens lov" – "omertà").

Da kravene til bevisets stilling efter den italienske straffelov samtidig er meget skrappe, havde myndighederne i årevis benyttet sig af en meget konstrueret fortolkning af begrebet vagabond for midlertidig at dæmme op for Mafia-medlemmers ulovligheder. Den form for administrativ frihedsberøvelse gik bare ikke i Strasbourg,

og Guzzardi tilkendtes efter menneskerettighedsdomstolens dom i 1980 en erstatning på 1 mio. lire. At han i mellemtiden, i 1979, ved appelretten i Milano var blevet dømt 18 års fængsel plus en bøde for bortførelsen, er en anden sag. Blot ét af mange eksempler på at Den Europæiske Menneskerettighedskonvention gælder for alle, også stærkt belastede kriminelle.

En sag om fem hollandske soldater der ikke havde kunnet appellere strenge militære straffe der var regnet ned over dem, endte også med at domstolen i Strasbourg sagde fra: Det var ifølge dens dom af 1976 en krænkelse af den personlige frihed at de var idømt straffe som skærpet arrest og tjeneste i straffebataljon – uden at frihedsberøvelsen var prøvet ved en uvildig domstol ved et offentligt retsmøde.

De fem soldater (*Engel, van der Wiel, de Wit, Dona og Schul*) var blevet ikendt disciplinarmidler for at have absenteret sig (fravær uden orlov), for hensynsløs kørsel og for "undergravelse af mandstugten". Det sidstnævnte sigtede til at én af dem havde offentliggjort stærkt militærkritiske artikler. Kun én af de fem fik en erstatning (100 hollandske gylden eller ca. 340 kr.) – resten måtte tage til takke med at få medhold af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol.

Selv om man er skør, skal man ikke "bures inde"

En anden sag fra Holland understreger at myndighederne i et land ikke uden videre kan sætte folk i fængsel blot fordi de afviger fra normen. Det harmonerer smukt med dansk rets almindelige regel om at folk ikke mod deres vilje kan sættes fast blot fordi de er lidt – eller måske endog meget – "skøre": De skal være til skade for sig selv eller andre. Det var hollænderen *Frits Winterwerp* ikke. Men hans kone kunne ikke klare ham, og så fik hun først byen Ammerfoorts borgmester, siden den offentlige anklager til at "autorisere" ægtemandens indlæggelse på et psykiatrisk hospital.

Ved en sådan indlæggelse mistede han automatisk retten til at disponere over sin formue. Ved sin dom af 1979 fastslog Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol at en stat må iagttage tre grundregler når den foretager ingreb over for en sindssyg: 1) Landets lovgivning skal indeholde objektive medicinske kriterier for hvornår en person skønnes at være sjæleligt syg, 2) graden af sindssyge eller åndssvaghed må være tilstrækkelig høj til at retfærdiggøre inde-

spærring, og 3) frihedsberøvelsen skal være tidsbegrænset. Det har bekymret menneskerettighedsforkæmpere at staterne ikke er forpligtet til at sikre således frihedsberøvede en nærmere foreskrevet behandling. Men det kan ikke udledes af dommen i Winterwerp-sagen. På den anden side fik dommen betydning for en anden, senere britisk sags afgørelse (*X mod Storbritannien*, dom 1981)⁶.

Selv fik klageren Winterwerp tilkendt 10.000 hollandske gylden (ca. 35.000 kr.) i erstatning samtidig med at han blev overflyttet til et herberg. Siden da er adskillige hollandske sager om sindssyge imidlertid dukket op i Strasbourg, og der har måttet tales dunder til den hollandske regering: I *Van der Leer-sagen* blev Holland således dømt for at have holdt en kvinde indespærret på et psykiatrisk hospital uden at hun var blevet klar over hvad der skete; et frivilligt hospitalsophold gik, umærkeligt for patienten, over til at være tvungent i op til et halvt år! Domstolen indskærpede at der i hele forløbet må tages hensyn til at den psykisk retarderede forstår hvad der foregår og godkender det! I *Wassink-sagen* fastslog domstolen at en tvangsanbringelse nok kunne ske pr. telefon, men at der måtte være en referent til stede ved den efterfølgende afhøring.

Hollandske soldater kom ikke hurtigt for en dommer

I forlængelse af art. 5's grundlæggende forbud mod anholdelse m.v. fortsætter striben af menneskerettigheder med en række processuelle regler eller garantier når man først er inde i retsmaskineriet: Den anholdte skal orienteres ordentligt om hvad vedkommende er anholdt for (se ovenfor om *Van der Leer-sagen*), og så skal han/hun stilles for en dommer inden for en rimelig frist.

Her er flere hollandske sager til belysning af denne regels betydning. Endnu en gruppe soldater: *Duinhof* og *Duijf*, *Jong*, *Baljet* og *Van den Brink* samt *Van der Shuijs*, *Zuierveld* og *Klappe*, følte sig dårligt behandlet. De måtte nemlig vente mellem seks og 14 dage inden de blev stillet for en dommer efter at være blevet sat i arrest for lydighedsnægtelse. Deres forseelser var af forskellig art og indbefattede bl.a. beslutninger om at overgå til militærnægtertjeneste efter at det var blevet bestemt at deres bataljon skulle sendes til FN-tjeneste i

⁶ Nogle af de sager der er blevet behandlet af menneskeretsorganerne i Strasbourg, er blot betegnet ved bogstaver af hensyn til sagsøgernes ønske om anonymitet.

Libanon. Det blev efter denne sag af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i 1984 fastslået at der ikke må gå mere end fire dage mellem anholdelse og fremstilling for en dommer (se side 144 om grundlovsforhør). Finland måtte i øvrigt ændre sin retsplejelov da dette land skulle tiltræde menneskeretskonventionen, fordi der ikke var en så klar tidsbegrænsning for anholdelse i dette land.

Det er karakteristisk for jura (retsvidenskab) at ord og begreber vejes og gives forskelligt indhold – og undertiden postuleres og fortolkes der så meget at det med "videnskab" fortoner sig. I hvert fald har mange retsbegreber en vis elasticitet. Således skal en sigtet ikke nødvendigvis fremstilles for en person der formelt er dommer, men det kan være en øvrighedsperson der optræder i denne rolle (en fuldmægtig der fungerer som dommer). Hvad der imidlertid er vigtigt, er at denne person er uafhængig af den udøvende magt.

En islænding ved navn *Jón Kristinsson* blev noteret af politiet for at have kørt for stærkt i Akureyri. Han ville ikke umiddelbart betale bøden, og så gik sagen til retten. Her opdagede Kristinsson at anklageren (vicepolitimesteren) der fortalte ham om hans brøde, var én og samme person som dommeren der senere dømte ham. Det var just denne sammenblanding af den udøvende magt (her: anklagemyndigheden) og den dømmende magt (dommeren) som efter gældende statsretlig opfattelse i hele Europa er uforenelig med demokratiet.

Sagen blev afgjort ved et forlig godkendt af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i 1986 – og klageren fik 80.000 islandske kr. (ca. 8.000 kr.) til at betale bøden med, og til sagsomkostninger. Domstolen foretog ikke en nøjere granskning af sagen. Blot indskærpede den naturligvis at Island fremtidig skulle sørge for at have to forskellige personer til at anklage og dømme. Det skete da også. I 2000 indgik Danmark i Strasbourg forlig i en sag der var anlagt af en person som ikke ville finde sig i at politiet ikendte ham en parkeringsbøde (700 kr.), som siden blev stadfæstet af en dommerfuldmægtig der var konstitueret dommer i Fogedretten. Sagen var principiel, fordi Danmark i en årrække var blevet kritiseret for at lade dommerfuldmægtige fungere som dommere, eftersom disses konstitution kunne trækkes tilbage af Justitsministeriet. Pr. 1. juli 1998 blev domstolene med tilhørende stab (af fuldmægtige m.v.) skilt ud som en selvstændig forvaltningsenhed under den dømmende magt. Personalet ved

domstolene kom herved ikke mere til at sortere under Justitsministeriet og dermed den udøvende magt. Den danske stat valgte at give klageren i parkeringsbøde-sagen, *Flemming Petersen*, 17.000 kr. som kulancebeløb. Beløbet tilfaldt i øvrigt hans efterladte, eftersom han selv døde under sagen. Det kunne hermed endnu engang konstateres at Danmark var hurtigere til at ændre sin lovgivning og retspraksis end så mange andre Europarådslande. Det skete også efter Jersild-dommen at loven blev ændret inden dommen faldt. Med parkeringsbødesagen blev Danmarks sammenblanding af den dømmende og udøvende magt bragt til ophør på dette punkt.

Begrænsninger i menneskerettighedskataloget

Ved overgangen fra art. 5's vifte af regler for den personlige frihed og sikkerhed, og alt hvad myndighederne skal iagttage når de alligevel anholder en person, oprulles i art. 6 de nærmere betingelser for at rejse sag og for at afvikle sager, om man så må sige. Eller sagt på en anden måde: Hvad er det man kan få behandlet i Strasbourg sådan mere *principielt*, og er der i veldefinerede områder noget der falder *udenfor*. Konventionens vise fædre dengang i 1940'erne gjorde sig mange tanker for at sikre væsentlige forbehold, så staterne ikke risikerede at blive hvirvlet ind i alt for mange bagholdsangreb af deres egne borgere!

Det er ikke for ingenting at man undertiden siger at jurister vejer deres ord på guldvægt. Men man skal nøje studere både hvad skrevet og hvad *ikke skrevet* står, og man skal være en kvalificeret fortolker af ordene. Når art. 6 taler om at enhver skal være berettiget til en retfærdig rettergang "når der skal træffes afgørelse om hans borgerlige rettigheder og forpligtelser", ligger der en begrænsning som kun er åbenbar for den juridisk skolede. Det er ordet *borgerlige* man skal hæfte sig ved. Det gengives også undertiden ved *civile*, men det er i øvrigt her ligegyldigt. Ordet skal i denne forbindelse forstås som *tilkommende disse som privatpersoner over for staten*. Ved denne tolkning af ordet afviste domstolen i en årrække søgsmål fra folk i statens tjeneste, fordi deres rettigheder ikke var af privatretlig karakter⁷.

⁷ Herudover dækker begrebet borgerlige rettigheder i bred almindelighed alle de regler som privatpersoner kan støtte ret på – også i forhold til andre private. I denne sammenhæng altså i modsætning til offentligretlige regler.

Hovedsynspunktet var at man ikke kunne have en masse søgsmål mod statsansatte. Følgelig kunne disse så heller ikke have ret til at få deres forhold til selvsamme stat gransket. Ejheller skatte- og straffesager eller sager om tilkendendelse af statsborgerskab kunne rejses i Strasbourg. Domstolens praksis har dog på ingen måde været éntydig, så det har bestandig været vanskeligt at finde ud af hvilken type sager der *ikke* kunne anlægges.

I et par sager anlagt af offentligt ansatte franskmænd, har det vist sig at domstolen godt ville tage sagerne hvis de pågældende ikke var højt rangerende i statens tjeneste. I sagen *Frydlender mod Frankrig* tilkendtes den franske økonom Nicolas Frydlender således af Strasbourg-domstolen juni 2000 50.000 franske franc (ca. 59.000 kr.) i erstatning, fordi hans sag om afskedigelse fra det franske økonomiministeriums tjeneste trak ud fra 1989 til 95 – indtil den øverste franske forvaltningsdomstol (kaldet *Conseil d'Etat*) endeligt godkendte den. Men afgørelsen vedrørte altså alene den *langsommelighed* hvormed sagen var blevet behandlet, de seks år – ikke dens substans: rimeligheden i afskedigelsen.

Svensk forsømmelse - dansk sendrægtighed

En sag fra Sverige viser ligeledes at der ud af en banalitet kan komme noget frugtbart for eftertiden: Den amerikanske statsborger *John Ekbatani* kom til Göteborg for at studere ved universitetet dér, men skulle så skaffe sig et job til at finansiere sine studier. Hjemme i USA havde han bl.a. været sporvognsstyrer – så hvorfor ikke prøve det samme i Sverige? Han skulle imidlertid lige bestå en prøve hos de svenske sporveje. Men han dumpede til prøven og blev meget harm over det. Ekbatani opsøgte sin eksaminator og truede ham så alvorligt at denne blev skræmt. Han gik til politiet og fik trukket amerikaneren for retten. Göteborgs tingsret takserede det hele til en bøde på 600 svenske kr. (ca. 488 kr.) som Ekbatani nægtede at betale. Hans appel til højere retsinstans nyttede ham ikke noget, tingsrettens afgørelse stadfæstedes. Ekbatani klagede så til Strasbourg – fordi han ikke havde fået lov til at forelægge sin sag mundtligt for anke-domstolen, og det gav Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol ham i 1988 ret i at han skulle have haft. Sverige kom til at slippe omkring 175.000 kr. i samlede retsudgifter.

Noget der plager alverdens mennesker som er indblandet i rets-sager, er at det hele tager meget, meget lang tid. For at dæmme op for dette uvæsen fremgår det udtrykkeligt af konventionen at afviklingen af såvel civile som straffe-sager skal ske i løbet af rimelig tid. Alligevel har det givet anledning til talrige (især dog italienske) sager for det europæiske menneskeretsmaskineri i Strasbourg.

Sagen om den danske advokat *Jørgen Byrn* skal nævnes selv om dens forelæggelse for Den Europæiske Menneskerettighedskommission ikke ændrede ved den erstatning (350.000 kr.) advokaten var tilkendt ved Østre Landsret for langsommelig sagsbehandling, og derfor følgende tab i hans advokatforretning. Byrn blev i 1984 anholdt og sigtet for underslæb over for en klient, men først dømt fire et halvt år efter. Efter appel til Østre Landsret frifandtes han totalt i 1990.

Vurderingerne af sagsbehandlingstiden foretages både på grundlag af faktiske og juridiske forhold. Staten pålægges bevisbyrden med at forklare hvorfor en sag har trukket mere ud end forventet, efter en gennemsnitsbetragtning. Typisk er stater blevet dømt hvis en sag har ligget "død" urimeligt længe hos en myndighed.

Lige som de danske buschauffører der ikke ville tvinges ind i en fagforening – og som fik afslag på krav om større erstatning i Strasbourg (se side 116) – havde Byrn imidlertid ikke held med en klage til de europæiske organer. Menneskerettighedskommissionen besluttede i 1993 – nogen tid efter landsretsdommen om erstatningens størrelse – at indstille sin behandling af sagen idet den fandt erstatningen passende. Denne sag vedrørte alene den lange tid Byrn måtte vente på anklageskriftet – ikke sagens mange andre spegede tråde, og for klageren ødelæggende konsekvenser.

Mange tragedier skjuler sig bag disse sager hvad blot to eksempler viser. Danskeren *Kurt Nielsen*, Skanderborg, tilkendtes i 2000, 70.000 kr. i erstatning af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, fordi han havde måttet vente otte et halvt år på en skadeserstatning ved en dansk domstol efter en trafikulykke som gjorde ham invalid. En anden dansker *Georg Johansen* tilkendtes samme år 45.000 kr. af Strasbourg-domstolen for den langsommelige sagsbehandling, der påfulgte at han i 1983 anlagde sag mod Luxembourg efter at hans store pelsfirma i fyrstendømmet var erklæret konkurs. Retten i Luxembourg havde i 2003, otte år efter at sagen blev rejst, endnu ikke afsluttet den.

Der er en stærk samfundsinteresse i at sager afgøres inden for "rimelig tid". Kolossalt mange sager over hvis substans der ikke er blevet klaget eller har kunnet klages til Strasbourg, er blevet indbragt dertil med just denne anke. Det holder hårdt med at få ændret ved visse europæiske staters idelige krænkelser af netop denne konventionsregel. Italien indførte imidlertid i 2001 en lov som muliggjorde, at klager over langsom sagsbehandling kunne indbringes for en *italiensk* appelret. Spanien havde da i nogen tid haft et lignende system. Det er den regel der oftest er klaget over, og til dato (1. januar 2002) har Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol og Europarådets Ministerkomité afgjort omkring 2000 af den type sager, særlig dog fra Italien som alene har overtrådt reglen over 1500 gange.

I sagen *Kudla mod Polen* fandt Strasbourg-domstolen nærmest "de vise sten", da den ved en dom i okt. 2000 fandt på at påpege *nødvendigheden* i at staterne havde *et nationalt klageorgan for langsom sagsbehandling*. Andrzej Kudla blev i 1999 ved appelretten i Krakow dømt fem års fængsel for bedrageri, men han var ikke blevet ordentlig behandlet: Det var således en krænkelse af konventionen, at han i forundersøgelsen var tilbageholdt i to år og fire måneder ligesom hans sag, som i alt kom til at strække sig over ni år, i hvert fald uden hans skyld var blevet udskudt ét år og otte måneder.

Menneskerettighedsdomstolen påpegede imidlertid i denne sag det konventionskrænkende i at en stat - her Polen - ikke gav borgerne mulighed for at klage til et nationalt organ for syltning af en sag, eftersom konventionens art. 13 netop taler om, at enhver, der krænkes i sine rettigheder efter konventionen "skal have adgang til effektiv oprejsning for en national myndighed". Domstolens årelange frustration over at staternes retsvæsen er så sendrægtige - det italienske ikke mindst (se side 154f) fandt her et nyt udtryk - med ud-sigt til, at en hel del sager vil blive afgjort af staterne selv i fremtiden.

Særlig alvorlige har været de tragiske sager om erstatning til de blødere der havde modtaget uscreenet blod og derved var blevet aids-ofre. I en lang række franske sager fra begyndelsen af 1990'erne er blødere blevet givet betydelige erstatninger efter medvirken af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol - op til ca. 230.000 kr. for langstrakt sagsbehandling, og som følge heraf blev der også

indgået en del forlig mellem blødere og den franske stat om erstatninger; i nogle tilfælde blev helt ned til to år betragtet som for lang behandlingstid ved retten. Stor opmærksomhed kom til at knytte sig til *otte danske bløderes sag* om samme emne. Ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols afgørelse i februar 1996 tilkendtes de seks af dem erstatninger på 100.000 kr. plus sagsomkostninger, fordi deres erstatningssager mod den danske stat havde taget mellem fire og seks år. Dog havde klagerne også medvirket til det lange sagsforløb ved at begære mange udsættelser. Fra sagen blev anlagt ved danske domstole i 1978 til selve retssagen begyndte ved Østre Landsret i november 1984, blev den udskudt i alt 30 gange.

Klagerne var blevet smittet med hiv-inficeret blod i perioden 1. juli 1978 til 25. maj 1986. Danmarks Bløderforening anlagde erstatningssag mod Indenrigsministeriet (nu Sundhedsministeriet), Sundhedsstyrelsen, Nordisk Gentoft (nu Novo Nordisk) og Serumintituttet. Domstolen i Strasbourg fandt at klagerne var ofre for de danske myndigheders forsømmelighed ved den langsomme afvikling af sagen. Ved Østre Landsrets dom fra februar 1995 var disse myndigheder i øvrigt blevet frikendt for ansvar for at have brugt uscreenet blod i alle sager – på nær én bløder som imidlertid var afgået ved døden på det tidspunkt. Tre af sagerne blev appelleret til Højesteret. Man kan altså fastslå at netop reglen om afvikling af sager inden for rimelig tid for så vidt er en undtagelse fra konventionens hovedregel: at klager ikke kan forebringes i Strasbourg med mindre de er bragt til ende i det nationale klagesystem.

Ejendomsrettens ukrænkelighed

Boligens ukrænkelighed – eller med et mere omfattende udtryk som også dækker brugsret m.v.: ejendomsrettens ukrænkelighed – er én af de klassiske menneskerettigheder som skal dæmme op for at en myndighed rask væk trænger ind på eller konfiskerer borgernes ejendom. Ejendomsrettens ukrænkelighed var ikke med i den oprindelige menneskeretskonvention af 1950, fordi konventionens fædre ikke kunne enes om en regel, men den kom til i 1. tillægsprotokol i 1953. Den har også et lille forbehold i afslutningen – enhver kan sige sig selv at staten skal have ret til at inddrive skatter, idømme bøder, eller til at ekspropriere mod fuld erstatning.

Det er nok på mange måder en udhulet bestemmelse: Mange danskere føler at staten tær sig som den vil ved at finde nye skatteobjekter. Derfor er grundloven og tillægsprotokollen dog ikke meningsløse. De bremser under alle omstændigheder en lidt for rovgrisk stat eller dens skattevæsen.

Når staten alligevel fratager folk noget af deres ejendom – som det f. eks. er sket ved anlæg af de faste forbindelser over Storebælt og Øresund – så må det kun ske når samfundets interesser tilsiger det, og i overensstemmelse med gældende nationale og folkeretlige regler. Uden at det altså direkte siges, antydes her at der skal gives erstatning hvis der sker en sådan ekspropriation.

Det er hidtil den eneste af reglerne i konventionen og dens tillægsprotokoller, der drejer sig om *økonomiske rettigheder* – den er med andre ord et udtryk for at sondringen i borgerlige/politiske og sociale/økonomiske/kulturelle rettigheder ikke er helt konsekvent, idet visse rettigheder så at sige fletter sig ind i hinanden. Det fremgår af bestemmelsens ordlyd, at “den fredelige udnyttelsen af ens ejendom”, som det hedder, tilkommer såvel “fysiske” som “juridiske” personer, men det fremgår også af Strasbourg domspraksis at retten til at bruge denne regel tillige tilkommer kirker (kirkesamfund) og andre private organisationer.

I den svenske *Sporrong & Lönnroth-sag* havde Stockholm kommune forbeholdt sig ret til at ekspropriere fra i alt 164 grunde i den svenske hovedstad med henblik på at anlægge en viadukt og en parkeringsplads. I *Sporrings* tilfælde i 23 år, i *Lönnroths* i otte år, overvejede myndighederne hvad de skulle gøre indtil de endelig blev enige med sig selv om at det var bedst at gøre noget andet, nemlig at nedbringe antallet af biler i den indre by. Derfor foretog de sig alligevel ikke noget med de omtalte grunde.

Generede det de to svenske borgere når de formelt kunne bruge og disponere over deres ejendomme i den forløbne tid? Ja, sagde Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i sin dom fra 1982: De kunne nemlig ikke sælge deres ejendomme til almindelig markedspris, ligesom det var vanskeligt at leje dem ud. Myndighederne burde populært sagt have “oppet sig” og afgjort sagen i løbet af rimelig tid. De to klagere modtog henholdsvis 800.000 og 200.000 sv. kr. i erstatning.

Willis-sagen gav i 2002 en britisk borger ret til samme betaling (kaldet ‘enke-penge’ og ‘enke-børnepenge’) som en enke ville have

fået, og kom dermed til at demonstrere betydningen af konventionens ligeretsbestemmelse, art. 14, som her blev kombineret med reglen om ejendomsrettens beskyttelse. Kevin Willis' kone var hovedforsørger, men døde efter 12 års ægteskab, hvorpå manden besluttede sig for at være totalt hjemmegående og passe parrets to børn. Hr. Willis havde af britiske myndigheder fået afslag herpå alene fordi han var en mand.

Ghidotti-sagen hører til hundreder af sager fra Italien, hvor ejere af huse og lejligheder har klaget over ikke at kunne få sat deres lejere ud trods afgivelse af lovligt opsigelsesvarsel. Her varede det f.eks. godt fem år, inden det lykkedes ejeren af en lejlighed i Milano at komme af med en lejer, som var lovlig opsagt med et halvt års varsel. I perioden april 1991 til april 1995 gjorde fogeden 20 forsøg herpå, men alle gange resultatløst, fordi politiet ikke ville medvirke. Italienske lejere nød i mange år udstrakt beskyttelse mod udsættelse, men loven herom blev ændret i 1990, og det var denne lovændring, der af forskellige grunde havde svært ved at sætte sig igennem. Menneskeretsdomstolen tilkendte ved dom i februar 2002 i denne sag ejeren, fru Lidia Ghoditti, 10.000 euro (ca. 75.000 kr.) i godtgørelse, fordi hendes ejendomsret efter 1. tillægsprotokols 1. artikel var krænket. Der var pr. 1. januar 2003 afsagt langt over 100 domme af denne type fra Italien, hvoraf lejerne dog kun har fået medhold i omkring 10 pct. af sagerne.

Grækenland på kollisionskurs i forhold til den private ejendomsret

Fra Grækenland foreligger en hel række sager om brud på ejendomsretten. Tilbage i 1993 rejstes den første sag om *De hellige klostre*. Klostrene havde i årenes løb erhvervet jordarealer, men havde ikke bekymret sig om noget så nymodens som at skaffe sig skøde herpå. Strasbourg-domstolen afviste den græske regerings argumenter om at overførelsen af klostrenes ejendomsret var rent formel og blot en ændring som skulle lette proceduren ved strid om jord. Den lov hvorefter i alt fem græske klostre (*Ano Xenia m.fl.*) var blevet eksproprieret, havde ingen regel om erstatning og bestemte blot at et offentligt kontor skulle give munke brugsret til visse arealer, hvis klostrets beboere ikke kunne klare dagen og vejen. Efter at Menneskerettighedsdomstolen i 1994 statuerede græsk brud på konven-

tionen, henvistes parterne til at forhandle sig til rette, og i 1997 lykkedes det at tilvejebringe en fredelig bilæggelse af sagen, således at klosterne fortsat kunne disponere over den klosterjord som de hidtil havde rådet over.

I sagen *Papamichalopoulos m.fl. mod Grækenland* klagede en gruppe græske jordejere til Strasbourg over at den græske stat tilbage under oberst-diktaturet i 1967 havde beslaglagt store arealer af deres jord til brug for anlæggelsen af en flådebase nær Agia Marina på Attica. En forsikring fra den græske flåde til tre af klagerne om at de ville få stillet anden jord til rådighed, og en afgørelse fra den græske kassationsret som fastslog ejendomsretten for en anden jordejer, rokkede ikke spor ved sagerne. Endnu 11 år efter ekspropriationen havde ingen af jordejerne set nogen som helst kompensation, det være sig i jord eller drakhmer. Domstolen statuerede i 1993 enstemmigt brud på konventionens første tillægsprotokols art. 1 og tilkendte senere hver af de ialt 14 klager 450.000 drakhmer (ca. 10.700 kr.) i godtgørelse.

Særlig opmærksomhed vakte Menneskerettighedsdomstolen s afgørelse i 2000 i den sag *ekskong Konstantin, hans søster Irene og hans tante prinsesse Ekaterini* havde anlagt mod den græske stat for ekspropriation af residensen Tatoi nord for Athen, et land- og skovområde i Midtgrækenland og palæet "Mon Repos" på Kreta. Kongens trængsler begyndte, da han i april 1967 ved et militærkup reelt blev sat fra magten. Hans forsøg på et modkup mod oberstjuntaen i december samme år slog fejl, og han og hans familie flygtede via Rom til London. Hans ejendom blev konfiskeret, og efter at militærdiktaturet blev sat på porten i 1974, afskaffedes monarkiet ved en folkeafstemning. Ved en ny forfatning i 1975 tilvejebragtes enighed mellem kongen og det nye styre om ejendommene, men i 1994 tilsidesattes alle tidligere aftaler hvorefter de kongelige residenser mv. overgik til statens ejendom. Domstolen i Strasbourg fandt i 2000, at kongens ejendomsret var tydeligt dokumenteret, og at den manglende erstatning var en krænkelse af 1. tillægsprotokols art. 1. Dommen affødte heftige protester i Grækenland, så meget mere som ekskongen ikke mere har nogen større opbakning i den græske befolkning. Ved en ny dom i 2002 fastsatte Strasbourg-domstolen en erstatning på 100 mio. kr. til Konstantin, hans søster og tante.

Frihed til at rejse, retsstillingen for flygtninge

Retten til at forlade ethvert land, inklusive ens eget, var ikke med i menneskeretskonventionen af 1950; den kom først med i den 4. tillægsprotokols art. 2. Eksistensen af en sådan regel kunne måske kaldes en garanti mod at blive flygtning. Det vil dog være en forenkling idet det faktisk er muligt at have forladt sit eget land lovligt og så blive flygtning senere hen, altså bestemme sig for at søge asyl f.eks. efter en ferierejse. Dette fænomen dukkede op i 1950'erne da besøgende fra landene øst for "Jerntæppet", særlig polakker, besluttede sig for at "hoppe af" i Danmark. Siden har mennesker fra stribevis af lande gjort det samme og er blevet flygtninge "*sur place*" som det hedder i den folkeretlige terminologi efter sin franske formulering.

Da ingen af Den Europæiske Menneskerettighedskonventions underskriverstater i almindelighed hindrer deres borgere i at rejse hvorhen de vil, er der ikke megen praksis om dette spørgsmål. Enkelte afgørelser fra FN's menneskeretskomité har vedrørt retten til at få et pas som naturligt er knyttet til retten til at rejse. Det fremgår f.eks. af den afgørelse komiteen i august 1994 traf i Peltonensagen: En finsk borger der boede i Sverige, kunne ikke påberåbe sig FN's konvention om de borgerlige og politiske rettigheder (art. 12) for at få det pas den finske ambassade i Stockholm nægtede ham. Klageren, *Lauri Peltonen*, havde ikke forrettet militærtjeneste hjemme i Finland. Hans hjemland havde altså ret til at nægte ham passet, fordi han ikke havde sprunget soldat som han skulle.

Næste spørgsmål er så hvordan det ligger med at rejse ind i et andet land – og evt. få asyl. Der er ikke i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention nogen regel herom, og intet der kan tolkes som at nogen kan få ret til asyl. Men der er eksempler på at asylsøgere har benyttet konventionen i et forsøg på at hindre udvisning, bl.a. under henvisning til deres frygt for tortur i hjemlandet, eller under henvisning til respekten for det familieliv de har opbygget i det fremmede land han/hun gerne vil blive boende i. Frygten for dødsstraf som argument for ikke at blive udleveret, kan kun påberåbes af borgere der befinder sig i et land som har ratificeret den særlige tillægsprotokol (nr. 6) til konventionen, som forbyder dødsstraf.

Folkeretlige disput'er om flygtnings status og rettigheder vil i sidste ende kunne afgøres efter flere forskellige internationale kon-

ventioner hvor den europæiske om menneskerettigheder ikke står i fokus – snarere er det FN's flygtningekonvention af 1951 (med tillæg af 1967) eller eventuelt FN's konvention mod tortur af 1984. Men der er altså ingen af disse internationale aftaler der forpligter nogen stat til at give asyl. Derimod er flygtningekonventionens underskrivere forpligtet til ikke at sende asylsøgere tilbage til deres hjemland hvis de modsætter sig det. Denne ret betegnes efter sit franske udspring som retten til "*non refoulement*".

Der kan imidlertid ikke udledes nogen bestemt pligt til at skaffe asylsøgeren noget andet opholdssted – det har undertiden ført til groteske situationer hvor mennesker er kommet i et slags "kredsløb" mellem forskellige stater der ikke vil påtage sig ansvaret for at give vedkommende asyl, eller som det officielt hedder: permanent opholdstilladelse. I nogle tilfælde har hjemlandet ikke villet tage den bortdragne tilbage, dvs. har nægtet den pågældende indrejse, og så har f.eks. Danmark følt sig tvunget til alligevel at give asyl. Det er der eksempler på fra Sri Lanka og Iran.

I ét tilfælde hvor en flygtet marokkansk officer havde søgt politisk asyl i den britiske kronkoloni Gibraltar, udløste konventionen ligefrem erstatning. Det skete efter at vedkommende, en løjtnant *Mohamed Amekrane*, fik afslag på asylbegæring, og efter blot én dags ophold – i august 1973 – blev udleveret til sit hjemland Marokko.

Her blev han så henrettet. Han havde nemlig forinden deltaget i et – fejlslagent – kup mod kong Hassan af Marokko. Hans tysk-fødte enke (og børn) forlangte erstatning af Storbritannien med henvisning til konventionens artikler 5, 3 og 8: Amekranes mulighed for at rejse sag i Gibraltar for at få efterprøvet lovligheden af udvisningen, den umenneskelige behandling han blev udsat for, og ødelæggelsen af familielivet. Det lykkedes at få tilvejebragt et forlig hvorved enken fik udbetalt 37.500 britiske pund (ca. 415.000 kr.) efter en forhandling mellem den britiske regering og Den Europæiske Menneskeretskommission. Som det er almindeligt ved disse forlig, erkendte Storbritannien ikke nogen egentlig skyld, men betalte "*ex gratia*", dvs. ved velvilje. Denne slags godtgørelser er at sammenligne med kulanceerstatninger fra forsikringselskaber.

Selv torturerede asylsøgere kan risikere afslag

Fem tamilske asylsøgere i Storbritannien havde ikke så meget "held" med sig. De blev i 1988 sendt tilbage til deres hjemland, Sri Lanka, efter at de britiske myndigheder ikke havde fundet anledning til at give dem asyl. Men de frygtede at blive forfulgt efter hjemkomsten, så de klagede til menneskeretskommissionen. Rent faktisk blev de forulempet af den indiske fredsbevarende styrke i Sri Lanka da de var vendt hjem. Af denne grund fik de midlertidigt asyl i Storbritannien. Menneskerettighedsdomstolen fastslog imidlertid i oktober 1991 (*Vilvarajah-sagen*) at der ikke var vægtige grunde for britiske myndigheder til at antage at tamilerne ville blive mishandlet eftersom situationen i Nord- og Øst-Sri Lanka i 1988 var relativt fredelig, og mange tamiler da også på dette tidspunkt var vendt frivilligt tilbage, i overensstemmelse med et program som FN's flygtningehøjkommissariat (UNHCR) havde gennemført.

To svenske sager belyser hvor kringlet asylproblematikken er. En chilensk flygtning, Hector Cruz Varas, med kone og søn søgte asyl i Sverige. Men myndighederne dér gav afslag. Lige før udvisningen af landet gik han imidlertid "under jorden" samtidig med at menneskerettighedskommissionen fik sagen forelagt. Denne besluttede sig siden for at han ikke skulle udvises så længe sagen verserede i Strasbourg. Chileneren anførte frygt for forfølgelse og tortur ved hjemvenden til Chile, fordi han efter eget udsagn tidligere var blevet tortureret. Menneskerettighedsdomstolen fastslog imidlertid i sin dom af 1990 at der ikke var skabt objektive bevis for torturen, og at det var påfaldende at han først 18 måneder efter sin første afhøring hos politiet gjorde opmærksom på angiveligt hemmelige politiske aktiviteter. Efter sin udvisning til Chile havde han ikke held til at finde ét eneste vidne. De forbedrede politiske forhold i Chile efter at diktatoren Augusto Pinochet var blevet slået ved et demokratisk valg, reducerede endvidere generelt risikoen for at blive underkastet tortur.

Helt anderledes gik det den jordanske statsborger, *Abdel-Qader Hussein Mansi*, der i marts 1990 opnåede et forlig med den svenske stat efter at Menneskeretskommissionen havde erklæret udvisningen af ham for konventionsstridig. Mansi der er etnisk palæstinenser, måtte midlertidigt tage ophold i Danmark. Det lykkedes ham at overbevise Strasbourg-kommissionen om at han med rette frygtede tortur ved en

hjemvenden – akkurat som han tidligere var blevet tortureret. Den svenske stat gik med til at give ham en erstatning på 100.000 svenske (ca. 81.000 kr). Nærmere enkeltheder om sagen er ikke offentliggjort eftersom der ikke var tale om en dom, men om en fredelig bilæggelse af retstvisten.

Netop i forbindelse med asylsøgere er det værd et øjeblik at opholde sig ved spørgsmålet om en mulig opsættende virkning ved at indgive en klage til Strasbourg-systemet. En person der er blevet dømt ved en underret, altså det man kalder første instans i domstols-hierarkiet, kan normalt appellere en dom til landsretten – og afsoning af en fængselsdom vil da kunne udskydes (det skete f.eks. i Byrn-sagen, se side 66).

I Den Europæiske Menneskerettighedskonvention eksisterer der ikke en sådan mulighed. Men allerede i 1960 fremgik det af nogle klager til menneskeretskommissionen at personer nærede frygt for at blive underkastet tortur hvis de blev returneret til deres hjemlande. I senere tiders store flygtningestrømme er dette argument – med rette eller urette – blevet anført med betydelig tyngde. Kommissionen klarede spørgsmålet ved at få indført et tillæg til sine procedureregler hvorefter kommissionens præsident kunne bede en deltagerstat om at foretage "en midlertidig foranstaltning", dvs. udskyde en udvisning af en asylsøger. Det var dette der i første omgang kom Cruz Varas til gode.

Om udvisninger af kriminelle udlændinge

Danske domstole har siden inkorporeringen af menneskeretskonventionen i 1992 i stadig stigende omgang benyttet denne som grundlag for afgørelser. Særlig markant har været et antal sager hvor udlændinge var blevet idømt ubetingede fængselsstraffe for narkotikakriminalitet og ved landsretten var dømt til udvisning, men i Højesteret fik lov til at blive i Danmark.

Det vakte opmærksomhed eftersom Folketinget i 1996 vedtog at alle udlændinge, der bliver idømt frihedsstraf for narkokriminalitet, skulle kunne udvises uanset straffens længde, uanset varigheden af opholdet i Danmark og uanset hvilken type narkotika, der var tale om. Det tilføjedes dog at udvisning kunne undgås hvis denne ville stride mod Danmarks internationale forpligtelser. Højesteret har tillagt det betydelig vægt at nogle af de tiltalte har været 2. generationsindvandrere som er født i Danmark. I øvrigt har den dømtes

frygt for overgreb i hjemlandet efter tilbagekomsten spillet ind ved nogle af Højesterets afgørelser.

Det tør siges, at denne sidste passus blev bemærket hos danske dommere. Højesteret har endog undladt at udvise i sager hvor der var idømt omkring ét års fængsel. Det er blevet opfattet som et slags udspil over for lovgivningsmagten, dvs. Folketinget – som altså tydeligt havde markeret en anden holdning. Reelt er udvisninger blevet ganske sjældne. En tyrk der efter en fængselsstraf på syv års fængsel var blevet prøveløsladt, men engagerede sig i ny narkokriminalitet, blev dog udvist ved højesteretsdom i 1999. Et par sager fra domstolens praksis illustrerer hvad danske dommere har haft i baghovedet.

Domstolen i Strasbourg fastslog f.eks. i sagen *Moustaquim mod Belgien*, at marokkaneren Abderrahman Moustaquims ret til respekt for familielivet efter art. 8 var krænket, fordi han i forbindelse med domme på sammenlagt 26 måneders fængsel ved belgiske domstole var blevet udvist til Marokko. Han var tidligt kommet ind på forbryderbanen, stjal, røvede og overfaldt folk fra omkring 14-års alderen. Han betragtedes af myndighederne i Liège hvor han boede, som decideret farlig for den offentlige ro og orden.

Imidlertid fandt Menneskerettighedsdomstolen, der i 1991 afgjorde sagen, at det ville være katastrofalt hvis han skulle omplantes til et arabisk-talende miljø. Marokkaneren var på det tidspunkt 28 år, hans hele opvækst havde fundet sted i Belgien hvortil han var kommet i to-års alderen, det meste af hans familie boede dér, og han var opvokset alene med fransk som sprog. Han tilkendtes 500.000 belgiske franc (ca. 92.000 kr.) som ikke-pekuniær kompensation og fik lov til at blive i Belgien.

Det var det samme i sagen *Beldjoudi mod Frankrig*. Her var det blot en algerier der havde boet længe i Frankrig, dog med den forskel at hans lovovertrædelser var af grovere karakter. Også han slog tidligt ind på forbryderbanen, begyndte at stjæle og røve som 19-årig og efterhånden under så graverende omstændigheder at han fik otte års fængsel. Strasbourg-domstolen fandt imidlertid i 1992 at klageren Mohand Beldjoudi der var født i Frankrig, i høj grad var vokset sammen med det franske samfund – han havde giftet sig med en fransk kvinde og levet 42 år i landet. Domstolen fandt at det var ude af proportion at udvise ham. Han tilkendtes dog ingen erstatning.

I 2002 underkendte Menneskerettighedsdomstolen at den 36-årige iraner *Davood Amrollahi* fem år tidligere var blevet udvist af Danmark for bestandig. Han var i 1989 kommet til Danmark efter at have deserteret fra den iranske hær og havde fået asyl her. Højesteret beordrede imidlertid udvisning i forbindelse med at han idømtes tre års fængsel for narkotikahandel. Men Amrollahi havde afbrudt al forbindelse med sin iranske familie, havde erhvervet sig en dansk kone som han havde fået to børn med og havde dertil et barn fra et tidligere forhold. Familien ville blive splittet hvis han skulle vende tilbage til Iran, så garantien for familieliv efter art. 8 reddede ham fra udvisningen.

VIII

Respekt for privat- og familielivet

Det skønnes at omkring ti pct. af menneskeheden er homoseksuelle eller har haft et homoseksuelt forhold, altså seksuelt drages af sit eget køn. Det har menneskenes børn siden verdens skabelse reageret forholdvis negativt på. Først i nyere tid er tolerancen over for denne gruppe vundet frem. Mindretal har det i det hele taget ofte med at blive kanøflet.

Samfund over hele jorden hviler meget generelt sagt på nogle normer og forudsætninger der i mange sammenhænge gør det svært for dem der falder uden for normen eller bevidst bryder den. Den tolerance der ligger til grund netop for menneskerettighederne, søger da at råde bod herpå.

Eftersom de fleste mennesker fortsat på et tidspunkt går hen og gifter sig (selv om tendensen til papirløse forhold i perioder har været stærk), så har samfundet lagt ægteskabet til grund for mange betragtninger – og modsat gjort det svært at blive skilt. Da det eksempelvis også er normen at man beholder sit køn hele livet igennem, gøres det kunstigt ekstra besværligt at skifte køn! Som om det ikke biologisk-fysiologisk var svært nok!

De rettigheder der her er til fortolkning, favnes i Den Europæiske Menneskerettighedskonventions art. 8 som taler om at "enhver har ret til respekt for sit privatliv og familieliv, sit hjem og sin korrespondance". Det tilføjes at ingen offentlig myndighed må gøre indgreb heri undtagen når det er lovfæstet og skønnes nødvendigt i et demokratisk samfund, f.eks. for at beskytte sundheden eller sædeligheden.

Kriminalisering af homoseksualitet ophævet

I en række regler i konventionen er der taget sådanne forbehold som altså udhuler de "sunde og rigtige" garantier der indledningsvis fastslås. Sådan er det nu engang: Intet er fuldstændig hvidt – eller sort for den sags skyld – og (næsten) ingen menneskeret er total; der gives undtagelser og må tages særlige hensyn.

Konventionen er just sat til at beskytte europæerne mod urime-ligheder og vilkårligheder, for ikke at kalde det omgørelser af dens "kernerettigheder". Lad os her først se på privatlivet – familielivet kommer senere; de to sæt rettigheder lapper dog en del ind over hinanden.

I ældre retspraksis fra 1960'erne kunne Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol ikke give en britisk klager medhold i at homoseksualitet ikke måtte forbydes af det enkelte land, og afviste derfor sagen. Som på en del andre punkter i det retsområde der gælder intimsfæren, har Irland, Nordirland og England været problembørn: I denne del af Europa hænger man i særlig grad fast ved et puritansk menneskesyn, endog med strenge straffesanktioner over for syndere. Med dommen i *Dudgeon-sagen* fra 1981 blev der brudt en breche heri: Klageren, Jeffrey Dudgeon, anførte at den lovgivning der gjaldt i hans hjemland, Nordirland, gjorde det kriminelt for to voksne at dyrke homoseksuelt samkvem, og det påvirkede ham psykisk at han risikerede straf herfor.

Både kommissionen og domstolen granskede nøje om den nordirske lov – der uden for enhver tvivl medførte indgreb i privatlivet – kunne retfærdiggøres under henvisning til det i konventionsbestemmelsen indbyggede forbehold. Det påstod nemlig den britiske regering. Menneskerettighedsdomstolen skønnede ikke at der var presserende sociale grunde til det, og derefter måtte den nordirske lovgivning laves om. I en senere sag fra 1988 fik universitetslektor *David Norris* fra Irland af Strasbourg-domstolen medhold i at den stadigvæk opretholdte irske lov med lignende indhold var konventionsstridig. Følgelig måtte også denne lov ændres så der end ikke var teoretisk risiko for at homoseksuelle over 21 år kunne pådrage sig straf for at praktisere deres homoseksualitet.

Imidlertid rider spørgsmålet om hvordan man skal stille sig til homoseksuelle fortsat det britiske samfund som en mare. Mens den daværende menneskeretskommission i en periode skønnede at de

enkelte stater kunne afvise homoseksuelle fra de væbnede styrker, ændrede den i 1998 signaler, og i september 1999 fastslog menneskerettighedsdomstolen i sagen *Lustig-Prean, Beckett, Smith og Grady mod Storbritannien* at både respekten for privatlivet og retten til en effektiv retslig oprejsning (art. 13) var krænket, fordi de som homoseksuelle medlemmer af de britiske væbnede styrker blev indstillet til hjemsendelse. De havde endog alle fire, to mænd og to kvinder, forrettet lang og tro tjeneste i det britiske militær. De tilkendtes alle erstatninger fra omkring en halv til én mio. kr., der udgjorde de tab af forskellig art (løn, pension m.v.) som hjemsendelsen havde påført dem.

Mange juridiske problemer ved at skifte køn

De vanskeligheder som homoseksuelle konfronteres med, er dog for intet at regne mod dem som transseksuelle må døje. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols praksis har ikke været éntydig på dette punkt, men deri er intet mærkeligt. Selv om de stater der har ratificeret menneskeretskonventionen kan siges at have afgivet en lille bid af deres suverænitet herved, er det således at domstolen ved affattelse af sine domme i vidt omfang søger at tage hensyn til den retstilstand der hersker netop i det land der er til pådømmelse.

Det er da grunden til at menneskerettighedsdomstolen har fundet Frankrig skyldig i brud på konventionen, mens Storbritannien er gået fri i sager hvor mennesker har skiftet køn, altså sager der i deres substans er ganske ens. Klagerne i de to lande ville have deres nye "kønslige status" respekteret, således at de hver især kunne indgå ægteskab med en person af (nuværende) modsat køn. Lad os først se på Frankrig hvor domstolen altså så sig i stand til at hjælpe en klager.

Klageren kom til verden som dreng i Algeriet og fik navnene Norbert Antoine, men følte sig altid som pige. Han undgik ikke værnepligten, men derefter styrede Norbert Antoine så også mod et kønsskifte. Han arbejdede i forlystelsesbranchen, havde langvarige depressioner, men fik hormonbehandlinger og blev som tiden gik helt igennem målrettet mod at blive kvinde.

I 1972 skiftede han køn ved operation i Marokko og har siden da levet sammen med en mand. Men domstolen i byen Libourne afslog at lade ham få officiel status som kvinde med papir på dette – og både

appelretten i Bordeaux og den særlige kassationsret i Frankrig kom til samme resultat. Norbert Antoine havde fremdeles ifølge sit pas, sit kørekort og identitetskort dette navn.

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol skar i 1992 igennem alt dette ved at fastslå at adskillige andre franske domstole allerede i ganske mange andre sager havde godkendt ændring af personlige papirer efter kønsskifte. Eftersom B. (som klageren nøjedes med at kalde sig i klagesagen) daglig kom i situationer der krænkede hendes rettigheder efter art. 8, havde Frankrig at råde bod herpå. Lyne Antoinette, som hun nu kalder sig, tilkendtes endvidere en erstatning på 100.000 franske franc (ca. 112.000 kr.) – i dette tilfælde vel at mærke for ikke-pekuniære gener, dvs. sådanne gener som ikke har udløst et økonomisk tab som følge af menneskerettighedskrænkelsen.

Stor opmærksomhed vakte sagen *Cossey mod Storbritannien* selv om den ikke hjalp klageren i dette tilfælde. Også her var det en mand, Barry Kenneth, som skiftede køn til kvinde, men som ikke kunne få myndighederne til at ændre vigtige personlige papirer. Efter en kønsskifteoperation i 1984 har denne person benyttet navnet Caroline, men uden juridisk gyldighed. End ikke menneskerettighedsdomstolen kunne give hende ret hertil. Hun var endog blevet gift med en jødisk mand ved en ceremoni i synagogen i London. Den britiske landsret erklærede vielsen for ugyldig. I bogen "Mit livs hemmelighed" (dansk udgave, Ekstra Bladets Forlag 1991) har hun beskrevet alle sine personlige trængsler, bl.a. den særlige belastning det var at den britiske presse kom under vejr med hendes tilfælde – inden menneskeretsorganerne kom ind i billedet.

Domstolen havde tidligere, i 1986, forsmået en britisk mand ved navn Mark Rees, der var født som kvinde. Domstolen fandt i sin afgørelse i *Cossey*-sagen i 1990 grund til at pointere at den ikke følte sig bundet af sine tidligere afgørelser, men at den dog sædvanligvis gør det af hensyn til "den retslige forudsigelighed". Med andre ord et forsøg på at skabe konsekvens i domstolsafgørelserne.

I denne sag viste et flertal af dommere en udtalt svaghed for formalisme. Det britiske folkeregister havde ikke karakter af et "løbende register", og der var ikke sket nogen udvikling i lovgivning eller videnskab som tilsagde at denne sag skulle afgøres anderledes end i Rees-sagen. Af disse grunde så de høje dommere sig altså ikke i stand til at hjælpe frk. Cossey.

Strasbourg-domstolen ændrede imidlertid i 2002 retspraksis i to sager fra Storbritannien, henholdsvis om en person blot benævnt som *I.* og *Christine Goodwin* som begge blev født som mænd, men efter kønsskifteoperation var blevet kvinder. De kunne, som andre briter (se side 81), ikke få deres oprindelige navnebevis ændret, således at det oplyste om deres nuværende køn. De anlagde begge sag ved britiske domstole på grund af en mængde ubehageligheder, ikke mindst med relation til beskæftigelses- og pensionsforhold. Menneskerettighedsdomstolen har tidligere (i sager fra 1986 og 98) mindet Storbritannien om at det burde ændre sin lovgivning, så den afspejlede dels den videnskabelige, dels den almene udvikling i samfundet på dette område. I 2002 var målet fuldt, om man så må sige: Respekten for privatlivet efter art. 8, såvel som retten til at gifte sig og grundlægge en familie efter art. 12 var krænket. Tydeligere kunne det ikke siges at Storbritannien nu må indrømme transseksuelle ret til at have et officielt dokument som beviser deres nye køn. *I.* og *Christine Goodwin* fik henholdsvis 23.000 og 39.000 euro (ca. 170.000 og ca. 290.000 kr.) i erstatning.

Selv fanger har visse minimumsrettigheder

Retten til respekt for éns privatliv gælder meget andet end det der har tilknytning til éns køn og kønsliv. Den omfatter også brevhemmeligheden og retten til at føre korrespondance, som dog i alle lande er undergivet visse lovlige begrænsninger for børn og for fanger.

Børn på institutioner må således findes sig i at deres breve bliver læst af de ansvarlige ledere, og det samme gælder fanger der kan tænkes at føre korrespondance for at planlægge flugt. Men der må, om man så må sige, være måde med galskaben. Fængselsmyndigheder kan ikke totalt afskære en sådan korrespondance.

Det blev de britiske myndigheder klar over efter at Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i to sager havde erklæret at fængselsinspektørerne simpelthen var for skrappe. En fange i Parkhurst-fængslet på øen Man ved navn *Sidney Elmer Golder* fik således ikke lov til at skrive til sin advokat, fordi han fandt en anklage mod sig for at have overfaldet en fængselsbetjent uberettiget.

Selv om anklagen – udløst af nogle uroligheder i fængslet – var blevet trukket tilbage, forringede sagen hans chancer for at blive

prøveløsladt. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol fastslog i 1975 at adgang til at rejse sag ved retten var indbygget i art. 6, som taler om enhver borgers ret til en "retfærdig og offentlig rettergang" i spørgsmål om borgerlige rettigheder og pligter.

Trods denne dom fortsatte britiske fængsler med at begrænse andre fangers kontakt med omverdenen ved at gribe meget hårdhændet ind over for deres korrespondance. Det har bestandig været sådan at en del af klagerne i Strasbourg var indsatte – en overgang op til 46 pct. (i 1976) – så der er ikke noget nyt i at menneskeretskommission og -domstol har måttet befatte sig hermed. I nogle tilfælde lykkedes det ikke en indsat hurtigt at få givet sine pårørende besked om hvor han befandt sig – på grund af fængselscensuren. I 2000 kom dog kun ti pct. af klagerne fra indsatte.

Strasbourg-systemet slog i alt otte sager sammen og kaldte dem *Silver m.fl.* Af ialt 64 breve som fængselsmyndighederne havde standset, fandt Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol det i sin dom af 1983 kun berettiget i syv tilfælde. Alt dette gav herefter anledning til yderligere revision af de meget strenge regler hvorefter britiske fængselsmyndigheder meget let fandt et kriterium for at hindre indsatte i at klage over noget, eller i det hele taget kommunikere med omverdenen.

Når det gælder retten til respekt for familielivet, bør flere andre konventionsregler end dem i art. 8 inddrages. Måske i første række art. 12 om enhver persons ret til at indgå ægteskab og stifte familie; hvortil kan lægges art. 5 i tillægsprotokol nr. 7 som sikrer lige rettigheder for de to ægtefæller indbyrdes, samt i forholdet til deres børn i privatretlig henseende. Igen er der imidlertid taget forskellige forbehold for enkeltstaternes lovgivning.

Abort, skilsmisse og statsborgerskab ikke dækket

Der står intet om skilsmisse i konventionen – ved dens oprettelse var skilsmisse ikke mulig at opnå i en hel række (katolske) stater, og så sent som i 2001 kunne man ikke blive skilt i Malta. Irland vedtog i 1995 – med et knebent flertal ved folkeafstemning – at give skilsmisseadgang. Et forsøg fra en irsk klager på inden da at fortolke art. 12 som en ret til at indgå nyt ægteskab efter separation fik ikke tilslutning da sagen i 1986 afgjordes af Menneskeretsdomstolen i Strasbourg. Klageren, *Roy Johnston*, der endog havde sin foregående

hustrus accept af det nye ægteskab, kunne end ikke argumentere med at han havde fået et barn med den kvinde han nu levede sammen med. Derimod fik Schweiz ikke lov til at opretholde en særlig "karantæne" for en person der havde begået ægteskabsbrud. Efter denne schweiziske lovregel havde en sådan person først lov til at gifte sig igen efter tre år. Denne regel har herefter måtte ophæves.

Ejheller omtaler konventionen abort. I sagen *Brüggemann og Scheuten* forsøgte to tyske kvinder at udlægge art. 8 således at retten til og respekten for en kvindes privatliv skulle kunne give dem ret til abort. Men det afviste den daværende Europæiske Menneskerettighedskommission i 1975: Sagen var åbenbart ubegrundet. Også en mands forsøg på at hindre sin kone i at få abort fandt kommissionen at falde uden for konventionens dækningsområde, her fordi indgrebet ikke antages at stride mod hans privatliv. Generelt kan det forstås, at disse i visse lande ømtålelige emner efter hidtidig praksis i Strasbourg er faldet indenfor "den nationale skønsmargin".

Den Europæiske Menneskerettighedskonvention indeholder ingen særlige regler om børns statsborgerskab, om deres ret til et navn osv. Der er vokset ikke så få problemer ud af skilsmiseforbudet i visse stater, og fordi ægtefolk flytter fra hinanden, derefter fæster bo med en anden og får børn uden at kunne blive gift. FN's børnekonvention som trådte i kraft i 1990, kan dog til en vis grad siges at råde bod herpå. (Se i øvrigt kapitel IX: Børn har også menneskerettigheder – men i beskedent omfang).

Det kan tilføjes, at der i 1997 kom en særlig Europarådskonvention om statsborgerskab, som grundlæggende sikrer, at personer født i et af de lande som har tiltrådt Konventionen, får statsborgerskab dér, og at ingen vilkårlig kan fratages sin statsborgerret. Konventionen gør det også lettere at generhverve et oprindeligt statsborgerskab.

Om ret til aktindsigt og ret til navneskift

I sagen *Gaskin mod Storbritannien* blev det klart at det ikke er enkelt at få udleveret sagsakter om sig selv, hvis man nu måtte ønske det. Her drejede det sig om en mand fra Liverpool der som ung kom i konflikt med loven og – eftersom han havde været i pleje i hele sin barndom – gerne som voksen ville se sine egne sagsakter. Han mente at

de psykiske problemer han havde, kunne tilskrives den behandling han nu havde fået på et børnehjem. Myndighederne ville have tilsagn om videregivelse af oplysninger fra alle der oprindeligt havde nedfældet dem, og der blev ikke stillet noget krav om begrundelse til dem der afslog. Den britiske regering lagde megen vægt på at dette krav til fortrolighed blev opretholdt.

Menneskerettighedsdomstolen fandt det i 1989 helt rimeligt at Gaskin gerne ville vide noget om sit tidligere liv og fandt det ikke velbegrundet at skjule det for ham. Af denne sag er udviklet en europæisk grundsætning om *ret til aktindsigt*. Når offentlige myndigheder stiller sig på bagbenene i sager om folks privatliv, skal de med andre ord have stærke argumenter for det. Det gjaldt også i sagen *Burghartz mod Schweiz*, som i virkeligheden gjaldt retten til et navn eller rettere til at tage et nyt navn. Det er et følsomt emne, som er reguleret ret så forskelligt i forskellige lande. I Danmark kan man heller ikke uden videre tage et hvilket som helst nyt for- eller efternavn. I den schweiziske sag gav menneskerettighedsdomstolen i 1994 en schweizisk mand ret til at antage konens efternavn.

Parret blev efter giftermål ved "kombineret" benyttelse også af mandens efternavn enige om at benytte hendes familienavn Burghartz, og begge kaldte de sig herefter Snyder Burghartz idet mandens familienavn var Snyder. Men det ville Schweiz' myndigheder ikke tillade, så derfor gik parret til Strasbourg. Her fandt domstolen at der blev begået forskelsbehandling over for hr. Snyder Burghartz eftersom det alene var ham der ikke havde lov til at bruge de to navne – konen måtte godt – ergo diskrimination og brud på konventionens art.14, som her blev knyttet til respekt for familielivet (art. 8).

En anden navnesag – afgjort af FN's Menneskerettighedskomité i 1991- er mere kuriøs. Den drejer sig om to hollændere, *Coeriel og Aurik*, som ved overgang til den hinduistiske religion ønskede at udskifte deres efternavne med hindi-navne idet de tidligere af myndighederne havde fået lov til at udskifte deres fornavne. Da de fik afslag på en anmodning herom, kunne de ikke fortsætte deres studier i hinduismen der sigtede på at de skulle blive hindu-præster (*pandits*). De henvendte sig først til Den (daværende) Europæiske Menneskeretskommission i Strasbourg, men her fik de afslag, fordi de ikke kunne godtgøre at navneskiftet var af altafgørende betydning for deres religiøse studier. De henvendte sig så til FN's Men-

neskerettighedskomité i Genève idet de anså sig krænkede efter FN's menneskerettighedskonventions art. 18 (om religionsfrihed). FN-komiteen fandt imidlertid at Holland havde krænkert art. 17 i FN's menneskerettighedskonvention som omhandler vilkårlige eller ulovlige indgreb i menneskers privatliv og altså ikke religionsfriheden som klagerne havde antaget. Denne sag illustrerer at den menneskeretlige retfærdighed ikke er noget entydigt.

En fattig kvinde fik fri proces ved hjælp af Strasbourg-systemet

En sag fra Irland viser hvordan den manglende adgang til at komme ud af et mislykket ægteskab kan forpeste tilværelsen for en kvinde.

Den irske kvinde, *Johanna Airey*, var nærmest i en desperat situation da hun i 1973 henvendte sig i Strasbourg: Hun kunne ikke få kappet de juridiske bånd til sin alkoholiske og voldelige mand; hun var uformuende og havde simpelthen ikke råd til at få den separation som trods alt var mulig i det katolske Irland, der altså dengang ikke indrømmede sine borgere ret til skilsmisse.

Det var godt nok noget der vedrørte hendes privatliv – at hun ikke kunne blive separeret – men det var ikke denne regel hendes henvendelse til Strasbourg blev hængt op på. Sådan går det ofte: At den menneskerettighedskrænkelse en person har været udsat for, bevæger sig hen over flere forskellige rettigheder som kun en jurist rigtig kan udrede. Rent faktisk havde alle irske borgere der i årene 1972-78 var blevet separeret, benyttet sig af en advokat. Men Johanna Airey havde ikke råd til at engagere sådan én.

I Airey-sagen blev kardinalpunktet for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol (som beskrevet i dens dom fra 1979) at konventionen ikke må anses for noget teoretisk, men at den er fuld af rettigheder som Europas borgere skal kunne benytte sig af – på en praktisk og effektiv måde. Det nyttede ikke noget at Irland henviste til at enhver havde ret til at møde op i den irske landsret og fremføre sin sag. En person som er uøvet i det juridiske skoleridt som hører med til enhver domstol, er som en hund i et spil kegler. (I Danmark hedder det selvmøder, men galgenhumoristisk omdøbes det ofte "selvmorder").

Menneskeretskommissionen gik så vidt som til at undersøge gen-

nemsnitlønner for en industriarbejder i Irland på det tidspunkt da klagen blev indbragt. Det fremgik heraf klart at Johanna Airey ikke havde en indkomst der satte hende i stand til at få en advokat til at føre sagen. Domstolen måtte erkende at Den Europæiske Menneskerettighedskonvention som sådan ikke indeholder regler der direkte sikrer "fri proces". Det er med andre ord op til de enkelte stater at finde ud af hvordan de vil lave regler herom, men én eller anden ordning om lejlighedsvis offentlig dækning af rets- og advokatudgifter burde de dog have. Det udledte domstolen da af art. 6 om retfærdig rettergang, der udmønter de forskellige krav som kan stilles hertil: At den sker i offentlighed, ved en upartisk domstol, oprettet ved lov osv.

Og ligesom konventionen sikrer folks ret til at indgå ægteskab og danne familie, ligeså må den give folk ret til – på sikkert juridisk grundlag – at komme fri af hinanden ("at blive fritaget for pligten til at bo sammen" som det udtrykkes i dommen, dvs. leve separeret). Der var ikke skabt effektivt respekt for familielivet i fru Aireys tilfælde. Den urimelige forøgelse af hendes personlige sorger i det dårlige ægteskab, som irske myndigheder tilføjede hende, udløste så i sidste ende (ved en særskilt dom fra Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i 1981) en godtgørelse til hende på 3.140 irske pund (ca. 35.000 kr.) som Irlands regering måtte betale. Det var otte år efter at hun havde indbragt sagen i Strasbourg.

Retten til at være i fred - forbudet mod telefonaflytning

Al tale om telefonaflytning leder tanken hen på udspekulerede former for kriminalitet hvor politiet – i nogle tilfælde et efterretningsvæsen – har haft behov for at checke én eller flere misliebige personer. Men feltet er bredere. Konventionen udtaler sig ikke direkte om telefonaflytning, men Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols praksis viser at staterne skal være meget påpasselige med hvornår de benytter den. Domstolen havde sin første sag herom, *Huvig mod Frankrig*, i 1990.

Ved en dom fastslog domstolen da at en vis Jacques Huvig der drev et en gros firma i departementet Haut-Marne, uberettiget havde fået sin telefon aflyttet (godt et døgn) selv om den anmeldelse for skattesvig mv. der lå bag anmeldelsen, viste sig at holde i retten. Huvig blev af retten i Chaumont idømt otte måneders fæng-

sel, de seks dog betinget. Men det afgørende for retten i Strasbourg var at fransk lovgivning og retspraksis var uklar vedrørende arten og omfanget af tilladt telefonaflytning. Det gav 20.000 franske francs (ca. 22.000 kr.) i erstatning.

I sagen *Halford mod Storbritannien* tilkendte Menneskerettighedsdomstolen en kvindelig tidligere assisterende politimester, Alison Halford 114.000 kr. i erstatning, fordi hendes kontortelefon på politistationen var blevet aflyttet. Men sagen udsprang af noget helt andet og for hende meget mere betydningsfuldt: Nemlig følelsen af at være udsat for kønsdiskrimination. Strasbourg-domstolen koncentrerede sig imidlertid om den beviselige krænkelse af person- og privatlivet i forbindelse med aflytningen. Da hun i 1983 blev tredjeøverst på politistationen i Merseyside, kunne hun nok bryste sig af at være den højest rangerende kvinde i britisk politi – men hun ville videre opad. Hun ville være vicepolitimester.

Det blev hun imidlertid ikke. Hun følte helt bestemt at hun var blevet modarbejdet af mandlige kolleger, og hun rejste endog i 1990 en sag om kønsdiskrimination for den særlige britiske erhvervsdomstol. To år efter trak hun imidlertid sagen tilbage og forlod samtidig politiet og modtog et såkaldt "gyldent håndtryk" i form af 171.000 kr. Tilbagetrækningen af sagen skyldtes imidlertid en kampagne der var iværksat imod hende. Hun henviste bl.a. til at hendes private telefon var blevet aflyttet. Men hun kunne kun bevise at hendes telefon på politistationen var det. Det kunne hun ikke klage over i henhold til britisk lovgivning. (Se også sagen *Osman mod Storbritannien* (side 151) som vedrørte manglende adgang til at rejse sager mod britisk politi, dvs. krænkelse af retten til at anlægge en sag efter art. 6).

En tredje sag, *Kopp mod Schweiz* var ganske celeberr eftersom den involverede den daværende schweiziske justitsminister, Elisabeth Kopp. Hun kom i klemme i det schweiziske retsmaskineri efter at hun en oktoberdag 1988 ringede til sin mand, en fremtrædende advokat, og rådede ham til at trække sig tilbage fra et bestemt firma, Shakarchi Trading Company, et guld- og veksellererfirma i Zürich der mistænkte for at vaske sorte narkopenge hvide. Hun forklarede siden politiet at hun havde handlet i panik efter at have fået oplysningen fra én af sine embedsmænd; Kopp troede at denne havde sin viden fra forbindelser i bankverdenen.

Da det kom frem, blev hun sigtet og siden anklaget for at have brudt kravet om fortrolighed med oplysninger hun havde erhvervet i sit embede. Men sagen førte til at hendes mand blev telefonafløjet af politiet i tre uger i 1989. Den schweiziske højesteret frikendte i 1990 fru Kopp på alle tiltalepunkter. Hendes mand, Hans W. Kopp, klagede imidlertid over telefonafløjtningen, men blev afvist af de schweiziske myndigheder. Han henvendte sig så direkte i Strasbourg, hvad der i 1998 førte til Menneskerettighedsdomstolens konstatering af brud på artikel 8 om respekt for privatlivet. Erstatningen fastsattes til 15.000 schweiziske franc (ca. 73.000 kr.).

IX

Børn har også menneskerettigheder - men i beskedent omfang

Børns menneskerettigheder er ikke et særligt emne i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, men alligevel er der god grund til at sætte fokus på en række afgørelser i Strasbourg som illustrerer hvordan systemet dér har tacklet retskonflikter som har involveret børn.

Hele tre af de få danske sager for Den Europæiske Menneskeretsdomstol – *Kjeldsen-*, *Busk Madsen-* og *Pedersen-sagen*, *Jon-sagen* samt *Rasmussen-sagen* – vedrørte børn selv om substansen i sagerne også kunne anskues under en anden overskrift: Undervisning, frihedsberøvelse og faderskab. I ingen af disse tilfælde ændredes der dog en tøddel i klagerens situation ved at de blev forebragt. De tabte alle. Alligevel skal sagerne gennemgås i dette kapitel, fordi de dels var væsentlige, dels ikke blev afgjort med énstemmighed.

Eftersom børn under 18 år er umyndige, dvs. ikke i praksis nyder alle de rettigheder og kan pålægges de pligter som flyder af konventionen, kan en særskilt omtale af rettigheder vedrørende børn snarere kaldes for et særligt perspektiv på nogle af konventionens rettigheder.

Det er ikke så ligetil at finde ud af hvornår en mindreårig i egentlig forstand kan støtte sig til konventionen, kan drage nytte af den (i den juridiske terminologi være et rettighedssubjekt). En del af de sager der har verseret i Strasbourg, har drejet sig om forældremyndighed og samværsret for forældre til et barn når forældrene ikke lever sammen, eller er blevet skilt. Og om barnets eventuelle ret til at give sit besyv med om sin anbringelse uden for hjemmet. Men dette sidste ligger det lidt tungt med.

En sag fra Belgien illustrerer de store vanskeligheder som forældede lovregler har afstedkommet for børn født uden for ægteskab – uden hensyn til menneskelige problemer, for ikke at sige lidelser, de har udløst. Det kan indskydes at Danmark allerede i 1939 fik ændret sin daværende lovgivning, således at børn født uden for ægteskab kom til at arve efter samme regler som børn født i ægteskab – og at brugen af udtryk som uægte eller illegitime børn i Danmark hele tiden har været holdt nede på et minimum.

Lige ret for børn

En belgisk journalist ved navn *Paula Marckx* fra Antwerpen fik i 1973 en datter, Alexandra, uden for ægteskab. Hun fandt hurtigt ud af at belgisk lovgivning bragte hende mange vanskeligheder på halsen, fordi hun ikke havde sørget for at være gift når hun nu skulle være mor. Hun skulle give særlig anerkendelse af barnet og så senere "adoptere" det. Strasbourg-juristerne fastslog imidlertid siden hen at Belgiens love herved tilsidesatte et princip helt fra romerretten, hvorefter man altid kunne være sikker på hvem der er moder til et barn ("*Mater semper certa est*").

Loven hindrede moderen i at testamentere sin ejendom til barnet, og barnet i at have forbindelse med og arve moderens familie. Den belgiske regering forsøgte at forsvare sig med at der dengang da Den Europæiske Menneskerettighedskonvention skulle udformes i 1950 rundt omkring i Europarådets medlemsstater, var flere som opretholdt forskellige rettigheder. Det vil sige nogle retsregler for børn født i ægteskabet og andre (ringere) for dem som var født uden for. Det afviste Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol (i sin dom af 1979) alt sammen. Konventionen tolkes i lyset af en løbende udvikling, og denne var allerede i flere år før Marckx-sagen gået i retning af at give alle børn samme rettigheder. Den belgiske lovgivning var også brud på konventionens særskilte forbud mod at gøre forskel på nogle borgere på grund af køn, race, religion mv. (art. 14).

Året før Marckx-sagen blev afgjort, i 1978, udformede Europarådet i øvrigt en særskilt konvention om den juridiske status for børn født uden for ægteskab. Det fremgår heraf at moderen automatisk får myndighed over barnet, men at faderen må foretage en formel anerkendelse af barnet for at få rettigheder over det. Forpligtelserne til at tage sig af barnet påhviler begge parter efter de

samme regler som for børn født i ægteskab. Én af denne konventions bestemmelser er direkte inspireret af Marckx-sagen idet den fastsætter éns arveregler for børn født uden for og i ægteskab – også efter bedsteforældre. Men Belgien havde i 1996 endnu ikke ratificeret 1978-konventionen og var i øvrigt otte år om at få ændret sin lovgivning efter dommen.

Om ligestilling af forældre

Én af de triste danske sager, *Rasmussen-sagen*, blev rejst af Erik Krohn Rasmussen, fordi han følte sig dårligere behandlet i sit retlige udgangspunkt end sin eks-kone i en strid om hvem der i virkeligheden var far til et barn hun havde født. Han blev i 1966 gift med en kvinde der fem år efter fødte en pige, Pernille. Men i 1975 blev parret skilt. Bølgerne var gået højt mellem ægtefællerne allerede inden skilsmissen, og Rasmussen var kommet i tvivl om hvorvidt han var far til barnet. Men han besluttede ikke at indlede faderskabssag – i et forsøg på at få ægteskabet til at holde.

Da det alligevel brast, indgik parret en skriftlig aftale hvorefter barnets moder afskrev sig retten til faderskabsbidrag fra Rasmussen. Til gengæld skulle han så fortsat ikke rejse sag for at få en anden udlagt som barnefader. Men så ombestemte hun sig og ville alligevel have faderskabsbidrag fra ham; følgelig traf han forberedelser til at indlede faderskabssagen. Men i henhold til den dagældende danske lov om børns retsstilling (børneloven) kunne faderen ikke anlægge en sådan sag når der var gået mere end fem år siden barnets fødsel (mens moderen havde ubegrænset ret til at anlægge faderskabssag mod en mand hun antog var barnefaderen).

Det kunne han bare ikke efter den dagældende lovgivning. Den forskelsbehandling, som Krohn Rasmussen fandt urimelig, blev der dog rådet bod på gennem en 7. tillægsprotokol til den europæiske menneskeretskonvention der bl.a. sikrer ægtefællerne privatretlig ligestilling i deres indbyrdes forhold og i forhold til børnene. Men den blev først vedtaget den 22. november 1984, og det var for sent til at påvirke menneskerettighedsdomstolens afgørelse der blev truffet den 28. november 1984⁸. Det er så heller ikke sådan at staterne bliver bundet af en international aftale fra det tidspunkt blækket er

8 Den interne retsvirkning, altså i Danmark, kom først til at gælde fra et senere tidspunkt efter at tillægsprotokollen var ratificeret af Danmark

tørt på underskrifterne – staterne skal efter tilblivelsen af enhver sådan aftale ratificere den, dvs. give den endelig national godkendelse. Og det tager altid tid.

Domstolen, der altså baserede sig på betragtninger før den danske lov af november 1984, fandt ikke at der endnu var nogen europæisk "standard" på dette specifikke område, altså en almindelig praksis som en række lande kunne siges at være fælles om; derfor havde den danske stat lov til selv at fastsætte de regler den måtte ønske. Det er hvad der normalt kaldes staternes "skønsmargin" – som altså i en del tilfælde indrømmes dem af domstolen når den ikke ønsker at fare frem med bål og brand – og dommerne måske også er indbyrdes uenige. Den danske lov blev i øvrigt – i overensstemmelse med protokollen – senere ændret, således at der i dag gælder en tre års forældelsesregel for at anfægte faderskabet for begge køn.

Også en sag fra Holland belyser den uensartethed over for mænd og kvinder i deres roller som forældre, der har præget flere europæiske lande. I sagen *Kroon mod Holland* fandt menneskerettighedsdomstolen en krænkelse, men her alene af art. 8 om respekt for privat- og familielivet. En hollandsk kvinde giftede sig i 1979 med en mand som imidlertid ganske enkelt forsvandt (ud af hendes liv) efter få års forløb. Hun traf en anden mand og fik en søn med ham. Fordi hun ikke var skilt fra den første mand, blev han anset som far til barnet. Hun havde ingen retlig mulighed for at få den biologiske realitet: at mand nr. 2 var barnefaderen, anerkendt. Mens en gift mand godt kunne anfægte faderskabet til et barn født af hans hustru, kunne en gift kvinde ikke gøre det. Det fandt domstolen for groft idet den accepterede at fru Kroon og hendes nye mand af én eller anden grund ikke ville gifte sig. Havde de gjort det, ville barnet have fået status som parrets barn.

Stort barn på hospital mod sin vilje – var det frihedsberøvelse?

Jon Nielsen-sagen drejede sig om en dansk dreng der i en alder af 12 år blev indlagt på Børnepsykiatrisk Klinik på Rigshospitalet mod sin vilje. Det skyldtes hans ulyst mod at bo hos sin mor efter at han i knap fire år – i strid med hvad der var aftalt med myndighederne – havde boet sammen med sin far. De havde skjult sig forskellige steder hos venner og sympatisører og levede altså i denne periode

hvad man kalder "under jorden". Jon fik juridisk bistand til at anlægge en sag i Strasbourg hvor danske myndigheder anklagedes for at have berøvet ham friheden – i strid med art. 5 i konventionen. Dette skridt var blot ét af en lang række voldsomme kollisioner mellem Jon og faderen på den ene side, og moderen/myndighederne på den anden.

Jons forældre havde aldrig været gift, men havde blot boet sammen i to år af drengens liv. Efter et sommerferiebesøg hos faderen i 1979 ville drengen ikke tilbage til moderen – og sammen gik far og søn "under jorden" i tre måneder. De blev fundet, og faderen måtte en tur i fængsel for at have unddraget moderen forældremyndigheden. Jon blev anbragt på et psykiatrisk hospital nær København. Men det stak han af fra og levede så de tre år på skjulte steder sammen med faderen. Faderen forsøgte samtidig også ad rettens vej at få forældremyndigheden – men hverken underretten eller landsretten ville gå med dertil.

Så indhentedes de igen af myndighederne, og faderen, Henning Nielsen, måtte endnu engang i fængsel. Jon kom tilbage til moderen som ikke kunne styre drengen, der i mellemtiden var blevet 12 år. Socialmyndighederne og en læge anbefalede hende at få drengen anbragt på en lukket børnepsykiatrisk klinik, og dér blev han i fire måneder. Vi er fremme ved 1983 – samme år som faderen fik sit andragende om forældremyndigheden over drengen indbragt til prøvelse for Højesteret. Året efter tilkendte Højesteret ham så forældremyndigheden – og fader og søn kunne forenes i lovlighed. Mange bitre oplevelser kunne de nu lægge bag sig.

Først i 1988 kunne Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol afsige dom i sagen: Den skulle da alene tage stilling til om de fire måneders ophold på den lukkede klinik på Rigshospitalet var lig med frihedsberøvelse sådan som det – omend med visse forbehold – er forbudt i artikel 5. Det var de lærde jurister meget uenige om idet kun ni ud af 16 dommere fandt at moderen alene havde "varetaget barnets tarv", altså havde anbragt Jon på klinikken for hans egen skyld og som led i en lovlig varetagelse af sin forældremyndighed. Men de udgjorde flertallet som altså fastlog at konventionen ikke var krænkert. Et mindretal på syv dommere betegnede det som frihedsberøvelse. Selv om Jon var blevet 12 år, støttede flertallet af dommere altså at moderen kunne disponere i modstrid med sønnens ønske.

Jon-sagens mange spegede aspekter kan tages som et eksempel på at retfærdighed er vanskelig at indkredse i menneskerettighedssager. Det kan i denne forbindelse også noteres at faderens selvtægt ved den uretmæssige tilkæmpelse af forældreretten ikke blev legitimeret af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. Det var imidlertid ikke det spørgsmål Strasbourg-domstolen skulle afgøre. Mange jurister var af den anskuelse at barnets tarv stedse burde varretages, og at den omstændighed at Jon så længe havde boet sammen med sin far – selv om det ikke var "meningen" at han skulle have forældremyndigheden – til sidst burde erkendes af myndighederne. Det var så også dette Højesteret kom frem til. Sagen illustrerer endvidere at menneskerettighedsaspektet ofte kun er ét af en sags mange problemfelter. Strasbourg-systemet tog imidlertid ikke stilling til nøgleproblemet om hvor Jon skulle være. Men det var den heller ikke blevet spurgt om.

Forældres rettigheder over egne børn

En anden dansk sag: om seksualundervisning i skolen, som heller ikke førte til domfældelse af Danmark for konventionskrænkelse, blev rejst af *Viking Kjeldsen* fra Varde. Han fik siden følgeskab af to andre familier (*Busk Madsen* og *Pedersen*) der var af samme opfattelse vedrørende deres børns modtagelse af seksualundervisning. Kjeldsen ønskede ikke at hans datter, Karen, skulle modtage denne "undervisning" i skolen og var forfærdet over de frimodige billeder der optrådte i bøger som børnene fik forevist. Man kunne tro at et barn kunne blive fritaget herfor ligesom det er muligt med religion, men forplantningen er ikke et egentligt "fag". Som emne flettes det ind i undervisning på et bestemt klassetrin, klassificeret som integreret seksualundervisning, idet den lærer der skønnes bedst egnet til at foretage orienteringen, gør det på et tidspunkt efter sit eget skøn.

Kjeldsen henviste til konventionens første tillægsprotokols artikel 2 der taler om statens pligt til at indrette undervisningen med hensyntagen til forældrenes religiøse og filosofiske overbevisning. Eftersom der langt fra var tale om nogen indoktrinering, men om en information om kønslivet som mange (forældre) fandt nyttig, og det stod familien Kjeldsen frit for at flytte deres datter til en anden skole hvor der måske ikke var integreret seksualundervisning, fandt

domstolen – i sin dom fra 1976 – ikke at Danmark havde forbrudt sig mod tillægsprotokollen. Kjeldsen mente at datteren skulle kunne fritages i en offentlig skole (altså folkeskolen), men domstolen ville ikke pålægge staten en sådan pligt og henviste ham til en privat skole.

Hvor interessante de nævnte sager end kan være, så er der dog nok så megen grund til at fordybe sig i nogle sager hvor de indklagede stater er blevet dømt. Når det drejer sig om børn, er det særlig Storbritannien og Sverige som har forsyndet sig mod konventionens regler. I disse sager illustreres mange menneskelige tragedier, ikke mindst i forbindelse med tvangsfjernelse af børn.

Familien Olsson fra Göteborg er i den usædvanlige situation to gange at have ført sag mod den svenske stat og have vundet dem begge! Det triste facit af sagen (eller sagerne) er imidlertid at selv om man får medhold af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, har man ikke nødvendigvis klaret alle problemer – endsiges er blevet et lykkeligt menneske! Sagerne handler om ægteparret Olsson samt deres tre børn, født i henholdsvis 1971, 1976 og 1979. Af flere årsager var forholdene i hjemmet ikke gode: Forældrene havde som unge tilbragt nogen tid på forskellige hjem for psykisk retarderede, de havde indbyrdes svært ved at komme overens og var således flere gange blevet separeret. Dertil kommer at faderen er invalidepensionist.

I splid med både familien og samfundet på grund af børn

I september 1980 blev børnene da anbragt i hver sin familiepleje. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol fastslog i marts 1988 at det var en krænkelse af konventionens art. 8 om respekt for familie- og privatlivet at de to yngste børn var anbragt meget langt fra hinanden – 600 km – og fra forældrene! Selv om forældrene ikke samarbejdede særlig godt med de svenske myndigheder, burde myndighederne have gjort sig større anstrengelser for at holde sammen på familien.

Når Olssons klagede til Strasbourg igen, var det fordi forældrene ikke kunne få lov til at fjerne deres to yngste børn fra deres plejefamilier efter at børnene ikke mere var under offentlig forsorg. I det hele taget lå Olssons i evig kamp for at få lov til at have ret til samvær med børnene – i en periode på tre år så forældrene kun deres børn fem gange.

De havde ingen mulighed for at indbringe socialmyndighederne for nogen højere myndighed for en efter deres mening urimelig behandling af børnene, og som tiden gik, blev hr. og fru Olsson helt afsondret fra deres børn. I den anden Olsson-sag fandt Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i november 1992 at restriktionerne for samværsretten med børnene burde have kunnet appelleres. Det indbragte ægteparret ca. 41.000 kr. i erstatning og et lignende beløb i sagsomkostninger. Trods de to sejre i Strasbourg har de dog stadig grund til megen bitterhed.

I en sag om bortadoption af et barn har menneskeretsdomstolen banet vej for bedre retsbeskyttelse af den ugifte fader. I 1994 fastslog domstolen nemlig at Irland krænkede konventionen ved at nægte den irske borger, *Joseph Keegan*, medbestemmelsesret ved bortadoption af hans datter. Moderen, som han altså ikke var gift med, bestemte egenhændigt at deres datter født i september 1988, skulle bortadopteres. Det var et brud på faderens ret til familieliv at barnet blev gemt for ham således at der blev knyttet bånd til de udvalgte adoptanter, hed det i dommen. Det var også et brud på konventionens sikring af "retfærdig rettergang" (art. 6) at han ikke kunne påkære det irske adoptionsnævns afgørelse i sagen. Han tilkendtes en erstatning på 42.500 kr.

En østrigsk kvinde, *Ingrid Hoffmann*, fik i juni 1993 Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols ord for at konventionen blev krænket da hun blev frataget forældreretten over sine børn med henvisning til at hun er tilhænger af Jehovas vidner. Hun var oprindelig blevet eneindehaver af forældreretten efter skilsmisse fra børnenes fader. Herved underkendtes en beslutning truffet af Østrigs højesteret som havde tilsidesat såvel art. 8's ret til familieliv som forbudet mod religiøs diskrimination i art. 14.

X

Retten til det frie ord

Ytringsfriheden er en af de menneskerettigheder der har mobiliseret de hedeste følelser og måske kraftigst har afspejlet de konfrontationer der søges reguleret just ved formuleringen af hele menneskerettighedskataloget. Det er i begrænsningen af det frie ord at alverdens diktaturer tydeligst har vist deres svaghed.

Ytringsfriheden var oprindelig så stærkt knyttet til trykkefriheden at disse to udtryk blev benyttet i flæng. Men i moderne tid har begrebet undergået en række udvidelser, således at "informationsfrihed" der vel egentlig burde hedde informationsret, nu ofte kobles på som en "bivogn". Herved tydeliggøres det at det ikke er nok at nogen gerne må "ytte sig" hvis man ikke samtidig sikrer at andre må blive delagtiggjort i disse ytringer.

Eller sagt på en anden måde: Der skal være frihed både til at tale, skrive eller manifestere sig på anden måde (f.eks. gennem billeder) og til at modtage disse budskaber (informationer). Ytringsfriheden skal – som det udtrykkes i konventionens art. 10 – opfattes bredt, dvs. som tilkommende enhver enkeltperson eller kommercielt foretagende, og den kan, som allerede berørt, antage mange forskellige former (talt og skreven presse, kunstnerisk udfoldelse m.v.).

"Sunday Times" involveret i to sager

Storbritannien der er ét af de få lande i verden som ikke har nogen skreven forfatning, byder her på de ledende sager til belysning af den nævnte artikel 10. Den store, britiske søndagsavis "Sunday Times" har hele to gange fået domstolens medhold i at fagedforbud mod planlagte artikler var en krænkelse af konventionen. Andre dagblade har også fået medhold i deres klager og erstatning i henhold hertil.

Den første "Sunday Times"-sag som endte med menneskerettighedsdomstolens afgørelse i 1979, havde en tragisk baggrund. Tusinder af børn over hele Europa var i 1960'erne og 1970'erne blevet født deforme, fordi deres mødre under svangerskabet havde indtaget et smertestillende middel, der i Danmark markedsførtes som thalidomid og i Storbritannien som contergan.

Det viste sig så at den daværende Vesttyske Forbundsrepublik – hvor præparatet var blevet lanceret af en medicinfabrik – ikke havde afprøvet det grundigt nok inden det kom ud på markedet. Der faldt strenge domme til producenten, firmaet Chemie Gruenthal. Men det var kun første akt. Tusinder af fortvivlede forældre hvis børn manglede hænder eller på anden måde var vanskabte, rejste nu erstatningssager mod de firmaer som havde distribueret medicinen i deres land. Således også i Storbritannien.

Her begynder så ytringsfrihedssagen, fordi "Sunday Times" i en artikel havde kritiseret de lave erstatningbeløb til ofrene. Bladet kaldte dem "grotesk ude af proportioner i forhold til skaderne" og bebudede at det ville bringe yderligere en artikel om sagen. Det fik medicinfirmaet til at udtage stævning og få nedlagt forbud mod artiklens offentliggørelse. Begrundelsen var at erstatningernes størrelse stadig var til domstolsbehandling, og at avisen derved ville kunne påvirke retten.

Indgrebet mod "Sunday Times" var, som den britiske regering anførte, sket for at sikre domsmagtens autoritet og upartiskhed, vendinger der genfindes i konventionens art. 10, stk. 2. Menneskeretsdomstolen fandt imidlertid at indgrebet mod avisen ikke var "nødvendigt i et demokratisk samfund", men derudover at det var vigtigt både for de familier der var ramt af tragedien og for offentligheden at få al mulig information om sagen. Det pointeredes at det også gjaldt informationer som var chokerende eller kunne virke stødende på dele af befolkningen eller staten. I 1980 tilkendtes bladet i alt 20.000 britiske pund (ca. 180.000 kr.) i erstatning, ligesom den britiske lovgivning om "foragt for retten", der i Danmark opfattes på en anden måde, blev ændret.

Statshemmeligheder og fordærvelse af skoleelever

I 1987 og 88 var den gal igen. "Sunday Times" fik denne gang i en klage til Strasbourg følgeskab af de ligeledes ansete aviser

"Observer" og "Guardian". Alle havde de beskrevet eller bragt ud-
drag af den dengang meget omdiskuterede bog, "Spy Catcher", skre-
vet af den tidligere britiske efterrettingsagent Peter Wright der nu
boede i Australien. Avisernes afsløringer kom britiske myndigheder
meget på tværs, og selv om bogen var udkommet i Australien, be-
sluttede den britiske rigsadvokat at nedlægge forbud mod den i
Storbritannien.

Motivet for indgrebet var igen hensynet til den verserende ret-
lige behandling af stridsspørgsmålet, hvortil kom de sikkerhedsin-
teresser som den britiske regering ville beskytte. Menneskeretsdom-
tolen fandt dette berettiget i en indledende periode (juli 1986-juli
1987), men ikke herefter (juli 1987-oktober 1988) eftersom de for-
trolige oplysninger om britiske sikkerhedsmyndigheders ulovlighe-
der som Wright beskrev, allerede var afsløret ved bogens offentlig-
gørelse i USA. I sin dom af november 1991 tilkendte Den Europæ-
iske Menneskerettighedsdomstol klagerne hver 100.000 pund (ca.
900.000 kr.) til dækning af sagsomkostninger m.v. Disse penge blev
herefter betalt i løbet af én måned.

Hvad begrebet ytring egentlig omfatter, blev illustreret af dom-
men i *Handyside-sagen*, også fra Storbritannien i december 1976,
hvor klageren ganske vist ikke fik medhold i en klage over beslag-
læggelsen af en hel bog. Det drejede sig om den engelske oversæt-
telse af den danske "Lille røde for skoleelever" – der kan betegnes
som et helt igennem anti-autoritært skrift som britiske myndighe-
der ligefrem frygtede kunne fordærve unge menesker.

Det var en rigtig bet for udgiveren Handyside eftersom hele op-
laget var blevet destrueret, og en henvendelse til en britisk ret ikke
hjalp. Menneskerettighedsdomstolen i Strasbourg fandt de engel-
ske myndigheders indgreb, dikteret af behov for at beskytte sæde-
ligheden, berettiget. Det fremgik imidlertid at der i den slags
tilfælde må indrømmes nationale myndigheder en betydelig skøns-
frihed – og bogen var f.eks. ikke blevet beslaglagt i Skotland,
Nordirland eller på øen Man. Den omstændighed at bogen var til-
ladt i de fleste af Europarådslandene, udløste altså ikke automatisk
at Storbritannien fandtes at krænke art. 10 ved sit forbud mod den.
Domstolen i Strasbourg fælder dom efter sin afvejning af krydsende
hensyn til hvad der er nødvendigt i det demokratiske samfund – set
i lyset af det indklagede lands lovgivning.

Professionelle grupper så som læger og advokater, må i de fleste lande finde sig i at national lovgivning begrænser deres ytringsfrihed, herunder teksten i annoncer vedrørende deres næring.

Den tyske øjenlæge *Miro Stambuk* fik i oktober 2002 Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols ord for at have lov til at lade sig interviewe og fortælle at en bestemt behandling med laserstråler havde givet patienter deres fulde syn tilbage. Tübingens Disciplinarråd for Læger havde ellers idømt ham en bøde, fordi han efter de stedlige regler for praktiserende læger ikke måtte promovere sig, f.eks. ved fotos og udtalelser om at benytte særlig virkningsfulde metoder. Ved retten kunne han ikke få medhold. Men metoden havde almen interesse, og lægens ytringsfrihed blev krænkede ved indgrebet mod ham som ikke var "nødvendigt i det demokratiske samfund". Han fik dog ingen erstatning.

Om den hårfine grænse mellem injurier og ytringsfrihed

En håndfuld sager fra Danmark, Norge, Østrig og Spanien sætter fokus på spændvidden i bedømmelsesgrundlaget – og om det bliver ja eller nej til krænkelse. I den danske *Barfod-sag* fandt menneskerettighedsdomstolen i 1989 at den bøde klageren Bent Barfod, Narssaq, Grønland, var idømt for at have fremsat ærekrænkende beskyldninger mod nogle lægdommere, ikke udgjorde en krænkelse af art. 10.

Barfod der var ædelstenssliber i Narssaq, havde i forbindelse med en sag om skattefrihed for det civile personale på de amerikanske baser i Grønland skrevet en artikel i bladet, "Grønland dansk", hvori det bl.a. hed: "Dommerstemmerne stod to mod én i hjemmestyrefavør, og med det dommerpanel skal der ikke megen fantasi til at gætte hvem der stemte hvad". Han idømtes en bøde på 2000 kr., fordi han havde rettet en grov beskyldning mod to lægdommere alene fordi de var ansat i det grønlandske hjemmestyre. Grønlands landsret erkendte at de to lægdommere som var ledende embedsmænd i hjemmestyret, burde have erklæret sig selv inhabile.

Menneskeretskommissionen konkluderede i sin rapport om sagen at der ikke var noget der tydede på at Barfod havde været ude på at angribe de to lægdommere – en museumsinspektør og en bygningskonsulent – personligt. Det var da heller ikke dem der havde anlagt sag mod Barfod, men det offentlige – og følgelig var der ikke

tale om brud på konventionen ved at dømme ham. Menneskerettighedsdomstolen godtog ikke Barfods påstand om at der var tale om en politisk debat – lægdommerne kunne jo ikke tage til genmæle. Menneskerettighedsdomstolen mente nok at Barfod kunne have kritiseret domstolens sammensætning uden at rette personlige angreb på lægdommerne.

I *Lingens-sagen* fra Østrig illustreredes rækkevidden af en journalists ytringsfrihed over for offentlige personer som godt kunne forsvare sig. Peter Michael Lingens var i to artikler i magasinet "Profil" gået i rette med den daværende østrigske forbundskansler Bruno Kreisky og dennes holdning til den gamle nazi-jæger Simon Wiesenthal (en tidligere koncentrationslejr fange der efter 2. verdenskrig dannede et informationscenter til opsporing af nazistiske krigsforbrydere) på grund af Kreiskys syn på en bestemt østrigsk politiker som under samme krig var tjenstegørende i S.S.

Lingens beskyldte bl.a. Kreisky for at have været umoralsk og opportunistisk, og kansleren anlagde da sag for ærekrænkelse med det resultat at journalisten fik dom for at skulle betale en bøde på et beløb svarende til 8.000 kr.. Herved krænkede Østrig ifølge Lingens art. 10, og det gav menneskerettighedsdomstolen i Strasbourg ham sidenhen medhold i. Den fastslog i sin dom bl.a. at frihed for den politiske debat er kernen i det demokratiske samfund – hvad hele konventionen bygger på.

Dommen fandt Lingens' beskyldninger afbalancerede omend ordvalget vendt mod Kreisky var barskt. Den bødestraf Lingens blev idømt, var ifølge retten at ligne ved censur – og det kunne fratage ham lysten til senere at komme med andre udfald. Grænserne for den kritik en person må tåle, er videre når det drejer sig om en politiker end når det drejer sig om andre mennesker. Domstolen foretog således en afvejning af informationsbehovet hos offentligheden sammenholdt med beskyttelsen af en enkeltpersons navn og rygte.

Domstolen kritiserede den østrigske injurielov for at placere bevisbyrden for sandhedsværdien af beskyldningerne hos den anklagede (altså Lingens) idet den fastslog at dette i sig selv kunne være en krænkelse af art. 10. "Der må sondres mellem kendsgerninger og værdidomme af subjektiv natur", og hvad angår sidstnævnte, er det ikke så ligetil at skaffe bevis.

Hval- og sælfangst er følsomme områder som har bragt mange

sind i harnisk – ikke mindst huskes organisationen Greenpeace's spektakulære aktioner, og meningene om fangstmetoder og dyrplageri er mildest talt delte. At sandheden også er ilde hørt, vidner sagen *Bladet Tromsø & Stensaas mod Norge* om. I 1999 fastslog menneskerettighedsdomstolen at de to klagere (bladet og dets redaktør) havde fået ytringsfriheden krænkede ved af Nordtromsøs Herredsret at være dømt til at betale en række søfolk kompensation (for bladet 10.000 norske kr. (ca. 9.000 kr.) og de 17 berørte enkeltpersoner hver 1.000 norske kr. (ca. 900 kr.)), fordi de havde beskrevet hvordan sæler blev flået levende. Bladet Tromsø offentliggjorde i 1988 en artikel der byggede på en norsk skibsinspektørs iagttagelser om bord på skibet M/S Harmoni. Selv om bladet blev klar over at besætningen om bord på skibet ikke var enig med skibsinspektørens beskrivelse, kunne man som Strasbourg-domstolen bedømmer det, ikke pålægge Bladet Tromsø at anstille egne undersøgelser. Uanset hvordan det nu virkelig forholdt sig, var de ikendte bødestrafte derfor et urimeligt indgreb i bladets og redaktørens ret til at beskrive forhold af væsentlig samfundsinteresse. Den samlede erstatning fastsattes til 758.500 norske kr. (ca. 700.000).

I yderligere en norsk sag, *Bergens Tidende mod Norge*, fandt Strasbourg-domstolen at bladet uberettiget var blevet dømt til at betale 4,7 mio. norske kr. (ca. 4 mio. kr.) i erstatning til en plastikkirurg for omtale af hans utilfredsstillende medicinske behandling og for opfølgning heraf. Lægen havde krævet erstatning, fordi ingen patienter opsøgte ham efter avisens artikler, så han til sidst måtte lukke sin klinik.

Eftersom der forelå bevis på hans utilstrækkelige behandling og patienternes berettigede kritik, var det på ingen måde nødvendigt for myndighederne at skride ind over for Bergens Tidende. Der var kort sagt ubalance mellem mål og midler og tale om en krænkelse af ytrings- og pressefriheden.

En spansk tv-journalist *Bernardo Fuentes Bobo* måtte i en alder af 52 år opleve at hans faste program i det statsejede spanske fjernsyn (TVE kaldet) blev nedlagt. Han blev ikke afskediget, men henvist til andet arbejde. Han blev så frustreret over det at han direkte kritiserede nedlæggelsen i en artikel han fik offentliggjort i en avis. Men så mistede han jobbet! Journalisten indbragte sagen for den spanske arbejdsret, men fik intet ud af det. Menneskerettigheds-

domstolen fastslog i februar 2000 at der ikke var noget rimeligt forhold mellem journalistens ytringer og sanktionerne over for ham. Hans rettigheder efter art. 10 var derfor krænket. Han tilkendtes 1 mio. spanske pesetas (ca. 45.000 kr.) i erstatning – beløbet blev ikke højere, fordi han var velanskreven og ikke havde noget større besvær med at finde en anden stilling.

Sager om journalistisk ytringsfrihed og national sikkerhed

En meget omtalt dansk sag, "*Grønjakke-sagen*", syntes at give vide grænser for den journalistiske ytringsfrihed – en særlig, men vigtig "underafdeling" af ytringsfriheden som sådan. En anden dansk sag – udløber af mordsagen mod "Pedal-Ove" (se nedenfor) – illustrerede grænserne for selvsamme ytringsfrihed. Journalist *Jens Olaf Jersild* fik i september 1994 menneskerettighedsdomstolens ord for at han tidligere uretmæssigt var idømt bøde ved danske domstole for at have lavet en fjernsynsudsendelse hvor unge racister kom til orde med forhånende og groft nedsættende udtalelser om fremmede i Danmark.

"Tag et billede af en gorilla, mand og se så på en nigger, det er den samme kropsbygning og det hele, flad pande, blomkålsører", sagde ét af medlemmerne af en gruppe unge mennesker i København som kaldte sig selv "*Grønjakkerne*" efter deres foretrukne påklædning, i dansk fjernsyn. Han vedgik åbent at han var racist – for, som han sagde: Danmark for danskere. Journalisten tilbragte i alt fem-seks timer med "*grønjakkerne*", lod kameraerne snurre og besluttede sig til sidst til blot at udsende fem minutter i fjernsynet.

Anklagemyndigheden rejste sag mod Jersild såvel som hans chef ved TV-Avisen, Lasse Jensen, for overtrædelse af straffelovens særlige "racisme-paragraf", § 266 b, og såvel Københavns Byret, Østre Landsret som Højesteret fandt deres medvirken ved udbredelsen af grønjakkernes racistiske holdning strafværdig: 1000 kr. i bøde til Jersild, 2000 kr. til Jensen. Sidstnævnte bragte dog ikke sin sag videre til Strasbourg.

Menneskerettighedsdomstolen s flertal (12 stemmer mod 7) fastslog imidlertid i september 1994 at de danske domstole ikke havde lagt vægt på at journalistens hensigt med tv-udsendelsen tilsyneladende ikke havde været at fremme racisme i Danmark. Udslag-givende for domstolen var at indgrebet mod de to pressefolk ikke var

"nødvendigt i et demokratisk samfund". Dertil føjede sig deres betragtning om at pressen kun kan agere "vagthund" for demokratiet (undertiden kaldes den endog "den fjerde statsmagt" – efter den lovgivende, udøvende og dømmende magt) hvis den gives vidt tøjr. Der lå deri en påmindelse til dommere i almindelighed om ikke at påtage sig journalisternes job ved på guldvægt at vurdere hvordan denne eller hin udsendelse eller artikel burde være udformet. Derimod fik de danske tv-journalister Jørgen Pedersen og nu afdøde Sten Baadsgaard i 2003 ikke Menneskerettighedsdomstolens ord for, at deres ytringsfrihed var krænket ved den bøde på 100.000 kr., de i 1998 var idømt af Højesteret for injurier mod en navngiven, ligeledes nu afdød kriminalinspektør i Aalborg. Journalisterne havde i en tv-udsendelse beskyldt ham for at have set bort fra væsentlige fakta (dvs. vidneudsagn) i sagen mod en fritidsmusiker, som var blevet dømt 12 års fængsel for hustrudrab. Musikeren, Ove Hansen, populært "Pedal-Ove", nåede at afsone otte år, inden hans sag blev genoptaget af Den Særlige Klageret, hvorefter han blev frifundet og modtog en million-erstatning. Strasbourg-domstolen hæftede sig ved, at journalisterne havde fremstillet det kritisable i politiets udelukkelse af en taxichaufførs vidneudsagn som en kendsgerning. Vidnet havde ikke haft lejlighed til at læse politiets gengivelse af sit vidneudsagn, hvilket på den anden side stred med den danske retsplejelov. Fire af de i alt syv dommere i Strasbourg fandt den bøde, journalister blev idømt rimelig: Den var "nødvendig i det demokratiske samfund", dvs. påkrævet for at beskytte kriminalinspektørens gode navn og rygte.

Det er imidlertid nødvendigt også nærmere at beskæftige sig med de begrænsninger der opstilles i art. 10, og som bl.a. vedrører den nationale sikkerhed, at forebygge uorden eller forbrydelser, at beskytte sundheden eller sædeligheden, eller fortrolige oplysninger. Det fremgår således af praksis i menneskeretskommissionen, som jo forbereder alle sagerne og giver sin foreløbig bedømmelse af dem, at art. 10 ikke sikrer enhver borger eller organisation ret til at fremføre synspunkter i radio eller fjernsyn, endsige få licens. Monopoler er således af kommissionen fundet overensstemmende med art. 10, men det har på den anden side af og til været i strid med art. 10 at nægte bestemte grupper sendetid.

I sagen *Autronic mod Schweiz* var et schweizisk telekommunikations-selskab af regeringen blevet nægtet bevilling til at modtage uko-

dede fjernsynsprogrammer fra en sovjetisk satellit eftersom sovjetmyndighederne ikke havde givet deres godkendelse. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol fastslog indledningsvis at retten til at modtage sådanne fjernsynsprogrammer faldt ind under art. 10. Eftersom udsendelserne henvendte sig til det brede publikum, og eftersom den schweiziske regering erkendte at der ikke var nogen risiko for at modtage hemmelige oplysninger gennem udsendelserne, så var de begrænsninger Schweiz indførte ikke berettigede – og ikke inden for det mål af skønsfrihed som tilkommer staten.

To irske sager med rod i abortforbud

Blandt de mange øvrige sager er det på sin plads at nævne to fra Irland. De drejer sig begge om abort – et emne der er lovgivet ganske forskelligt om i Europarådslandene. Irland repræsenterer her et yderpunkt – ved at forbyde abort totalt.

I menneskeretlig forstand er det værd at hæfte sig ved den sag der blev rejst af de to kvindecentre "*Open Door Counselling Ltd.*" og "*Dublin Well Woman*" som havde fået retsligt forbud mod at rådgive irske kvinder om hvordan de kunne få abort i Storbritannien. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol fastslog imidlertid i oktober 1992 at to kvinder som arbejdede ved de to centre, havde fået deres rettigheder efter menneskeretskonventionens artikel 10 (om ytringsfrihed) krænket. Kvinderne havde nemlig fået forbud mod at formidle rådgivning til gravide og mod at modtage informationer om graviditeter.

En af de afgørende "lakmusprøver" juristerne i Strasbourg undergiver enhver sag om en menneskerettighedskrænkelse, er om det foretagne indgreb (i borgerens rettigheder) har været "nødvendig i et demokratisk samfund" – som allerede nævnt i forbindelse med Grønjakke-sagen. Menneskerettighederne er selvsagt ikke ubegrænsede, og det gælder om mange af de rettigheder som står opregnet i konventionen af 1950 at der er angivet undtagelsessituationer. (Den personlige frihed må naturligvis vige for f.eks. værnepligt eller en lovlig idømt fængselsstraf, ejendomsretten begrænses af offentlige hensyn, ytringsfriheden af injurielovgivning osv.).

Menneskerettighedsdomstolen var slået af det ubegrænsede forbud den irske Højesteret i sin kendelse fra 1988 havde givet de to kvinder vedrørende deres abortrådgivning. Forbudet var "evigtva-

rende" og gjaldt alle kvinder uanset alder og uanset deres motiver til at søge abort. Endvidere engagerede de rådgivende kvinder sig ikke i de opsøgende kvinders sager ved direkte at anbefale dem abort – de oplyste blot om muligheder. Desuden var der andre måder at få sådan viden på, konstaterede domstolen. Det var efter domstolens mening ude af proportion at slå så hårdt ned på disse kvinder. De blev derfor tilkendt en erstatning (25.000 irske pund (ca. 253.750 kr.) til Dublin Well Woman for tab af indtægter, sammenlagt knap 169.000 irske pund (ca. 1,7 mio. kr.) til Dublin Well Woman og Open Door til sagsomkostninger m.v.

Den anden sag mobiliserede ganske vist ikke menneskeretsorganerne i Strasbourg, men nok så meget den europæiske offentlighed. Den vedrørte heller ikke spørgsmålet om yringsfrihed som den nævnte sag om de irske kvindecentre. Men den illustrerer hvordan det samme menneskeretlige grundaspekt fik et helt andet forløb. Sagen drejede sig om en 15-årig irsk pige der var blevet gravid efter voldtægt. Med sine forældre var hun taget til Storbritannien for at få foretaget abort – kun en forespørgsel til det irske politi om hvordan familien eventuelt kunne få erstatning af voldtægtsmanden, bragte pigen ind i det seje irske retsmaskineri.

Den irske anklagemyndighed rejste sag for at hindre pigens abort; landsretten i Dublin afsagde så kendelse om at pigen, der i mellemtiden var vendt tilbage til Irland, ikke måtte rejse ud af Irland de næste ni måneder. Beskyttelsen af det ufødte liv var nu det vigtigste. Den irske Højsteret fandt imidlertid at risikoen for pigens "selvdestruktion" (læs: selvmord) var mere tungtvejende end hensynet til at beskytte det ufødte barn. Rejseforbudet blev herefter ophævet – og pigen fik sin abort udenlands. Den irske forfatning og EF's Rom-traktat var de retskilder der blev brugt, men den vigtige menneskeret til at forlade ethvert land, inklusive sit eget, var naturligvis også til diskussion i dette tilfælde (se nærmere ovenfor side 72). Ofte vil en person i en juridisk præget konflikt stå over for valget mellem flere forskellige paragraffer i et forsøg på at få en acceptabel "løsning".

Tre tyske sager om "berufsverbot" - og en belgisk sag om for hård straf over en kollaboratør

Tre sager om berufsverbot – altså de særlige betingelser af politiske grunde for ansættelse i tysk offentlig tjeneste som i perioder har fo-

rekommet mange lovlig rigoristisk, illustrerer hvordan afskedigelse fra et job ikke kan betragtes som et urimeligt indgreb hvis det er sket efter krænkende ytringer fra den pågældende. Den tyske lærer *Julia Glasenapp* søgte i 1974 om et job som skolelærer i Nordrhein-Westfalen, men blev afvist fordi hun havde lovprist det kommunistiske partis børnehavepolitik. I Tyskland kræves et særligt løfte om loyalitet over for staten hvis man vil have offentligt embede. Det kunne hun klart nok ikke leve op til.

Nogenlunde den samme situation var en vis *Rolf Kosiek* i. Han underviste på en teknisk skole i Nürtingen, også i den da eksisterende Vesttyske Forbundsrepublik, og havde givet udtryk for nynazistiske ytringer som medlem af Tysklands Nationaldemokratiske Parti (NPD). Ejheller fandtes han at vise den fornødne troskab mod forfatningen, og Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol følte sig ved afgørelsen af begge sager i 1986 foranlediget til at fastslå at det var tilladt for en offentlig myndighed at "sortere" sine ansøgere inden den endelige ansættelse. Den måtte med andre ord godt fortrække de loyale og pligttro frem for nogle der mere eller mindre havde antydnet at de ville lave ballade eller i hvert fald havde meget yderligtgående synspunkter.

Helt anderledes gik det derimod i *Vogt-sagen*, også fra Tyskland. I denne fastslog Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i 1995 at Dorothea Vogt, der var gymnasielærer i byen Jever i Nedre Sachsen, havde fået sin ytrings- og foreningsfrihed efter artiklerne 10 og 11 i konventionen krænket; hun var i 1987 blevet afskediget fra sin stilling, fordi hun var politisk aktiv i Tysklands Kommunistiske Parti (DKP). Hendes sag adskilte sig fra de to foregående, fordi hun havde været ansat i skolevæsenet siden 1979 da sagen mod hendes rejstes, mens de to andre søgte om ansættelse. Retten i Strasbourg fandt ikke at det var nødvendigt for et demokratisk samfund som det tyske at afskedige fru Vogt, så meget mere som der ikke havde været klager mod hende for at have indoktrineret eleverne. Dommerstemmerne stod imidlertid ti mod ni, dvs. flertallet for krænkelse var yderst knebent. Fru Vogt opnåede senere ved forlig med den tyske regering en kompensation på 222.639 tyske mark (ca. 847.000 kr.).

De Becker-sagen fra Belgien er et eksempel på et for rigoristisk indgreb over for en hadet kollaboratør fra 2. verdenskrigs tid. Raymond de Becker var som følge af sit samarbejde med den tyske

besættelsesmagt blevet fradømt retten til at deltage i enhver form for arbejde (udgivelse, administration, trykning, distribution, journalistik) med dagblade eller andre publikationer. De Becker havde følgelig intet at leve af. Dette var den første sag Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol kom til at beskæftige sig med, tilbage i 1960, og alt tydede på at Belgien ville blive dømt for krænkelse af art. 10 om ytringsfrihed. Inden sagen kom for domstolen, ophævede Belgien imidlertid den lovregel som havde muliggjort så streng en straf. Sagen blev streget af domstolens liste, og de Becker kunne vende tilbage til en nogenlunde normal tilværelse – og det fordi han ved sin klage havde benyttet sig af den udvidede beskyttelse af ytringsfriheden som Den Europæiske Menneskerettighedskonvention gav ham sammenholdt med dagældende belgisk lovgivning.

Tyrkisk tyranni af pressen

En lang række tyrkiske sager illustrerer samfundsbevidste tyrkeres vanskeligheder ved overhovedet i skrift og tale at drøfte hvad alle andre europæere uden videre kalder "det kurdiske problem". Talrige tyrkere er blevet fængslet for anvendelse blot af ordet kurdisk. Denne forfølgelse af store dele af befolkningen syntes ved denne bogs udgivelse 2001 ikke i aftagen. Strømmen af klager til Strasbourg skulle vokse til nærmest en flodbølge – i det følgende kan kun gives et beskedent udtog af sagsmængden.

Eksempelvis dømtes *Ümit Erdoğlu* i 1993 seks måneders fængsel og en bøde på 50 mio. tyrkiske lira (ca. 25.000 kr.) for at have offentliggjort en artikel betitlet "Det kurdiske problem er et tyrkisk problem" i 14-dages tidsskriftet *Iscilerin Sesi* ("*Arbejdernes Stemme*"). Han havde heri bl.a. refereret til Kurdistan som et tyrkisk problem. Menneskerettighedsdomstolen erkendte i sin dom i 2000 den tyrkiske stats fortsatte kamp mod hvad der betegnedes som terrorisme, men pointerede at hensynet til ytringsfriheden som defineret i art. 10, kræver en nøje afvejning.

Eftersom klageren ikke på nogen måde havde handlet voldeligt, og der ikke kunne påvises nogen umiddelbar effekt på tværs af bestræbelser på at opretholde lov og orden i Tyrkiet, og han i realiteten blev frataget retten til at fremsætte meninger mod regeringens officielle politik, var art. 10 overtrådt. Indgrebet var uberettiget, og klageren tilkendtes 20.000 franske franc (ca. 22.000 kr.)

for ikke-pekuniær krænkelse.

Blandt de talrige andre eksempler kan nævnes den sag *Mehdi Zana* i 1997 fik Strasbourg-domstolens medhold i. Den tidligere borgmester i Diyarbakir, hovedbyen i det overvejende kurdiske-beboede Sydøsttyrkiet, blev i 1991 idømt ét års fængsel for i et avis-interview at have erklæret sin støtte til PKK (Det kurdiske Arbejderparti), samtidig med at han udtrykkeligt tog afstand fra massakrer. Han tilføjede at "alle kan begå fejl – PKK dræber kvinder og børn ved fejltagelser". Han blev også afskåret fra personlig at være til stede under appelsagen, Han tilkendtes 40.000 franc (ca. 44.000 kr.) i ikke-pekuniær kompensation.

Blandt de stribevis af tyrkiske journalister, forfattere og intellektuelle som har lidt under den repressive censur i deres hjemland, kan også nævnes forlæggere såsom *Ünsal Öztürk*, der havde udgivet bogen "*Et vidnesbyrd til de levende – en dagbog om at dø under tortur*". Den var en krænkelse af tyrkisk straffelov fandt Ankaras Nationale Sikkerhedsdomstol i 1989 og idømte ham en bøde samtidig med at oplaget af bogen konfiskeredes. Bogens forfatter, M.N. Behram, blev imidlertid i 1991 af et andet kammer af Sikkerhedsdomstolen frifundet for en anklage for at have oppisket had mellem Tyrkiets befolkningsgrupper eller tilskyndet til vold. Den pågældende bog, der skildrer en fremtrædende vensterorienteret, Ibrahim Kaypakkayas skæbne, blev siden genudgivet af et andet forlag og forhandlede frit i Tyrkiet. Öztürk tilkendtes erstatning for sine udgifter, men fik ikke nogen ikke-pekuniær skadeserstatning.

Religiøse aktivister i klemme

Flere sager har drejet sig om indgreb mod forskellige former for religiøs aktivitet, ikke mindst fra sekten Jehovas Vidner. Den græske stat har i adskillige tilfælde grebet ind over for hvad der betegnes som "proselytisme", altså hvervning af trosfæller, som skulle være i strid med en græsk lov der stammer helt tilbage til 1930'ernes *Metaxas*-diktatur. Menneskerettighedsdomstolen har imidlertid gang på gang måttet minde Grækenland om at sådan hvervning i virkeligheden er beskyttet af konventionens artikel 9 om trosfrihed.

I sagen *Kokkinakis mod Grækenland* tilkendtes et Jehova-vidne således 400.000 græske drakmer (ca. 8.700 kr.) i ikke-pekuniær erstatning, fordi han i 1986 ved en græsk domstol var dømt for at have opsøgt en kvinde, som oven i købet var hustru til en kirke-

sanger i den ortodokse kirke, i hendes hjem og havde agiteret for Jehovas Vidner. Minos Kokkinakis som oprindeligt var forretningsmand, var stærkt i sin tro. I over 30 år fortsatte han utrættelig med at udbrede Jehovas Vidners budskab, han blev anholdt over 60 gange, idømt diverse bøder m.v.

Op gennem halvfemserne fortsatte det græske politis overgreb over for denne sekt såvel som andre religiøse samfund imidlertid. I 1996 tilkendtes fire Jehova-vidner på Kreta i sagen *Manoussakis m.fl.* tilsammen godt 4 mio. græske drakmer (ca. 87.000 kr.) i erstatning, fordi de havde fået politiet på halsen efter at de havde anmodet om at benytte et bestemt mødelokale til sektens møder og religiøse handlinger. Tilsyneladende skulle religiøse autoriteter godkende dette, men Jehovas Vidner fik aldrig noget svar på en anmodning om godkendelse; hertil kom at græsk lovgivning og retspraksis er fuld af restriktive foranstaltninger, for ikke at sige chikane af andre trossamfund end det ortodokse. Indgrebet i denne sag stred simpelthen mod konventionens bestemmelse om religionsfrihed – art. 9.

1997 fastslog Strasbourg-domstolen at to præster hos Jehovas Vidner havde fået krænket deres ret til personlig frihed, altså art. 5. *Tsirlis* og *Koulumpas* havde forgæves anmodet seshssionskontorerne i Øst-Attika og Patras om fritagelse fra militærtjeneste således som de mente at have ret til efter græsk lov der udtrykkeligt nævner præster fra kendte religioner. Det var her spørgsmålet om hvor "kendt" Jehovas Vidner var. De tilkendtes henholdsvis 8 mio. græske drakmer (ca. 175.000 kr.) og 7,3 mio. græske drakhmer (ca. 160.000 kr.) i erstatning. Selve substansen – respekt for religionsudøvelse – syntes at være den samme som i de andre sager, men her anvendtes altså en anden bestemmelse i konventionen.

I 1998 behandlede domstolen sagen *Larissis m.fl.* – om Savvas Mandalarides og Ioannis Sarandis der i slutningen af 1980'erne, mens de var officerer i det græske flyvevåben, havde forsøgt at hverve proselytter både i og uden for flåden. De kom til at afsone henholdsvis 12 og 14 måneders fængsel herfor, og den kraftige religiøse påvirkning de udøvede over for underordnede, retfærdiggjorde også efter menneskerettighedsdomstolens mening en indskriden med straffeforanstaltninger. Den del af straffen der vedrørte deres religiøse agitation over for privatpersoner, var imidlertid uberegtiget. Det drejede sig her om aktivister for Pinsebevægelsen. De to tilkendtes 500.000 græske drakhmer (ca. 10.000 kr.) hver.

XI

Retten til at danne foreninger og til at forsamle sig

Hvis mange forbinder ytringsfrihed med at skrive, så er der også mange for hvem det talte ord står i fokus. Man kan sige det såre simpelt: Mange mennesker er ikke vældig skrivende; til gengæld talende. Og de kan lide at gå til møder. På denne måde er der ligesom en usynlig kæde mellem alle menneskerettighederne som let bringer én fra den ene til den anden. Netop foreningsfriheden trues imidlertid ikke blot af indgreb fra statsmagtens side, men i de demokratiske lande også fra mægtige fagforbund. Dette særlige problem vil blive behandlet i slutningen af dette kapitel.

Få mennesker forestillede sig i 1980'erne at den polske fagforeningsleder (og senere statspræsident) Lech Walesa med sin seje kamp for fagforeningsfrihed i Polen på ret kort tid ville bane vej for et demokrati med alle mulige andre friheder som hidtil havde været uhørte under det kommunistiske diktatur i Polen. På den baggrund tør vi fastslå at dette at mødes, eventuelt i en forening, er en væsentlig forudsætning for demokratiets virke. Og at man ikke på længere sigt kan forestille sig et samfund der kun indrømmer sine borgere foreningsfrihed, men ikke de andre friheder der indgår i menneskerettighederne.

Få sager om brud på forsamlingsfriheden

Krænkelser af forsamlingsfriheden har kun bragt få sager til Strasbourg. I *Grækenlandssagen* (se side 158f) udtalte kommissionen at den græske junta havde krænket såvel forsamlings- som foreningsfriheden ved sine rigoristiske indgreb. Denne sag kom ikke

for domstolen, men blev afgjort af ministerkomiteen som tilsluttede sig kommissionens observationer.

Vi skal helt til den franske oversøiske besiddelse Guadeloupe for at finde en sag hvor menneskerettighedsdomstolen har statueret krænkelse af forsamlingsfriheden der er sikret efter artikel 11. Ifølge denne kan myndighedernes indgreb mod fredelige forsamlinger og foreninger kun sanktioneres (accepteres) når det skønnes nødvendigt for at sikre ro og orden, den nationale sikkerhed, sundheden eller sædeligheden.

Det er åbenbart at sager om forsamlings- og foreningsfrihed let bevæger sig ind på politiske felter. Således også her hvor en advokat *Roland Ezelin* i byen Basse-Terre i februar 1983 deltog i en offentlig demonstration vendt mod en retsafgørelse hvorefter tre uafhængigheds-aktivister fik fængselsstraffe og bøder for at lave hærværk mod offentlige bygninger. Det måtte han ikke efter anklagemyndighedens mening, og ved retten tildeltes han en reprimande.

Dette her kan synes bagatelagtigt, men det var et spørgsmål om ære, og det var afgørende for maitre Ezelin. Domstolen i Strasbourg fandt det i 1991 ubeføjet at han fik en irrettesættelse, og alt i alt kom det til at koste den franske stat ca. 50.000 kr. at kompensere Ezelin for hans omkostninger og udgifter i forbindelse med sagen.

Af FN's Menneskerettighedskomité er der imidlertid afgjort en sag fra *Finland* som ændrede retstilstanden. Da Kenyas præsident Daniel arap Moi besøgte Helsingfors i maj 1990, demonstrerede 25 medlemmer af *Centralforbundet for Socialdemokratisk Ungdom* mod ham med et stort banner og ved uddeling af løbesedler. Kenyas krænkelse af menneskerettighederne er velkendte, bl.a. dokumenteret af Amnesty International. Politiet fjernede imidlertid banneret med det samme, fandt frem til den der var ansvarlig for hvad der kaldtes en demonstration og tiltalte hende senere for at have foranstaltet et offentligt møde uden at have anmeldt det seks timer forinden til myndighederne således som det kræves efter finsk lov.

FN-Komiteen fandt imidlertid at den meningstilkendegivelse som de unge socialdemokrater kom med, ikke kunne kaldes en demonstration. Når der skal gives forhåndsmeddelelse til myndighederne, må det ske med henvisning til én af de undtagelsesbestemmelser som art. 21 i FN's menneskerettighedskonvention indehol-

der – nemlig at begrænsninger i forsamlingsfriheden alene kan ske hvis de er hjemlet i en lov og er nødvendige i et demokratisk samfund af hensyn til statens sikkerhed eller den offentlige orden. Men Finland havde ikke henvist til nogen lov, og der var heller ikke godtgjort noget tvingende hensyn til at være så hensynsfuld over for det afrikanske statsoverhoved. Komiteen bad om inden 90 dage at få besked om relevante ændringer i finsk lovgivning for at sikre en retstilstand i overensstemmelse med komiteens afgørelse. Først otte år efter kom denne lovgivning imidlertid på plads.

Går vi over til foreningsfriheden, er der mere praksis at hente. Det er her flere gange blevet fastslået at art. 11 sikrer såvel private foreninger som fagforeninger, men ikke foreninger som har karakter af offentlige institutioner. Til gengæld har netop retten for den europæiske borger til at tilslutte sig en hvilken som helst forening uden ydre tvang fremkaldt særlige problemer. Spørgsmålet er tvang fra hvem? Oprindeligt var foreningsfriheden ment som et værn mod statens indgriben i hvilken forening man ønskede at være medlem af, og hvilken man ikke ville ind i. Men så enkelt kan sagen ikke forklæres i dag!

Forbudt at tvinge folk ind i en bestemt fagforening

Den nok mest omtalte afgørelse til belysning af foreningsfriheden faldt da menneskerettighedsdomstolen i august 1981 fastslog at tre britiske jernbanearbejdere, *Young, James og Webster* skulle have medhold i at det krænkede foreningsfriheden at de var tvunget til at være medlem af fagforeningen *British Rail* for at beholde deres jobs. Retten til at danne og være medlem af fagforeninger udgør et særligt aspekt af foreningsfriheden, og det indebærer en vis frihed til at vælge, hed det i dommen.

De tre mænd var ansat ved jernbanerne da British Rail indgik en såkaldt eksklusivaftale med tre fagforeninger hvorefter medlemskab af en af disse var en betingelse for ansættelse ved jernbanerne. Men det ville de ikke være med til, bl.a. på grund af modstand mod fagforeningernes politiske og ideologiske synspunkter. Og så blev de afskediget hvilket på det tidspunkt var lovligt efter britisk ret.

Den tvang der blev udøvet over for de tre, rørte ved kernen af den frihed som er garanteret i art. 11: De tre rantes på brødet hvis de ikke ville lade sig organisere på en ganske bestemt måde.

Ydermere krænkede man indirekte også art. 9 og 10 ved at ville have dem med i en forening der stred mod deres overbevisning. (Her ses just foreningsfrihedens sammenhæng med andre menneskerettigheder som nævnt ovenfor).

Storbritannien blev i en efterfølgende dom dømt til at betale de tre klagere betydelige erstatninger: sammenlagt 825.000 kr. plus sagsomkostninger, ligesom britisk lovgivning måtte laves om. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol tog dog ikke direkte stilling til spørgsmålet om foreneligheden af eksklusivt aftaler og fagforeningsfriheden. Den var mere optaget af det for de tre jernbanefolk afgørende: At de havde mistet deres arbejde som følge af deres vægring ved at tilslutte sig én af fagforeningerne – de var ofre for hvad juristerne kalder en bristende forudsætning, fordi de ved deres ansættelse ikke var blevet præsenteret for et udtrykkeligt påbud om at være medlem af en fagforening.

Dommen vakte stor opmærksomhed i udlandet, bl.a. Danmark, selv om den ikke umiddelbart havde nogen retsvirkning uden for Storbritannien. Da ingen dansk lov på det tidspunkt sikrede hvad man har kaldt "den negative foreningsfrihed", altså retten til *ikke* at være medlem af en fagforening i det hele taget eller af en bestemt fagforening, vedtoges en dansk lov der beskyttede mod afskedigelse på grund af fagforeningsforhold. Staten antages ligefrem at have en pligt til at sikre at private ikke hindrer andre private i at oprette og komme i foreninger.

Tre sager fra Danmark og én fra Island

Trods vigtige gyldne principper om frihed, er der stærke begrænsninger i den. Og det er ikke forbudt at stille et sådant medlemskab som en betingelse for ansættelse. Mange danske lønmodtagere har utvivlsomt våndet sig under et fagforeningsmedlemskab der bød dem imod, fordi fagforeningsledelsen politiserede eller lænede sig meget op ad et politisk parti eller endog støttede det økonomisk.

Sagen om den danske brandmand, Max Blicher Hansen, som i 1984 meldte sig ud af Brandmændenes Organisation, illustrerer de vanskeligheder der kan opstå når et individ (her Blicher Hansen) holder på sin ret til at stille sig uden for den solidaritet der binder fagbevægelsen sammen. Han ville udnytte den førnævnte negative foreningsfrihed, altså frihed til slet ikke at være medlem af nogen

faglig sammenslutning. Hans opførsel er et godt eksempel på denne frihed, og derfor nævnes den her selv om Blicher Hansen ikke har rejst nogen sag i Strasbourg. Han hævdede fuld løn i flere år indtil Københavns kommune i 1990 besluttede at fyre ham, fordi hans brandmandskolleger ikke ville arbejde sammen med ham. Så greb Højesteret imidlertid ind og forlangte ham genansat. Og det blev han.

Et andet eksempel er danske HT-chauffører som ikke ville være medlemmer af SiD (Specialarbejderforbundet i Danmark). I dette tilfælde modtog de pågældende chauffører imidlertid erstatninger ved danske domstole, men deres forsøg på at få erstatningerne hævet ved at gå til menneskeretskommissionen bar ikke frugt: Denne fandt ikke at disse erstatninger var utilstrækkelige i de pågældende tilfælde. De var derfor ikke *ofre* i konventionens forstand, og følgelig blev sagen ikke antaget til realitetsbehandling. Således illustreres det at retfærdighed er en ganske vanskelig størrelse som kan og må anskues vidt forskelligt, dels afhængigt af tidspunktet, dels afhængigt af den vinkel hvorfra sagen ses. Chaufførerne fandt sig helt igennem uretfærdigt behandlet og anså genansættelse som det eneste rimelige.

Én af de få sager fra Island vedrører det samme – her drejede det sig om en vis *Sigurður A. Sigurjónsson* der i 1984 fik lov til at drive taxikørsel, dog på betingelse af at han meldte sig ind i en lokal forening for taxichauffører. Først gjorde han det så, men senere meldte han sig ud. I et ejendommeligt mellem spil erkendte Islands Højesteret at det var ulovligt at Sigurjónsson havde fået inddraget sit hyrevognscertifikat. Det fik til følge at det islandske parlament, Altinget, vedtog en lov der gjorde dette lovligt. Sigurjónsson gik til Strasbourg og fik dér endegyldigt ret til at køre taxi.

Den Europæiske Menneskerettighedskonventions fædre havde udtrykkelig afslået at optage en bestemmelse der gav ret til "ikke at være medlem af en fagforening" uanset at FN's menneskerettigheds-erklæring af 1948 (i sin art. 20, stk. 2) sagde: "Ingen kan tvinges til at være medlem af nogen fagforening". For Danmark fik sagen om de tre britiske jernbanefolk den betydning at Folketinget juni 1982 vedtog en lov om beskyttelse mod afskedigelse på grund af fagforeningsforhold.

Det siges her rent ud at en arbejdsgiver ikke må afskedige en lønmodtager fordi denne er medlem af en bestemt forening, eller fordi

denne ikke er medlem af en forening. Det fremgår dog også af loven at denne regel ikke gælder hvis medlemskab af en bestemt fagforening var en betingelse for beskæftigelse i virksomheden, eller såfremt lønmodtageren allerede er medlem og efter ansættelsen er blevet gjort bekendt med at medlemskabet er en betingelse for fortsat at være ansat.

Man kunne også spørge om fagforeningsfriheden betyder at enhver faglig sammenslutning har ret til at få en overenskomst? Det mente således 50 hoffunktionærer ved dronning Margrethe II's hof. Men den daværende Menneskeretskommission (der som nævnt frasorterede klager der forekom at ligge uden for konventionens reelle dækningsområde) afslog at antage en klage herom til realitetsbehandling i 1992. Hoffunktionærforeningens klage blev betegnet som *åbenbart ubegrundet*. Selv om art. 11 taler om at enhver må "slutte sig til fagforeninger for at beskytte sine interesser", så kan deraf ikke sluttes at dronningen har pligt til at indgå overenskomst. Fagforeninger skal høres, og det er også denne blevet ved forhandlinger gennem hofmarskallen. Dronningen kan ikke tvinges til at indgå overenskomst, da hun ifølge grundloven nyder immunitet⁹. Det kan tilføjes at hoffunktionærerne i 2002 opnåede en overenskomst med Hofmarskallatet om deres løn- og ansættelsesvilkår hvorefter stridsspørgsmål afgøres ved mægling eller evt. voldgift.

Foreningsfriheden har med andre ord sine grænser når det gælder fagforeninger. I øvrigt bør det tilføjes at Den Internationale Arbejdsorganisation, ILO gennem sine konventioner giver en vis beskyttelse på fagforeningsområdet som kan siges at supplere den menneskeretlige foreningsfrihed. En række danske fagforeninger har siden 1980'erne indgivet klager til ILO som følge af lovindgreb i de kollektive overenskomster, og alt i alt var danske myndigheders optræden på arbejdsmarkedet pr. 1. januar 2001 blevet underkendt ti gange som følge af klagesager siden 1985. *ILO's organisationsko-*

9 Det er dog ikke alle statsoverhoveder der nyder sådan immunitet. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol bestemte således ved en dom i november 1999 at præsidenten for fyrstendømmet Liechtensteins forvaltningsdomstol, juristen *Herbert Wille*, skulle tilkendes 10.000 francs (13.000 kr.), fordi hans ytringsfrihed og hans ret til oprejsning ved domstolene var krænket. Det skyldtes at storfyrst Hans-Adam II – mod parlamentets anbefaling – havde forhindret en forlængelse af Willes embedsperiode, fordi denne havde holdt et foredrag hvori han pointerede at Liechtensteins forfatningsdomstol kunne afgøre fortolkningsspørgsmål ved en uoverensstemmelse mellem fyrsten (regeringen) og parlamentet.

mité i Geneve har bl.a. fundet overtrædelse af ILO-konventioner ved forligsmandens indgriben (i en sag vedr. Sømændenes Forbund), ved forlængelse af lægernes overenskomst (indbragt af Foreningen af Yngre Læger), fornyelse af edb-funktionærernes overenskomst (indbragt af PROSA); men Danmark har stort set ikke rettet sig efter afgørelserne. Disse konventionsbrud sker bl.a. på grund af Danmarks manglende inkorporering af konventionerne i dansk ret, dvs. at de ikke formelt er en del af dansk lovgivning. Rettighederne baseret på ILO's vedtagelser har med andre ord på ingen måde den indiskutable karakter som Den Europæiske Menneskerettighedskonventions regler. Danske myndigheder nærer derfor ikke en respekt for dem der på nogen måde kan måle sig med den der bliver Strasbourg-systemet til del.

Tyrkiske tommelskruer på partier

Tyrkiet har næsten tradition for ømfindtlighed for ikke at sige åben fjendtlighed over for venstreorienterede ideer, men ganske særlig de kommunistiske. Når en stat har ratificeret Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, er spillerummet imidlertid ikke frit. Det ganske unge *Forenede Tyrkiske kommunistparti*, grundlagt 1990, fik således i januar 1998 Menneskerettighedsdomstolens ord for at det har ret til at være der. Da Tyrkiets forfatningsdomstol opløste partiet i 1991, krænkede det Den Europæiske Menneskeretskonvention.

De forskellige begrundelser: at det tilstræbte en bestemt klasses dominans over andre klasser, at det var et efterfølgerparti for et tidligere forbudt parti, og at det angiveligt ville underminere staten, forkastedes af Strasbourg-domstolen. Reelt blev partiet forbudt før det havde påbegyndt sine aktiviteter, og dette at ordet kommunistisk blev brugt, retfærdiggjorde ikke en opløsning. Ejheller havde partiet vist at have noget som helst med terrorisme, herunder de væbnede kurdere, at gøre.

I maj 1998 var den gal igen: Nu gjaldt det *Det Socialistiske Parti i Tyrkiet* som fik fire år at virke i, inden det i 1992 blev opløst af den tyrkiske forfatningsdomstol. Igen fandt Strasbourg-domstolen intet i de udtalelser der var faldet fra partiledelsen, som understøttede påstanden om at partiet gik ind for vold. Der var ingen basis for at forbyde partiet, og heller ikke fordi det grundlæggende forkastede Kemal Atatürks altyrkiske ideer der ikke rummede plads til at ope-

rere med mindretal (som f.eks. det kurdiske). Domstolen understregede at demokratiet netop trives gennem dialog – og ingenlunde gennem en knægtelse af ytringsfriheden, fordi der frembringes ideer som støtter oprettelse af en forbundsstat. Erstatningen fastsattes til 50.000 franske franc (ca. 57.000 kr.) til den tidligere og nuværende formand for partiet.

Endelig tilkendte Strasbourg-domstolen i december 1999 det tyrkiske *Parti for Frihed og Demokrati* (ÖZDEP) 30.000 franske franc (ca. 39.000 kr.) i erstatning, fordi partiet efter sin oprettelse i oktober 1992 fik en sag på halsen og allerede i januar 1993 var blevet indstævnet for Tyrkiets forfatningsdomstol med krav om opløsning. Ledelsen af ÖZDEP besluttede da selv at opløse partiet for at undgå en retlig ordre til medlemmerne om også at undlade aktiviteter inden for andre politiske partier i landet. Heller ikke dette parti var i Menneskerettighedsdomstolens øjne voldeligt – selv om det gik ind for en samfundsorden omfattende det tyrkiske og kurdiske folk. Var en sådan proklamation måske nok uforenelig med den tyrkiske stats bærende principper, så krænkede den ikke demokratiets regler. Tyrkiets regering havde ikke på nogen måde forklaret hvordan dette nye parti kunne have noget som helst ansvar for terrorismen i landet.

Menneskerettighedsdomstolen har dog i ét tilfælde “godkendt” opløsningen af et tyrkisk parti, det islamiske Velfærdsparti. I en dom fra 2001 fastslog domstolen at foreningsfriheden efter art. 11 ikke blev krænket da Tyrkiet i 1998 forbød dette parti, fordi det ville indføre islamisk lov – hvilket er i strid med konventionen. Endvidere var der tvivl om hvorvidt partiet kunne finde på at tage magten ved vold.

Tyrkiet fortsætter imidlertid generelt med at opløse politiske partier, så man kunne fristes til at kalde landets eksperimenter med et parlamentarisk demokrati en endeløs affære. I 2001 nedlagde Tyrkiets højesteret således forbud mod Dydens Parti, det store islamiske oppositionsparti – ganske vist oprettet på ruinerne af Velfærdspartiet – på grund af hvad der kaldtes “anti-verdslige aktiviteter”. Dannelsen af to nye islamiske partier (et konservativt og et reformvenligt) meddeltes kort efter.

XII

Retten til livet og friheden fra tortur - samt anden umenneskelig behandling

Stater bruger enormt mange forskellige midler til at "holde styr" på deres borgere. Jo yngre staterne er, des barskere er denne behandling. Men stater er – lige som mennesker – umådelig forskellige. Nogle stater er meget store og har en masse forskellige folkegrupper boende, andre er karakteriseret af en religiøs eller sproglig mangfoldighed. Mange stater har desværre ikke fundet balancepunktet mellem disse forskellige grupper.

Selve konventionen forbyder ikke dødsstraf, men den 6. tillægsprotokol af 1983 åbner mulighed for at staterne særskilt lover at afskaffe denne straf. Mens protokollerne i almindelighed supplerer konventionen, forsøger denne protokol at ændre konventionens art. 2 som tilsiger lovbeskyttelse af ethvert menneskes ret til livet – men med forbehold af en lovligt afsagt dødsdom, eller hvis døden forvoldes i forbindelse med selvforsvar eller forvoldes under myndigheders retsmæssige undertrykkelse af en opstand eller optøjer.

Dødsstraf og henrettelser i Tyrkiet

Konventionens art. 2 sikrer med andre ord borgerne mod *vilkårlig* henrettelse, dvs. uden lov og dom. Europarådet har dog bestemt at de stater der siden 1990 har ønsket at erhverve medlemsskab af rådet og dermed også har haft pligt til at ratificere Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, tillige skal ratificere tillægsproto-

kollerner, herunder den nævnte 6. protokol med forbudet mod dødsstraf. Det har holdt hårdt at få f.eks. Rusland og Ukraine til at gøre det. De "gamle" medlemsstater – altså dem der var der før Jerntæppet hævedes, og demokratiet blev indført i det tidligere kommunistiske Central- og Østeuropa – er ikke undergivet denne pligt. Det er forklaringen på at Tyrkiet kan opretholde dødsstraffen – omend landet ikke har benyttet den siden 1984.

Den væbnede konflikt mellem Tyrkiet og dets store kurdiske mindretal (jvf ovenfor s 55) nåede en politisk "kulmination" da Abdullah Öcalan, lederen af det ulovlige kurdiske arbejderparti PKK (PKK var gennem sine væbnede enheder fra omkring 1990 engageret i blodige sammenstød med den tyrkiske hær), blev fanget af tyrkiske agenter i 1999. Han blev siden dødsdømt, men havde forinden indbragt dele af sagen for Strasbourg-domstolen. Denne fastslog ved dom af marts 2003 bl.a. at han *ikke* promte var fremstillet for en dommer (efter sin anholdelse i 1999), at han *ikke* var dømt af en uafhængig og upartisk domstol, og at hans advokater *ikke* havde haft tilfredsstillende arbejdsforhold (art. 5 og 6)¹⁰.

Imidlertid har Tyrkiet ved sine mange militære aktioner mod kurdiske familier overtrådt konventionens artikel 2 i op mod en snes tilfælde således som det senere er blevet fastslået af Menneskerettighedsdomstolen i Strasbourg. Der er her tale om regulære nedskydninger af tyrkiske statsborgere, "forsvindinger" eller dødsfald under mere eller mindre uopklarede omstændigheder, som regel omgærdet af næsten total passivitet fra myndighederne når de pårørende siden hen har forsøgt at få hændelsesforløbet klarlagt.

En af de ca. 20 sager der indtil år 2002 blev afgjort med krænkelse af art. 2, bød som flere andre sager også på krænkelse af andre bestemmelser i konventionen, ikke mindst art. 3 (forbud mod tortur). I *Tas-sagen* var det udover disse to regler endvidere art. 5 som giver ret til frihed og sikkerhed, og art. 13 om retten til at få oprejsning (for en krænkelse) ved en national domstol. Sagen blev rejst af den tyrkiske borger *Besir Tas* der i 1993 blev pågrebet af de tyrkiske sikkerhedsstyrker i byen Cizre i Østtyrkiet. Da han var blevet såret i det ene knæ, førte gendarmen ham til et hospital. Siden var han tilbageholdt i en måned. Herefter erfarede han at

¹⁰ Efter Tyrkiets formelle afskaffelse af dødsstraf i 2002 blev det klart at Öcalan ikke ville blive henrettet.

hans søn, *Muhsin Tas*, af sikkerhedsstyrkerne var ført ud i terrænet for at vise dem hvor kurdiske 'terrorister' holdt til. Tas frygtede imidlertid at sønnen var blevet dræbt, men hans anmodning til politiet om at undersøge dette blev først taget alvorligt i slutningen af 1995.

Først i 1998 offentliggjorde myndighederne en rapport der blot fastslog at det ikke havde været muligt at finde frem til de officerer der havde underskrevet den gendarmeri-rapport hvoraf det fremgik at sønnen skulle være undvejet under en ekspedition med sikkerhedsstyrkerne. Når der gik så lang tid uden nogen opklaring af sønnens færden, må ansvaret for hans død tilskrives tyrkiske myndigheder, i sidste ende staten. Undersøgelsen blev i øvrigt først iværksat efter at Besar Tas havde klaget til Strasbourg i 1994. Sønnens arvinger tilkendtes i 2000 af Menneskerettighedsdomstolen 20.000 britiske pund (ca. 240.000 kr.), mens klageren, Besar Tas, fik 10.000 britiske pund (ca. 120.000 kr.) i ikke-pekuniær godtgørelse.

Et lærerpars tragiske skæbne

- Voldtægt er også tortur

I *Akkoc-sagen* var der både tale om henrettelse og tortur. I denne sag komprimeres mange af de højdramatiske og tragiske følger af kurdernes forsøg på at skaffe sig respekt om deres nationale og kulturelle identitet. Den tyrkiske kvinde *Nahabat Akkoc* refererede i 1992 til Diyarbakir-bladet *Söz* hvordan et møde hun og en delegation for Diyarbakir-afdelingen af *Egit-Sen*, Fagforbundet for Undervisere og videnskabelige Medarbejdere, havde med en tyrkisk undervisningsdirektør, var forløbet. 11 lærere var blevet overfuset og chikaneret groft. Et halvt år senere erfarede hun at hun ikke ville blive forfremmet inden for undervisningsvæsenet. Hendes klage herover som i 1999 endte ved Tyrkiets øverste forvaltningsdomstol, annullerede sanktionerne mod hende.

Hendes mand, *Zübeyir Akkoc*, af kurdisk herkomst og som hustruen aktiv i lærerforeningen *Egit-Sen*, blev et par måneder efter avisinterviewet dræbt da han var på vej til sin skole. Et år senere blev hun selv anholdt og under en ti-dages tilbageholdelse tvunget til at klæde sig af, hun fik bind for øjnene, underkastet elektrisk tortur, udsat for skiftevis iskoldt og meget varmt vand, udsat for meget høj musik og meget stærkt lys. Hun blev herunder afhørt om sin henvendelse til

Den (daværende) Europæiske Menneskeretskommission. Tyrkiet dømtes i 2000 i Strasbourg til at betale 15.000 britiske pund (ca.183.000 kr.) i ikke-pekuniær erstatning for tabet af klagerens ægtefælle og 25.000 britiske pund (ca. 306.000 kr.) til hende, dvs. i alt ca. 400.000 kr. for at være underkastet tortur og for at være hindret i at klage såvel til tyrkiske myndigheder som til Strasbourg.

I *Aydin-sagen* fastlog Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i 1997 at voldtægt forøvet af en øvrighedsperson under en anholdelse var lig med tortur. En 17-årig pige, Sükran Aydin, blev sammen med sin far og svigerinde anholdt af nogle gendarmere som ledte efter PKK-partisaner eller disses sympatisører. Pigen blev bl.a. slået og oversprøjtet med meget koldt vand fra en kraftig stråle. Tøjet blev flået af hende, og en uniformeret mand voldtog hende.

Domstolen som lagde vægt på flere lægeundersøgelser der godtgjorde kvindens påstande om at være slået og forulempet på anden måde, fandt hendes forklaringer helt igennem overbevisende. Under tre dages tilbageholdelse havde hun det meste af tiden bind for øjnene. Hun blev skræmt og ydmyget under de mest gruvelige omstændigheder – udsat både for psykisk og fysisk smerte. Hun tilkendtes en erstatning for ikke-pekuniær skade på 25.000 britiske pund (ca. 275. 000 kr.)

Alt taget i betragtning er det i konventionens levetid Tyrkiet der har udøvet den mest massive tortur, altså anvendt den i flest tilfælde, på de mest forfærdende måder og over længst tid. Derfor må dette land vies særlig omtale. Tyrkiet ratificerede først den individuelle klageret i 1988 – derfor indløb der i lang tid ingen individuelle klager til Strasbourg selv om masser af tortur havde været udøvet siden 1950'erne. De hundrede af sager der siden har været realitetsbehandlet i Strasbourg, skyldes i vidt omfang den bistand den eksil-kurdiske organisation *Kurdish Human Rights Project* i London har ydet. Heldigvis har Europarådet også stået fadder til den europæiske torturforebyggelseskonvention af 1987 hvis arbejde supplerer det der gøres i Menneskerettighedsdomstolen .

Selv det materiale som antitortur-konventionens overvågelsesorgan, *Den Europæiske Komité for Forebyggelse af Tortur og Umenneskelig eller Nedværdigende Behandling eller Straf* har indsamlet, kan desværre vise sig at være nytteløst over for det tyrkiske regime. Ikke meget har gjort reelt indtryk på Tyrkiet i årenes løb. Jo, i begyndelsen af

1990'erne fik private menneskerettighedsorganisationer lov til at eksistere uden alt for megen sabotage fra myndighederne. Politiet behandler anholdte som det altid har gjort – brutalt.

Europæisk komité fandt torturinstrumenter hos politiet

Komiteen har aflagt en hel stribe besøg på politistationer og i fængsler i Tyrkiet – i alt syv indtil 1. januar 2003. Ingen andre lande er blevet viet så stor opmærksomhed. Komiteen foretager fem-seks årlige besøg i forskellige lande i Europa som led i sin almindelige løbende inspektion af de steder hvor anholdte og fængslede opholder sig. Det gør den for at være sikker på at helt graverende forhold (herunder ikke mindst hvad der smager af tortur) kan tages i opløbet. Dertil kommer ekstra-besøg foranlediget af modtagne klager.

Lad os her se nærmere på det tredje besøg i 1992. Komiteen besluttede denne tredje gang at vie "almindelige" kriminelle tilbageholdte udstrakt opmærksomhed. Det gjorde komitéen for at imødegå det officielle Tyrkiets ofte fremførte argument: at komiteen (såvel som andre udlændinge der jævnlig påpeger Tyrkiets lyder) skulle søge at forsvare marxistisk-kurdiske voldsmand, særlig medlemmer af den barske, kurdiske bevægelse PKK. Denne bruger selv ofte vold for at fremme sine ønsker om selvstyre – hvis ikke ligefrem selvstændighed – for kurdiske befolkningsgrupper i Tyrkiet.

Efter at have modtaget talrige klager fra enkeltpersoner rykkede komiteen så atter ud og besøgte bl.a. politigårdene i Ankara og Dyarbakir – sidstnævnte er hovedbyen i den overvejende kurdiskebefolkede del af Øst-Tyrkiet. Fra samtaler med tidligere torturofre kendte komiteens medlemmer nøje indretningen af de pågældende politistationer, helt ned til hvor mange meter der var fra en indgangsdør til de frygtede forhørslokaler og disses præcise indretning. Fem-seks medlemmer af komiteen delte sig ved ankomsten til de to politihovedkvarterer: Nogle gik hen til receptionen, andre bevægede sig hastigt mod en elevator der førte til forhørslokalerne. Komité-medlemmerne er i besiddelse af særlige legitimationskort som giver dem adgang overalt hvor almindelige "dødelige" ikke kan komme.

Det lykkedes så nogle af disse "europæiske inspektører" at få adgang til forhørslokalerne – og hvad så de dér? Det ene sted en slags bære med stropper af den type torturofre fastgøres til når de udsæt-

tes for elektrisk tortur, og det andet sted en højt placeret planke med stropper til ophængning af fanger! Dette inventar svarede nøje til de forklaringer torturofre tidligere har afgivet til komiteens medlemmer. Dertil kom at de tilstedeværende politifolk ikke kunne give nogen plausibel forklaring på brugen af disse instrumenter. Når dertil lægges at komitéen hos adskillige fanger som nylig var kommet til et fængsel, observerede blodansamlinger i håndflader og under fodsåler, opsvulmede mærker som efter el-tortur og mærker efter slag, måtte beviserne kaldes overvældende.

Komitéen besluttede – trods den tyrkiske regerings henstillinger om det modsatte – at offentliggøre sin beretning om de opsigtsvækkende fund. Komitéen arbejder normalt diskret og forsøger at overtale regeringerne uden offentligt at kritisere dem. Det er i stil med den form for virksomhed som Den internationale Røde Kors-Komité (ICRC) udøver til fordel for politiske fanger overalt i verden. Men i grelle tilfælde hvor en regering gentagne gange har siddet henstillinger om at forbedre fangernes kår overhørig, er komitéen berettiget til at rykke ud med en offentlig erklæring. For så vidt i pagt med det gamle ord: Vil du ikke høre, må du føle.

Igen i 1996 besøgte torturforebyggelseskomitéen Tyrkiet, konstaterede at tidligere fanger var blevet tortureret og fandt torturinstrumenter. Flere af de undersøgte havde mistet brugen af deres arme efter at have været hængt op i dem. Indtil 1996 indløb der også stadig rapporter både til Amnesty International og til andre menneskeretsorganisationer om brug af tortur i landet.

Blev lam i armene efter tortur

Det var i december 1996 at en tyrkisk sag om tortur første gang nåede helt til Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. Og det blev første gang at domstolen dømte et land for at have udøvet tortur – i de tidligere sager om krænkelse af artikel 3 drejede det sig om umenneskelig eller nedværdigende behandling. Talrige andre – udover kurdere venstreorienterede fagforeningsfolk, frisprogede forfattere og journalister – havde i årevis været ofre for tortur i Tyrkiet.

Den tyrkiske statsborger *Zeki Aksoy*, af kurdisk afstamning, blev i november 1992 anholdt af politiet i byen Kiziltepe i Sydøsttyrkiet og udsat for elektrisk tortur på kønsdelene samt ophængning i armene. Efter 14 dage blev han løsladt idet sagen mod ham blev frafaldet.

I 1993 indbragte han en torturanklage mod Tyrkiet for Den Europæiske Menneskeretskommission som valgte at behandle klagen selv om han ikke havde ført nogen specifik sag om sin tortur for tyrkiske domstole. Eftersom anklagemyndigheden under Aksoys fængselsophold i 1992 ikke foretog nogen som helst undersøgelse af de skader han havde lidt i politiets varetægt, og han hverken fik juridisk eller lægelig bistand, var han berettiget til ikke at forvente nogen som helst støtte til en sådan klage – og til at konkludere at den var nytteløs.

Aksoy-sagen illustrerer derfor, som tidligere nævnt (se side 55), at særlige omstændigheder kan tillade at en klager ikke har "udtømt de nationale retsmidler" som konventionen ellers sætter som betingelse for en klage til Strasbourg. I 1994 blev Aksoy myrdet nær sin hjemby, men allerede forinden var han blevet mordtruet flere gange telefonisk – formålet var at få ham til at trække klagen til Strasbourg tilbage. Tyrkiske myndigheder hævdede under sagen at det forbudte kurdiske parti PKK stod bag drabet. Sagsbehandlingen i Strasbourg fortsatte imidlertid upåvirket heraf.

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol fandt det godtgjort at Aksoy i nøgen tilstand var blevet ophængt i armene således at han blev lammet i dem – en brutal handling der ikke kunne kaldes andet end tortur. Tilbageholdelse af Aksoy i 14 dage var desuden en krænkelse af konventionens art. 5, stk. 3 der kræver promte fremstilling af en anholdt for en dommer.

Domstolen har tidligere fastslået at blot fire en halv dage var for længe (tre dages tilbageholdelse anses for legitimt maksimum). Den fandt anledning til kraftigt at påtale at den tyrkiske anklagemyndighed efter tyrkisk lov har pligt til at efterforske sager hvor der er mistanke om udøvelse af tortur. Aksoys fader overtog sagen efter sønnens død, og det var derfor ham der blev tilkendt erstatning i Strasbourg: 4 mia. tyrkiske lira (ca. 228.000 kr.).

Europarådets Ministerkomité har i to tilfælde kraftigt påtalt dette, men ved denne bogs udgivelse var der ingen afgørende tegn på nogen nedtrapning af de mange tilfælde af tortur.

Tyrkisk tortur af dansk statsborger med rødder i Tyrkiet
Sagen om den danske, tyrkisk-fødte statsborger *Kemal Koc* tiltrak sig i 1990'erne særlig stor opmærksomhed. Den tog sit udgangs-

punkt da den da 39-årige Koc – ejer af et minimarked på Nørrebro i København – i juli 1996 blev anholdt i Istanbuls lufthavn. Han var på besøg i sit oprindelige hjemland for at deltage i en brors begravelse. Tiltalen lød på støtte til det forbudte kurdiske arbejderparti PKK. Efter kraftigt diplomatisk pres fra Danmark blev Koc dog løsladt 42 dage efter sin anholdelse og fik lov til at forlade Tyrkiet. Men forinden var han blevet udsat for såvel psykisk som fysisk overlast. En efterfølgende undersøgelse på det danske Rehabiliterings- og Forskningscenter for Torturofre (RCT) godtgjorde at Koc havde været tortureret.

Selv berettede han at havde fået bind for øjnene, at han var blevet bestrålet med iskoldt vand, siden udsat for ekstrem varm luft og at han var blevet truet og "bombarderet" med tunge sandsække. Der var ingen fysiske mærker efter denne tortur. Moderne forskningsmetoder godtgjorde allerede i 1970'erne at selv tortur der tilsyneladende ikke har sat synlige spor på huden, efterlader sig spor i hudens dybere lag. Dertil kommer at mange former for tortur ikke sætter sig registrerbare spor på legemet. Hertil hører f.eks. unddragelse af søvn og mad.

Den tyrkiske sag mod Koc løb videre – alt mens han befandt sig i Danmark. I juni 1997 blev han så *in absentia* ved en tyrkisk domstol dømt fire et halvt års fængsel. De to tyrkiske politifolk som der blev rejst tiltale mod for at have tortureret Koc, frikendtes i januar ved en anden tyrkisk domstol. Samme år havde han indbragt sagen for Menneskerettighedsdomstolen i Strasbourg, og kort efter foretog Danmark det opsigtsvækkende skridt at træde ind sammen med Koc, således at klagen mod Tyrkiet både kom fra individet Koc, etnisk kurder, og staten Danmark som ikke alene anklagede Tyrkiet for tortur af Koc, men også en mængde tyrkiske statsborgere.

I april 2000 sluttede sagen – foreløbig, kan man sige – idet Tyrkiet indgik et *forlig* med Danmark hvorved Koc tilkendtes 450.000 kr. Det var anden gang at Danmark indgik et sådant forlig i en stat-til-stat-sag og med de samme løfter fra Tyrkiet som før: nemlig om at 'forbedre sin opførsel' på menneskerettighedsområdet, dvs. i realiteten afskaffe torturen. For ligesom at give fælleserklæringen et skær af troværdighed optoges nogle ord om det eksisterende europæiske politiuddannelses-samarbejde hvortil bl.a. Danmark gennem Europarådet har ydet ekspertise til gavn for

Tyrkiet. En hel stribe ændringer i den tyrkiske straffelov såvel som i andre bestemmelser om fængsler og fængselslæger lød meget overbevisende. Forsikringer om at læger der udskriver falske dødsattester skulle straffes, klingede hult når myndighederne samtidig fortsatte forfølgelse og chikane af læger der virker ved landets forskellige torturbehandlingscentre bl.a. med krav om udlevering af lister over patienter.

De mange tyrkiske tortursager har i almindelighed ikke været underkastet kravet om "udtømmelse af de nationale retsmidler", dvs. de har ikke først skullet føres for tyrkiske domstole inden de gik til Strasbourg. Menneskerettighedsdomstolen har skønnet at en klagers krav om undersøgelser og efterforskning generelt ikke fører til noget, hvorfor kravet tidsfaktoren taget i betragtning, ville være urimeligt. Hvis en stat indklager en anden stat, frafalder kravet om forudgående national retlig behandling helt.

Afsluttende om begreberne tortur og umenneskelig behandling skal gives et eksempel på at indespærringernes *art* i sig selv brød konventionen.

I sagen *Kalashnikov mod Rusland* fik moskovitten, Valerij Y. Kalashnikov, Strasbourg-domstolens ord for, at indespærring i en overfyldt celle i sig selv var en krænkelse af art. 3. Sammen med 10-15 andre delte han i fængslet i Magadan en celle på 17 kvadratmeter hvor de indsatte måtte sove på skift. Der var med andre ord mellem knap en og knap to kvadratmeter til hver person. Europarådets Torturforebyggelseskomité har fastsat mindstemålet til syv kvadratmeter pr. person. Manglen på sanitære foranstaltninger og udluftning alt mens det var tilladt at ryge, og lys samt fjernsyn hele tiden var tændt, gjorde det til en stadig plage at være i cellen. Kalashnikov der var idømt 5½ års fængsel for bedrageri, pådrog sig forskellige hudsygdomme og svamp og mistede sine negle på hænder og fødder i den uhumske celle der var fyldt med myrer og kakerlakker. Klageren hvis sag også havde været alt for længe om at blive afgjort af det russiske retssystem, tilkendtes 5.000 euro (ca. 35.000 kr.) i erstatning.

Blodigt britisk-nordisk drama i Gibraltar

Der er meget lidt praksis fra andre europæiske stater om art. 2. Irland forsøgte at benytte reglen i forbindelse med forbud mod

rådgivningsklinikker om abort, men dette afvistes (se nærmere side 105f hvor denne sag omtales til belysning af art. 10 om ytringsfrihed). Reglen har heller ikke kunnet benyttes i en argumentation for at "liv" skulle indbefatte fostre i et forsøg på at få et abortforbud (gen)indført i enkelte lande.

Den britiske kronkoloni Gibraltar blev i marts 1988 skueplads for en højdramatisk nedskydning af tre unge iredere hvis forældre syv år senere fik Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols ord for det retsstridige heri. Det var ikke noget almindeligt drab idet det var britiske sikkerhedsstyrker som skød – og ofrene var tre ubevæbnede IRA-folk (dvs. medlemmer af den Irske Republikanske Hær der kæmper for Nordirlands udskillelse af Storbritannien og tilslutning til republikken Irland). Men det var brud på art. 2 – uanset alle de hensyn af politisk og sikkerhedsmæssig art der kunne anføres for nedskydningen. Dommen udløste et ramaskrig i Storbritannien hvor flere politikere udtalte sig til fordel for at landet skulle opgive sin ratifikation af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Det troede dog ikke mange på, og det skete heller ikke.

De tre nordirere, *Daniel McCaen*, *Mairead Farrel* og *Sean Savage* – der alle tidligere var dømt for medvirken i terrorhandlinger – var under dække af en ferierejse taget til Marbella i Spanien for at angribe en britisk militærmarch i Gibraltar. Britiske specialstyrker (i daglig tale kendt under forkortelsen SAS) havde fundet ud af at irederne ville benytte sig af en bilbombe. Fire soldater fra SAS, alle i civil, der skyggede nordirerne, havde planer om at anholde dem, men skød straks på dem da nordirerne ikke stod bomstille efter at være råbt an på en parkeringsplads i Gibraltar. Briterne mente at nedskydningen var nødvendig for at hindre et terrorangreb. De var overbevist om at der befandt sig en bilbombe i nærheden. Det viste sig senere at de tre nordirere var ubevæbnede, og at bilen ikke indeholdt sprængstoffer. Dommerne i Strasbourg påtalte i deres dom fra 1995 at myndighederne i Gibraltar der var orienteret om IRA-folkenes komme, ikke havde anholdt dem ved grænsen. Storbritannien havde ikke styr på operationen, bemærkede dommerne, med en tilføjelse om at SAS-soldaterne ikke havde direkte ordre til at dræbe nordirerne.

Sagen var anlagt af de tre nordireres forældre og blev af ledelsen for Sinn Fein, IRAs politiske fløj, benyttet som udgangspunkt for

krav om en international undersøgelse af i alt ca. 400 drab på nordirere som britiske styrker havde forårsaget i perioden 1970-95. Hos protestanterne og deres politiske parti, unionisterne (UUP) vakte dommen vrede og forbløffelse. De talte ligefrem om at terroristerne herved havde fået et frihedsbrev. At dommen var kontroversiel, illustreres ved at dommerstemmerne stod 10-9. Den britiske stat dømtes til at betale sagens omkostninger med 38.700 pund (ca. 333.370 kr.). Men menneskerettighedsdomstolen ville ikke gå med til at de efterladte skulle have erstatning eftersom det var godtgjort at de dræbte havde til hensigt at placere en bilbombe i Gibraltar på et senere tidspunkt.

I en sag fra 2001, *Hugh Jordan m.fl.*, fandt Strasbourg-domstolen at Storbritannien i perioden 1982-92 havde krænket art. 2 (retten til livet) ved at have nedskudt og dræbt 14 personer i Nordirland. Hver af de i alt 12 sagsøgere på vegne af de dræbte irere eller nordirere tilkendtes en erstatning på 10.000 pund (ca. 120.000 kr.) for ikke-økonomiske tab. Der var tale om drab foretaget af RUC, det nordirske politi, som følge af sammenstød mellem katolikker og protestanter i den langt fra løste konflikt i Nordirland. Med relativt få afvigelser viste sagerne det samme mønster: At de efterladte blev mødt af et partisk politi som skulle efterforske drabene, men at efterforskningen var utilstrækkelig, at de ikke måtte stille med alle de vidner de ønskede, og at sagerne blev trukket i langdrag. Alt dette udgjorde også en krænkelse af konventionens art. 2.

Systematisk tortur i Grækenland

For at holde "ro og orden" har stater til alle tider grebet til undertrykkelse og tortur. Først i 1948 indgik ordet tortur for første gang i en international proklamation, nemlig FN's verdenserklæring om menneskerettighederne (forbud mod det i artikel 5). Den Europæiske Menneskerettighedskonvention bragte to år efter, i 1950, det første for staterne bindende forbud (artikel 3), og dermed kastedes handsken til hvad man kunne kalde det internationale samfunds langvarige dyst med enkeltstaterne på et vitalt punkt.

I de første 40 år af konventionens eksistens var der ikke ret mange sager vedrørende tortur for menneskeretsorganerne i Strasbourg, men de få sager om dette emne vakte stor opmærksomhed. I 1990'erne begyndte – som allerede nævnt – en række tyrki-

ske sager at melde sig – og under alle omstændigheder har store dele af Europa solidariseret sig med de ulykkelige der har været gennem den værste af alle slags menneskerettighedskrænkelser, tortur. Mens de fleste sager vedrørende brud på art. 3 i begyndelsen rejstes af stater mod en anden stat, er det nu de tyrkiske der dominerer, som nævnt i vidt omfang takket være en kurdisk eksil-organisation i Storbritannien som har stillet advokatbistand til rådighed. Det er på denne måde lykkedes enkeltpersoner at få erstatning efter at være tortureret af deres egen stat.

I 1967 kom Grækenland på alles læber. Et statskup afskaffede så at sige med ét slag det græske demokrati i april måned: En militærjunta satte ind med et grusomt diktatur der hurtigt tog en mængde politiske fanger. Undertrykkelsen vakte vild opsigt i hele Vesteuropa, og Danmark, Sverige og Norge besluttede da i medfør af konventionens art. 24 at indbringe sagen for menneskeretskommissionen. Det var i smuk overensstemmelse med præamblen (indledningen) til konventionen at netop stater tog affære. I denne tales netop om deltagerlandenes fælles forståelse og respekt for menneskerettighederne og om den kollektive håndhævelse af dem. Men der skal erfaringsmæssigt meget stærke grunde til at bevæge stater til at tage affære i sager som ikke primært berører deres egne vitale interesser eller egne statsborgere.

Kommissionen afhørte i alt 87 grækere, flere gange under dramatiske omstændigheder – mennesker der havde været pint og plaget, og som siden, bl.a. ved udenlandsk hjælp, havde haft held til at flygte til udlandet. I 11 af de undersøgte sager konkluderede kommissionen at der havde været brugt tortur i form af *falanga* (slag under fodsålerne som er meget benyttet i Middelhavslandene), elektrisk tortur og fingerede henrettelser. Som kommissionen så det, var det fast praksis hos sikkerhedspolitiet i Athen at benytte disse torturformer for at fremtvinge oplysninger eller tilståelser om aktiviteter vendt mod juntaen. De celler politiske fanger blev holdt i, var små, kolde og fugtige, og de sanitære forhold dårlige. Fangerne sov på det nøgne gulv. Inden ministerkomiteen kunne nå at afgøre sagen, trak Grækenland sig fornærmet ud af Europarådet i december 1969. Først i april 1970 fastslog komiteen på grundlag af kommissionens 1000 siders rapport at Grækenland havde overtrådt konventionen.

I dette tilfælde tør man sige at mobiliseringen af det store menneskeretsmaskineri i Strasbourg ikke fik den store betydning som sådan: Ministerkomiteens afgørelse ændrede intet. Sagen var ikke kommet for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, fordi Grækenland endnu ikke havde anerkendt dennes kompetence. Derimod blev der vakt megen solidaritet med ofrene, og Amnesty International igangsatte en verdensomspændende indsats mod tortur. Denne indsats førte, jævnsides med FN's bestræbelser, til både statslige og private initiativer af stor betydning (se herom nedenfor). Juristerne hæfter sig også ved at Grækenlandssagen gav hvad de kalder vigtige fortolkningsbidrag til forståelsen af hvad begrebet tortur indeholder, eller måske snarere hvad "*umenneskelig og vanærende behandling*" er for noget.

Dette sidste karakteriserer andre former for mishandling hvorunder offeret udsættes for psykisk eller fysisk lidelse som i den konkrete situation ikke kan retfærdiggøres, men som altså ikke efter almindelig opfattelse kaldes tortur. Det er denne form for behandling som ofte opstår i en grænseregion mellem skærpet forhør og egentlig overlast. Den nedværdigende behandling er der typisk tale om når nogen ydmyges groft eller tvinges til at gøre noget mod sin samvittighed.

Ulovlige britiske forhørsmetoder

Få år efter kom Storbritannien i gabestokken. Det var forresten ikke første gang. I to tidligere sager havde Grækenland, i 1956 og 57, anklaget Storbritannien for brud på konventionen ved de forholdsregler britiske militære styrker havde taget over for cyprioter som havde deltaget i uafhængighedskampen mod Storbritannien inden *Cypern* blev selvstændigt i 1960. Ministerkomiteen accepterede imidlertid dengang Storbritanniens henvisning til art. 15 om krigens nødret, dvs. at militærets hårde fremfærd over for cypriotiske borgere ikke havde krænket konventionen. Efter denne regel må stater der er i en offentlig faretilstand eller er i krig, fravige forpligtelserne til at overholde konventionen – dog kan drab eller tortur under ingen omstændigheder tolereres.

I sagen *Irland mod Storbritannien* fandt Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i 1978 at de måder britisk politi afhørte mistænkte terrorister i *Nordirland* på, krænkede art. 3. Den spændte

situation i Nordirland som siden 1968 har været præget af det katolske befolkningsmindretals voldelige sammenstød med det protestantiske befolkningsflertal (45 pct. over for 55 pct. af befolkningen) og de britiske myndigheder, havde affødt brug af en række barske forhørsmetoder. Man talte almindeligvis om "de fem teknikker": De tilbageholdte blev af briterne vekselvis tvunget til at: 1) stå i timevis på tæerne med hænderne løftet over hovedet og fingerspidserne mod en væg, 2) have en sæk over hovedet bortset fra under afhøringerne, 3) høre på meget høj og hvislende støj, 4) holde sig vågne, eller 5) undvære mad og drikke. Nu er det jo sådan med tortur og dermed beslægtet voldsom behandling af anholdte og dømte at der sjældent i officielle dokumenter står noget direkte om den. Således havde britiske politifolk da heller ikke udtrykkelig lov til at brugte "de fem teknikker". På den anden side var de blevet undervist i dem på et seminar – og det betød at kommissionen og domstolen havde holdepunkt for at fastslå at der var tale om en fast praksis.

Domstolen ville imidlertid ikke gå så vidt som kommissionen og betegne teknikkerne som tortur. Den lidelse de påførte fangerne, var ikke så intens og grusom så den kunne betegnes som andet end umenneskelig og nedværdigende behandling. Men det var vel også slemt nok! Inden domsafsigelsen lovede Storbritannien gennem en officiel erklæring over for menneskerettighedsdomstolen at "de fem teknikker" ikke under nogen omstændigheder ville blive benyttet mere; ligesom Storbritannien havde betalt erstatning i nogle tilfælde.

Delvis stop for spanskkrør mod britiske skoleelever

At få tæv eller prygl kan også være en krænkelse af art. 3. Igen er det Storbritannien der leverer eksemplerne – og hele tre. At Strasbourg-systemet så meget som 24 år efter at det første gang blev mobiliseret af britiske borgere – igen kommer i anvendelse, tyder på at gamle, rigoristiske uskikke er sejlivede i dette land.

Den 15-årige skoledreng *Anthony Tyrer* bosiddende på øen Man, havde overfaldet og tævet en af sine skolekammerater i skolegården og det så grundigt at han af det offentliges ordenshåndhævere blev tildelt tre slag med birkeris på en politistation. Domstolen fandt i sin afgørelse fra 1978 at der hverken var tale om tortur eller umenneskelig straf – tilbage var så at afgøre om pryglestraffen i sig selv

var vanærende. Straffen var blevet tildelt bag lukkede døre, men denne omstændighed udelukkede efter juristernes mening ikke at det var vanærende at få den tildelt.

Offeret kunne endvidere godt føle sig ydmyget selv om der end ikke var offentliggjort noget om straftildelingen. Tilbage blev at analysere benyttelsen af fysisk vold i midten af det 20. århundrede – også under hensyntagen til billedet af andre Europarådslandes kriminalpolitik. Domstolen bed sig fast i at der var tale om "institutionaliseret vold", altså en hævdvunden, af det offentlige benyttet straffemåde som måske kunne give uheldige psykiske følger. Offeret var at betragte som et "objekt", og det var i denne forbindelse uden betydning at Anthony kunne have valgt frihedsstraf i stedet.

Et gammelt ord siger at det er bedre at forebygge end at helbrede. Det lå formentlig i bagehovedet på to mødre til skoleelever i Skotland som rejste den sag der er blevet kendt som *Campbell- og Cosans-sagen*. De søgte at få selve retten for skoler til at uddele prygl kendt konventionsstridig – selv om deres sønner altså endnu ikke havde "smagt" spanskrøret. De henviste både til art. 3 om umenneskelig og nedværdigende behandling og til konventionens 1. tilfølgelsesprotokols art. 2 som tilsikrer forældre ret til at få respekteret at undervisning af deres børn sker i overensstemmelse med deres religiøse og filosofiske overbevisning.

Den ene dreng på 15 år var blevet bortvist midlertidigt fra skoleundervisningen, fordi han og forældrene ikke ville godkende blot risikoen for at han ville blive udsat for korporlig afstraffelse (dvs. slag med en læderrem i håndfladen). Her fastlog Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i 1982 at konventionen var krænket, 1) fordi drengen var nægtet undervisning, 2) fordi forældrenes overbevisning (nemlig at korporlig afstraffelse var urimelig) var krænket. Dette sidste gjaldt så også den anden dreng der kun var ni år, som sammen med sine forældre var utilfreds med at han ikke kunne få garanti for ikke at få af spanskrøret. Domstolen afviste imidlertid at der var sket krænkelse af art. 3 idet ingen af skoledrengene rent faktisk var blevet pryglet.

Dette sidste afspejler en hovedtendens hos domstolen, nemlig at dens domme er meget konkrete: De vedrører (typisk) enkeltpersoner som har været offer for en helt specifik krænkelse. Det er vanskeligt at få menneskeretsorganerne trukket "præventivt" ind i no-

gen sag selv om det er almindelig kendt at det kan vare op til fem år at få en sag endelig afgjort. Det betyder i praksis at mange klagere der har fået ret, i virkeligheden selv kun har haft begrænset – eller slet ingen – fornøjelse af afgørelsen. Om end efterhånden en del har fået erstatning. Tiden kan være løbet fra den. Men de har slået et slag for et princip og ændret en retstilstand til gavn for andre.

Korsikaner blev tævet i 40 timer

Under bekæmpelse af terrorisme er faren for at myndighederne forløber sig særlig stor. Brug af hårdhændede metoder bliver let en rutine, således at det er vanskeligt selv for en regering der officielt fordømmer tortur at styre særlig politiet når den konfronteres med politiske ekstremister. Den korsikanske forretningsindhaver *Felix Tomasi* fik for alvor ørene i maskinen i 1982 efter at han blev anholdt af politiet i byen Bastia. Der var af Den Korsikanske Nationale Befrielsesfront (FLNC) blevet øvet attentat mod en af Fremmedlegionens kaserner hvor én blev såret og én dræbt, samtidig med at der på denne dag blev forøvet en mængde andre attentater rundt om på øen. Tomasi blev tilbageholdt i alt 5 1/2 år og tog undervejs kampen for retfærdighed op med det franske retsmaskineri. Efter otte år fik han 300.000 franske franc (ca. 400.000 kr.) i erstatning.

Allerede forinden havde han imidlertid klaget til Strasbourg, hvad mange mennesker forledes til en god tid inden deres sager er afgjort ved nationale domstole. Nok skal man i princippet havde udtømt alle nationale klagemuligheder inden de europæiske organer mobiliseres, men her var der tale om en overmåde langstrakt straffesag (mod Tomasi) og hans af denne sag foranledigede erstatningssag mod den franske stat. Menneskerettighedsdomstolen afsagde først sin dom i august 1992. Den konstaterede brud på art. 5 (3) og 6 (1), altså de regler der sikrer at en anholdt ufortøvet skal bringes for en dommer, og det vil almindeligvis sige 24 timer (grundlovsforhør), og at anklagen mod vedkommende skal forebringes ham/hende inden for rimelig tid.

Hvad værre var, blev der også konstateret brud på artikel 3: Under forhørene var Tomasi blevet tævet i op til 40 timer! De franske myndigheder kunne ikke over for juristerne i Strasbourg komme med nogen forklaring på alle de sår han havde. Flere uafhængige læger

havde undersøgt ham, og det var tydeligt at politiet havde behandlet ham brutalt kort efter anholdelsen. Strasbourg-domstolen fastslog på denne baggrund at "kravene til efterforskning og de utvivlsomme vanskeligheder, der er forbundet med kampen mod kriminalitet, herunder særlig terrorisme, ikke må overskride de grænser, der ligger i respekten for hvert individs fysiske integritet". Så højtsvungent kan det siges at vold mod arrestanter er utilstedelig. Tomasi tilkendtes i alt 1 mio. franske franc (ca. 1,1 mio. kr.) i kompensation.

Narkohandler maltrakteret af politiet, køtyv dræbt på politistation

I juli 1999 afsagde Menneskerettighedsdomstolen den anden dom over Frankrig for krænkelse af torturforbudet. Det er ofte udlændinge, folk fra nationale mindretal eller fra yderligtgående politiske bevægelser, der kommer i klemme her. For *Ahmed Selmouni* der både er nederlandsk og marokkansk statsborger, tog skæbnen en yderst barsk vending da han i 1991 blev anholdt af fransk politi og sigtet for at være narkohandler. I fire novemberdage i 1991 blev han gennemtævet af politifolk i byen Bobigny, og seks gange herefter blev han lægeundersøgt. Det atterstedes at han var blevet slået med et baseball-bat, var blevet seksuelt forulempet og i det hele tævet over det hele, ja så voldsomt at han mistede et øje.

Selmouni indgav klage til politiet, sagen blev nøje undersøgt, og i 1999 idømte kriminalretten i Versailles en betjent fire års fængsel, tre andre betjente tre år for mishandlingen, straffe der dog blev mere end reduceret og gjort betingede ved appelretten sammesteds. Selmouni selv hørte bestemt ikke til Guds bedste børn: Han idømmes allerede i december 1992 15 års fængsel for narke-handel.

Men domstolen i Strasbourg fandt afstraffelsen særlig alvorlig og brutal eftersom den havde forvoldt Selmouni megen smerte og havde gjort ham uarbejdsdygtig i adskillige dage. Erstatningen fastsattes til 500.000 franske franc. (ca. 568.000 kr.). Frankrig havde i øvrigt også overtrådt konventionens bestemmelse om afgørelse af sager inden for rimelig tid: Der tænkes her på Selmounis civile søgsmål om erstatning, parallelt med hans kriminelle anklage mod betjentene. Den civile del verserer stadig ved denne bogs udgivelse i 2001.

Dommen i sagen *Velikova mod Bulgarien* var betydelig alvorligere eftersom den vedrører en bulgarsk sigøjner der omkom i politiets

varetægt 12 timer efter at han var blevet anholdt, sigtet for at have stjålet køer. Tilsyneladende havde han været for beruset til at blive afhørt. Den regionale offentlige anklager i byen Plevéu foranledigede en obduktion hvorefter dødsårsagen fastsattes til indre blødninger som følge af slag med en stump genstand, evt. som følge af fald. Tre måneder senere, i december 1994, blev sagen tilsyneladende henlagt.

Sigøjnerens advokat forfulgte imidlertid sagen, men modtog det ene henholdende svar efter det andet fra anklagemyndigheden og politiet. Holdningen var at det ikke med bestemthed kunne konstateres om sigøjneren, identificeret som T., var blevet tævet på politistationen, og at man under ingen omstændigheder havde nogen mistænkt. Strasbourg-domstolen fastslog at T. på intet tidspunkt blev lægeundersøgt mens han var anholdt, og at alt tydede i retning af at slagene var haglet ned over ham på politistationen. Der var hermed tale om brud på art. 2 om retten til livet.

Som i så mange andre sager forebragt i Strasbourg, havde de nationale myndigheder også svigtet ved ikke at have foretaget en grundig efterforskning af sagen, for ikke at have inddraget lægelig ekspertise eller afhørt vigtige vidner. Det hele trak alt for længe ud (brud på art.6) og berøvede dermed også advokaten muligheden for retten til oprejsning ved domstolene. Der fastsattes et beløb på 100.000 franske franc (ca. 113.000 kr.) i ikke-pekuniær erstatning.

Drabsmand nød godt af anti-tortur-bestemmelse

Dramaet om den tyske statsborger *Jens Soering* og hans canadiske kæreste Elisabeth Haysom giver en hel speciel illustration af art. 3s vide beskyttelsesområde. Og at konventionen er til for at beskytte alle borgeres rettigheder hvad enten de nu er super lovydige, sigtede, anklagede eller dømte.

Den 22-årige Soering studerede ved universitetet i Virginia, USA, da han blev forelsket i den to år ældre studiekammerat, Elisabeth. Pigens forældre, den 72-årige William Haysom og hans 53-årige hustru Nancy, satte sig voldsomt imod de unges forbindelse. De unge besluttede sig da at skaffe sig af med forældrene. Et sidste forsøg på at overtale dem mislykkedes, og så trak Jens og Elisabeth nogle medbragte knive og stak den unge kvindes forældre ihjel. Parret flygtede til Storbritannien hvor de blev anholdt i april 1986.

Så snart deres arrestation blev kendt, begærede USA parret udleveret, og dette blev hurtigt efterkommet for Elisabeth Haysoms vedkommende: Hun er så siden blevet idømt 90 års fængsel, 45 år for hvert drab. Men med Jens Soering var det lidt mere kompliceret: Hans hjemstat, Tyskland, begærede ham også udleveret med den hensigt at dømme ham for mordet på ægteparret. Soering selv indbragte sagen for Den Europæiske Menneskeretskommission, fordi han frygtede for dødsstraf i USA.

I sin dom fra 1989 fastslog Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol imidlertid at udsigten til dødsstraf ikke kunne hindre en udlevering eftersom dødsstraf ikke er forbudt efter konventionen, men alene for de stater der har tiltrådt den 6. tillægsprotokol. Nej, det domstolen i Strasbourg var optaget af, var den meget lange tid en dødsdømt kunne komme til at sidde i den særlige dødscelle: I Virginia seks-otte år. Udsættelsen af henrettelserne skyldtes ganske vist forskellige appeller til højere domstole, men i al den tid forblev de indsatte i dødscellerne. Når dertil kom udsigten til vold fra medfangers side, skønnede domstolen at det var at betragte som umenneskelig behandling og dermed brud på art. 3 hvis Soering skulle udsættes for den spænding og de barske fængselsforhold. Senere gav den amerikanske delstat Virginia en forsikring om at Soering ikke ville blive dødsdømt og følgelig heller ikke risikerede at sidde i årevis på "dødsgangen". Han blev så alligevel udleveret til USA hvor han siden idømtes en straf svarende til kærestens: 90 års fængsel.

Sluttelig skal nævnes en sag om mulig ret til medlidenhedsdrab, rejst ud fra den tanke at art. 2 om retten til livet, også måtte kunne indebære retten til at få bistand til at dø, f.eks. ved udmarvende, uhelbredelig sygdom.

Den håbløst syge *Diane Prettys* sag mod Storbritannien vakte opmærksomhed, fordi domstolen i Strasbourg ikke kunne hjælpe med at skaffe hendes mand straffrihed hvis han - efter hendes ønske - tog livet af hende. Den 43-årige kvinde var lammet fra halsen og nedefter og indbragte en klage til Strasbourg med henvisning til konventionens art. 2 om retten til livet. Eftersom hun ikke selv var i stand til at tage livet af sig, anførte hun at andre måtte have lov til at medvirke hertil. Men domstolen påpegede i 2002 at art. 2 pålagde staterne pligt til at beskytte livet som sådan. Få uger efter dommen i Strasbourg, i april 2002, døde hun imidlertid.

XIII

Skygger fra fortiden

Kommunismens sammenbrud omkring 1990 udløste startskuddet til den proces, der i 2003 havde bragt antallet af Europarådets medlemslande op på 45. Med spænding imødeså Menneskerettighedsdomstolen hvordan de tidligere kommunistdiktaturer optog det menneskeretlige budskab, og hvilke sager der ville blive forebragt. Her skal kastes lys over nogle af de sager, der har sat de politiske sider af det kommunistiske tvangssystem i relief i forhold til det vesterlandske demokratibegreb, således som det er blevet forfinet netop gennem Strasbourg-organernes fortolkning. Enkelte sager fra FN's Menneskerettighedskomité er medtaget for at komplettere billedet.

De helt store politiske linjer i det store øst-vest-opgør kom til en interessant prøvelse i Strasbourg, da tre højtstående politikere i det daværende kommunistiske Østtyskland (DDR), deriblandt den sidste østtyske præsident Egon Krenz, og et medlem af den østtyske hærs grænseværn klagede over i 1990 i det samlede Tyskland at være blevet idømt fængselsstraffe (politikerne mellem seks og syv år, grænsevagten godt ét år) for at have båret ansvaret for drab på østtyskere der forsøgte at flygte vestpå over den fællestyske grænse. Grænsevagten blev straffet direkte for drab. De fire mente, at deres straffe krænkede Den Europæiske Menneskerettighedskonventions art.7, hvorefter ingen kan straffes for en handling der ikke efter national eller international ret udgjorde en strafbar handling, da den blev begået (*nulla poena sine lege*, se side 18). Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol fastslog imidlertid i sin dom af marts 2001 at det daværende Østtysklands forfatning knæsatte respekten for det menneskelige liv, hvad også dette lands folkepolitilov og grænselov gik ind for. Dette vejede tungere end den østtyske stats

generelle politik: Med alle midler at opretholde grænsen mellem de to Tysklunde såvel som DDR's eksistens, der var truet ved en masse-udvandring af dens egen befolkning.

Menneskerettighedsdomstolen fandt den praksis det østtyske grænsepoliti havde fulgt i flagrant strid med menneskerettighederne, herunder retten til livet, således som den også fremgår af internationale konventioner. De fire østtyske klagere der næppe i deres velmagtsdage har haft større respekt for menneskerettighederne, høstede således ikke nogen "paradoksalt gevinst" i forsøget på at bedre deres skæbne i det nye samlede, demokratiske Tyskland.

Det viste sig i begyndelsen vanskeligt at få flere af eksdiktaturerne til at forstå at de tre personer som hver medlemsstat indstiller når en dommer fra det pågældende land skal udpeges til Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, forudsættes at være uadlidelige jurister med en uoplettet fortid. Fra f.eks. Rumænien blev til en begyndelse indstillet tre kandidater der på ingen måde besad disse kvalifikationer – én af dem var tidligere chef for det hemmelige politi (*Securitate*), hvorfor Europarådets særlige bedømmelseskomité måtte kassere alle kandidater og udbede sig tre andre.

Det er andetsteds (se side 169) omtalt at nogle af disse stater ikke fandt det politiske fodslag blandt de gamle vesteuropæiske demokratier, og at Europarådets Parlamentariske Forsamling måtte gribe til restriktioner for disse landes deltagelse i rådets politiske virksomhed i Strasbourg. Særlig interesse er det at Den Europæiske Menneskerettighedskonvention har kunnet anvendes i visse forhold hvor borgeres rettigheder egentlig var krænket helt tilbage i kommunistdiktaturets dage før 1990.

Krav om statsborgerskab var urimeligt

Privatisering af tidligere statslig ejendom gav store problemer i alle de stater der hørte til den kommunistiske Østblok og var langt fra gennemført i begyndelsen af det 21. århundrede.

Flere sager fra Tjekkiet belyser de enorme vanskeligheder ved at få ejendom tilbage (eller passende erstatning) efter uretmæssige nationaliseringer der fandt sted kort efter den Anden Verdenskrig. En vis *Joseph Frank Adam* fik således i 1994 FN-menneskerettighedskomitéens ord for at den tjekkiske stat havde udøvet diskrimination over for ham ved behandling af tilbagegivelsen af en familieejend-

dom. Akkurat som Tjekkiet beklageligvis har gjort over for en række andre, tidligere statsborgere. Hans far havde ejet en virksomhed som blev konfiskeret, dvs. beslaglagt uden nogen form for erstatning af den tjekkoslovakiske regering i 1949, et år efter Pragkuppet der bragte kommunisterne til magten.

Faderen, Vlatislav Adam, flygtede i 1949 med sin familie til Australien hvor hans tre sønner, herunder ham der siden klagede til FN, blev født. I 1993 vedtog såvel det nye Tjekkiet som det nye Slovakiet love der rehabiliterede tjekkoslovakiske borgere som havde forladt landet på grund af det kommunistiske regime og skabte lovgrundlag for at de kunne få deres ejendom tilbage plus erstatning for tab.

Men Adam løb panden mod en mur: Han opfyldte ikke et lovkrav om at have tjekkisk statsborgerskab og at bo permanent i Tjekkiet. Ved denne lov krænkedes imidlertid art. 26 i FN's menneskerettighedskonvention, som sikrer enhver "lovens ligelige beskyttelse uden nogen forskelsbehandling". Denne bestemmelse går videre end art. 14 i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, som udtrykkelig kun sikrer mod diskrimination i forhold til de rettigheder der direkte er nævnt i denne konvention. (Denne bestemmelse blev dog suppleret i 2000, se nærmere side 148)

Man kan undre sig over at det kan lade sig gøre at rejse sager som hidhører fra tidspunkter før Tjekkoslovakiet blev bundet af FN's konvention, men klagerens pointe var at den nye erstatningslov som Tjekkiet vedtog i 1993, i sig selv var diskriminerende. FN's Menneskerettighedskomité fastslog at det ville være urimeligt at fordrø at klageren, J.F. Adam, såvel som hans brødre skulle erhverve tjekkisk statsborgerskab nu, eftersom det var det daværende Tjekkoslovakiet der var ansvarlig for at familien i 1949 måtte forlade landet.

Dette tilfælde er ikke enestående. Også andre tjekker har haft problemer med myndighederne på grund af nationaliseringer, fordi den nye tjekkiske republik ikke fuldt har forstået hvad demokrati baseret på *retsstatsprincipper* går ud på. Gennemførelsen af demokratiet i hele Østeuropa står bl.a. sin prøve ved tilbagegivelsen af ejendomsretten til berettigede klager. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol måtte således i lighed med FN-Menneskerettighedskomiteen give nogle klager ret: *Krcemár m.fl. mod Tjekkiet*

fik medhold i deres klage over at nationaliseringen af firmaet Frantisek Otta i byen Rakovnik ikke var gået rigtigt til.

Retsstatsprincip trådt under fode

Nationaliseringen gennemførtes i sin tid baseret på en lov af 1948 som igen hvilede på et præsident-dekret af 1945 hvorefter firmaer der producerede margarine, og som havde over 150 ansatte, skulle nationaliseres. Klagerne anførte imidlertid at der ikke var så mange ansatte, og at nationaliseringen af en virksomhed som i virkeligheden kun havde 117 ansatte, var ulovlig. Den tjekkiske forfatningsdomstol som i 1996 afviste klagernes invendinger, baserede sin afgørelse på dokumenter vedrørende antallet af ansatte som klagerne ikke måtte se.

Menneskerettighedsdomstolen i Strasbourg fastslog i 2000 at byretten i Prag tidligere havde statueret at nationaliseringen var gennemført i strid med loven. Men klagerne havde ikke for forfatningsdomstolen haft mulighed for at tage stilling til alle de dokumenter retten betjente sig af. Som følge heraf var retten til en retfærdig rettergang efter konventionens art. 6 krænket. Der tilkendtes klagerne, i alt syv personer, en samlet erstatning på 1.350.000 tjekiske kr. (ca. 298.000 kr.).

En sag, rejst over for FN-komiteén mod *Tjekkiet* af den polske statsborger *Alina Simunek* og hendes tjekiske mand *Jaroslav*, foruden tre andre eksil-tjekker, er i samme stil. De forlod Tjekkioslovakiet efter pres fra de kommunistiske myndigheder i 1987. Da de i 1990 – efter kommunismens fald – vendte tilbage, kunne de ikke få deres ejendom igen, den var blevet konfiskeret af staten, al deres ejendom bortauktioneret, mens selve ejendommen var lagt ind under en fabrik som Jaroslav Simunek i øvrigt havde arbejdet på i 20 år. Sagen kompliceredes af at *ejendomsretten* som sådan ikke er sikret i FN's menneskerettighedskonvention af 1966. FN's Menneskerettighedskomiteé fandt også her en *diskrimination* (nemlig i relation til tjekker som var blevet i landet) i strid med den ovennævnte FN-konventions art. 26 hvorfor Tjekkiet fik besked på at give klagerne retslige muligheder for at få erstatning.

I sagen *Rotaru mod Rumænien* fastslog Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i 2000 at den rumænske borger, Aurel Rotaru, havde fået krænket sin ret til respekt for privatlivet (art. 8) og effek-

tiv oprejsning, dvs. mulighed for at rejse en sag (art. 13). Den rumænske efterretningstjeneste *Securitate* registrerede ham tilbage i 1940'erne som medlem af en kristen studenterorganisation der blev betegnet som en højreorienteret "legionær-bevægelse". Rotaru havde rejst sag ved rumænske domstole, men følte ikke at hvad han betegnede som falske oplysninger, var blevet destrueret, ligesom han heller ikke havde haft mulighed for at få skadeserstatning. Menneskeretsdomstolen påtalte at der ikke i rumænsk ret eksisterede klare regler om opbevaring af sådanne følsomme personoplysninger fra det tidligere regimes tid. Ejheller kunne rumænske borgere rejse sager om det berettigede i fortsat at opbevare disse arkivalier. Klageren tilkendtes 50.000 franske franc (ca. 56.000 kr.) i ikke-pekuniær godtgørelse.

I sagen *Brumarescu mod Rumænien* gennemspillede for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol et lignende tema: Dan Brumarescu var 24 år da han forældres hus i 1950 blev nationaliseret. Tre år efter at Jerntæppet var gået op, i 1993, indledte han en retssag ved Bukarest Byret for at få kendt nationaliseringen ulovlig, og allerede næste år var han genindsat som ejer af huset. Men i 1995 underkendte Rumæniens Højesteret dommen fra 1994 eftersom ejendommen i sin tid var overgået til statseje, og at dette skyldtes en vedtagelse af landets daværende lovgivende forsamling (parlament) som ikke kunne anfægtes for domstolene. Herved blev han afskåret fra en retlig prøvelse af sin sag: et åbenbart brud på Den Europæiske Menneskerettighedskonventions art. 6, men mere grundlæggende også på *retsstatsprincippet* og princippet om lovmæssig forvaltning. Selve kernen i spørgsmålet: Berøvelsen af ejendomsretten som fastsat i art. 1 i Den Europæiske Menneskerettighedskonventions første tillægsprotokol, var krænket, fordi der ikke var givet nogen begrundelse for den, f.eks. "almenvællets tarv".

Efter en første 'substans'-afgørelse i 1999 fastsatte Menneskerettighedsdomstolen i 2001 at Mircea Dan Brumarescu tilkendtes en erstatning på 181.400 dollars (ca. 1,5 mio. kr.) hvis huset ikke tilbagegives; derudover tilkendtes han 15.000 dollars (ca. 127.000 kr.) for ikke-økonomisk skade.

Fru *Elisabeth Vasilescu* fra den rumænske by Potgoli måtte også vejen om ad Strasbourg inden hun fik anerkendt sin ejendomsret med udgangspunkt i en konfiskation af i alt 327 guldmønter helt til-

bage i 1966. Det besynderlige var at de militære myndigheder som havde beslågt guldmønterne der tilhørte hendes mand, til sidst fastlog at der ikke var noget samfundsfjendtligt i at besidde mønterne; alligevel beholdt man dem. I 1990 fandt fru Vasilescu ud af at alle mønterne var i Den Rumænske Nationalbanks varetægt. Og minsandten, i februar 1992 fastslog retten i byen Gaesti at hun skulle have mønterne udleveret.

Men hun skulle lige have den rumænske rigsadvokats accept, og den ville han ikke give. I realiteten var hendes appel blevet afskåret idet landets højesteret anerkendte rigsadvokatens ret til at underkende retsafgørelser når de drejede sig om et statsorgans dispositioner. Menneskerettighedsdomstolen afviste i 1998 alt dette, rigsadvokatens fortrinstillig tilsidesattes idet der henvistes til at fru Vasilescu allerede havde fået en domstols ord for sin ret til tilbageleveringen. Da guldmønterne til sidst alligevel ikke kunne skaffes til veje, dømtes Rumænien til at udrede en kompensation der medregnet torten ved at mangle mønterne og sagsomkostningerne androg godt 95.000 franske franc (ca. 110.000 kr.).

Nabohjælp førte til mordanklage

Også Ungarn kan fremvise en sag som afspejler fortidens undertrykkelsessystem og foragt for individets rettigheder. FN's Menneskerettighedskomité bestemte i 1992 at den russiske statsborger *Vladimir Kulomin* under fem måneders varetægtsarrest i Ungarn fik sine rettigheder efter FN-konventionens art. 9 krænket. Det hedder heri at enhver der anholdes eller tilbageholdes, ufortøvet (dvs. inden 24 timer) skal fremstilles for en dommer. Det er det vi kalder grundlovsforhør, og som højst kan udskydes til tre dage (tre gange 24 timer) efter anholdelsen. Den ubehagelige medfart der overgik Kulomin, giver blot en lille illustration af hvor risikabelt det var at leve i et kommunistisk diktatur.

Kulomin boede i Budapest og var nabo til en person der blot er identificeret som D.T. og dennes kæreste K.G. Naboerne bad i juli 1988 Kulomin om at ledsage dem til kvindens fars hus – de skulle hente nogle papirer dér, men faderen var psykisk syg, så de ville gerne have en form for beskyttelse af deres russiske nabo. Og straks da de tre ankom, var der drama i luften: Faderen gik ud foran sit hus og langede ud efter dem, men ramte kun Kulomin. Under håndge-

mænget faldt faderen omkuld. Siden hen bandt de ham idet D.T. og K.G. sagde at han var farlig. Et par uger senere da Kulomin var på besøg i Leningrad (i dag St. Petersburg), modtog han et telefonopkald: K.G.s far var død. Kort efter Kulomins tilbagekomst til Ungarn blev han anholdt og sigtet for drab på K.G.s far.

Under fem måneders ophold i politiets arrest havde han ingen kontakt med en advokat eller med den sovjetiske konsul. I en tilstand af total afmagt eftersom han ikke taler ungarsk! Først i august 1989, et år efter anholdelsen, fik han lov til at se sagsakterne, i alt 600 sider, sammen med en oversætter, og sidenhen fik han omsider lov til at mødes med en forsvarsadvokat. En ret i Budapest dømte ham først ti års fængsel for rovmord, Ungarns Højesteret dømte ham i 1990 yderligere fire års fængsel. FN-Komiteen understreger at den ikke kan gå nærmere ind i facts og bevisførelse i en kriminalsag med henblik på at fastslå en persons skyld eller uskyld.

Kun hvis den nationale domstols afgørelse er helt igennem skønsmæssig eller ligefrem undergraver retsfærdighedsbegrebet, kan det ske. Om der var tale om et komplot mod russeren, lod sig således ikke fastslå selv om meget kunne tyde på det; besynderligt var i øvrigt at D.T. forsvandt under sagsforløbet, og at han end ikke blev dømt *in absentia*. Men de formelle rettigheder for en sigtet eller anklaget er det FN-komiteens ret at undersøge. Ungarn fik tre måneder til at sørge for at borgere, ungarske eller andre på statens territorium, ville få mulighed for at indbringe sådanne sager for domstolene.

En ikke ubetydelig dramatik omgærder den første sag Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol afgjorde fra de tidligere kommunistiske diktaturer. I marts 1997 fastslog den (énstemmigt) at den tidligere bulgarske ministerpræsident *Andrej Karlov Lukanov* havde fået sine rettigheder efter konventionens art.5 krænket, fordi han i 1992 sad fængslet i knap et halvt år sigtet for i perioden 1986-89, da han var viceministerpræsident, at have deltaget i parlamentsbeslutninger om at yde lån på beløb svarende til mellem 200 og 260 mio. kr. til en række udviklingslande (Nicaragua, Cuba, Laos, Afghanistan, Angola m.fl.).

Der var intet i den bulgarske straffelov der gav grundlag for at politikere der havde deltaget i bevillinger af den nævnte slags, kunne drages personligt til ansvar. Ej heller var der noget som helst der ty-

dede på at beslutningerne om u-landslånene var ulovlige. Hertil kom at Lukanov tilsyneladende ikke havde haft nogen som helst personlig fordel heraf. Den erstatning Menneskerettighedsdomstolen fandt passende, 40.000 franske franc (ca. 47.000 kr.), kunne ikke udbetales til Lukanov – siden Jerntæppet gik op tillige en hovedrig bulgarsk forretningsmand – han blev nemlig i oktober 1996 dræbt af skud foran sit hjem i Bukarest. Det er sket flere gange før at en erstatning Menneskerettighedsdomstolen har tilkendt en klager – som her – har måttet gå til enken eller andre efterlevende, fordi klageren er død under sagsbehandlingen.

XIV

Staternes undladelsessynder

Den traditionelle krænkelse af menneskerettigheder handler om et indgreb mod borgeren som denne ikke vil finde sig i, fordi det udgør et brud på en nærmere opregnet række rettigheder. Dog er der også masser af erfaringer i domstolens retspraksis for at staterne har undladt at sikre en rettighed af vital betydning, f.eks. at afslutte en retssag inden for rimelig tid (langt den hyppigste enkelte krænkelse af alle i Strasbourg-beskyttelsessystemets godt 40 leveår). Således kan statens forpligtelse over for borgeren for så vidt angår menneskerettighederne både dreje sig om 1) forbud mod indskriden, dvs. statens overgreb på den enkelte borger, og 2) statens opfyldelse af retlige garantier som beskytter borgeren over for andre borgere.

I begge tilfælde sigtes til sagsområder som er direkte omtalt i konventionens enkelte artikler.

Den nyere praksis fra menneskerettighedsdomstolen viser imidlertid at der i den antagelse at staten både skal *overholde, beskytte og gennemføre* menneskerettighederne, ligger en meget bred forpligtelse – man kunne sige: som en anden god familiefader, en *bonus pater familias*, som det hed i romerretten. Heri indgår at staten skal have opstillet et apparat til at sikre at borgerne kan nyde menneskerettighederne i fred for deres medmennesker, at almindelige lovovergreb påtales og pådømmes, at lovene overholdes uden forskelsbehandling, og at borgeren selv kan rejse retssager.

I konventionens art. 1 hedder det at signatarmagterne garanterer enhver person under deres jurisdiktion, altså deres herredømme, de rettigheder og friheder der angives i konventionens afsnit I, dvs. artiklerne 1-18)¹¹.

¹¹ Selvfølgelig skal de supplerende rettigheder der er optaget i diverse tillægsprotokoller vedtaget siden konventionen, medtages. Det drejer sig om ca. 15 rettigheder.

Herved bliver det klart at denne konvention omfatter omkring en snes enkelte menneskerettigheder (der er flere end én rettighed i hver artikel). Hertil kommer ca. 15 rettigheder i tillægsprotokollerne.

Alligvel forekommer det måske nogle læsere af konventionen lidt uklart hvem der har *pligterne* i forhold til alle de mange rettigheder der er opregnet. Der skal under alle omstændigheder lægges en vis portion *ansvar* for rettighedernes overholdelse hos staten selv om det måtte være en privatperson der strengt taget foretager sig noget der krænker en andens menneskeret. En overfladisk læsning uden særlig fokuseren på art. 1 kan godt tilsløre at det dybest set kun er staten der kan bære *ansvaret* for en krænkelse af menneskerettighederne.

Men privatpersoners fordømmelige adfærd kan være årsag til at et andet menneske ikke nyder menneskerettighederne i fuldt omfang. Hvis en far hindrer sit barn i at modtage undervisning, er det i den konkrete situation ham der blokerer for barnets ret til at blive undervist. Men det er i sidste ende statens ansvar når det ikke sker. Når et stormagasin forbyder sine ansatte at bære hovedtørklæde i sammenhæng med vedkommendes bekendelse til en bestemt religion, er det heller ikke staten der direkte krænker menneskerettighederne, men det er staten, som – i folkeretlig sammenhæng på grund af FN's konvention om racediskrimination af 1965 og ILO's konvention mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet i 1958 – har ansvaret for at denne diskrimination ikke fortsætter. Ved en sag Østre Landsret afgjorde i 1998 fandtes stormagasinet Magasin du Nord skyldig i at have udsat en ung irakisk pige for *indirekte diskrimination*, fordi hun som erhvervspraktikant ikke måtte bære hovedtørklæde. Hun havde rejst sagen, og det blev i sidste ende statens dommere som sørgede for at stormagasinet praksis ikke kunne fortsætte.

Denne sag kunne ikke på nogen måde baseres på Den Europæiske Menneskerettighedskonvention der ved tørklædedommens afsigelse i sin art. 14 alene sikrede mod forskelsbehandling ved nydelsen af de rettigheder som i forvejen er opregnet i konventionen. Imidlertid blev denne regel suppleret med tillægsprotokol nr. 12, vedtaget af Europarådslandene i november 2000, men dog endnu ikke trådt i kraft (juni 2003). Ifølge tillægsprotokollen er enhver (borger) beskyttet mod forskelsbehandling af en hvilken som helst art fra en offentlig myndighed. Også denne regel kan tænkes at dække diskrimination som i virkeligheden er iværksat af private.

Et andet eksempel på hvad man kunne kalde statens mulige indirekte menneskeretskrænkelse, var *Jon-sagen* (se nærmere side 93f). Når moderen til en 12-årig dansk dreng bragte ham til et hospitals lukkede børnepsykiatriske klinik, var det strengt taget hende der foranledigede at han blev udsat for frihedsberøvelse. Men det var statens myndigheder der sanktionerede det og derved bar ansvaret for det. Derfor anlagde drengen sag mod staten i Strasbourg – ikke mod moderen. I det hele taget kan man ikke anlægge sag mod nogen enkelt person for krænkelse af menneskerettighederne.

Om samværsret med børn og ret til at sagsøge politiet

Der er imidlertid en rivende udvikling i statens ansvar, og nyere sager viser hvordan synet på menneskerettighedernes omfang har ændret sig. En indviklet sag om samværsret med børn illustrerer det. Domstolen fastslog således i januar 2000 at Rumænien havde krænket konventionens artikel 8 (om ret til familieliv), fordi den ikke havde hjulpet den italiensk-fødte *Rita Ignaccolo-Zenide* tilstrækkeligt med at udøve forældreretten til hendes to døtre.

Kvinden, der stammer fra Sicilien, traf under et studieophold i Frankrig rumæneren D. Zenide – de gik begge på en arkitektskole i Nancy. I 1980 blev de gift, etablerede eget arkitektfirma og fik to døtre. Manden begyndte så at foretage forretningsrejser til USA og bad i 1989 om skilsmisse – men det var angiveligt kun af skattetekniske grunde. Rita sendte ham i god tro diverse nødvendige papirer og fraskrev sig dermed retten til sine børn. I virkeligheden havde han truffet en anden kvinde i Houston, USA, som han så giftede sig med. Børnene bragte han efter besøg i USA ikke tilbage – siden tog han dem med til Rumænien.

Han havde nemlig dobbelt rumænsk-amerikansk statsborgerskab. Lidet hjalp det kvinden at en fransk domstol i 1991 tilkendte begge forældre myndigheden over børnene, og at denne ret blev bekræftet af en amerikansk domstol. En rumænsk domstol gik så vidt som at tilkende Rita børnene, men efter otte nervepirrende besøg i dette land opnåede hun blot at se sine to piger i 10 minutter! Strasbourg-domstolens afgørelse gav ikke kvinden børnene tilbage, men tilkendte hende en erstatning på 100.000 franske francs (ca. 118.000 kr.) for tort som den rumænske stat skal udrede. Den gjorde nemlig ikke nok for at kvinden rent faktisk fik samværsret

med børnene. Dommen anses for opsigtsvækkende, fordi den med henvisning til Haag-konventionen om eksekution (gennemførelse) af andre landes domme her pålægger en stat (Rumænien) aktiv handling.

To sager fra Storbritannien illustrerer yderligere privates rolle i forbindelse med krænkelse af menneskerettighederne. En uhyre tragisk og dramatisk sag vedrørte i virkeligheden en forsvarsløs dreng som var offer for den indtil nyeste tid herskende tro på værdien af prygl som opdragelsesmiddel i det britiske samfund. En 14-årig dreng, blot identificeret som "A", tilkendtes i september 1998 10.000 britiske pund (ca. 120.000 kr.) i erstatning, fordi han ikke efter engelsk lov havde haft tilstrækkelig beskyttelse af myndighederne mod "umenneskelig eller nedværdigende behandling eller straf". Drengen fik slag med et spansk rør af stedfaderen som dog blev tiltalt ved en britisk ret for mishandling af drengen. Denne blev imidlertid frifundet ved et nævningeting idet det erkendtes at drengen var meget vanskelig.

På denne baggrund henvendte drengen sig i Strasbourg idet han påpegede en krænkelse af konventionens artikel 3 om forbud mod tortur eller umenneskelig eller nedværdigende behandling eller straf. Drengen anførte at han ikke var blevet beskyttet mod stedfaderen, og at han ikke havde haft nogen juridisk mulighed for at klage herover. I to tidligere sager har Strasbourg-domstolen fundet britisk krænkelse af konventionen i sager om legemlig afstraffelse (se side 133f). Det skete i forbindelse med prygl som led i en afstraffelse fra politiets side og på en statslig skole. Domstolen fastslog i den aktuelle sag at engelsk lov ikke giver tilstrækkelig beskyttelse for en person der bliver behandlet eller straffet i strid med art. 3.

Sagen gik helt tilbage til 1990, altså da drengen var ni år. Han var da i en periode sammen med sin bror placeret under forplejning uden for hjemmet på grund af den legemlige overlast stedfaderen udsatte ham for. Menneskerettighedsdomstolen gjorde opmærksom på at konventionens art. 3 pålægger staterne at sikre at enhver (borger) kan nyde de rettigheder og friheder som er omtalt, herunder at enkeltpersoner ikke udsættes for tortur eller umenneskelig, henholdsvis nedværdigende behandling – og det skal forstås: også fra privates side. Der henvistes bl.a. til FN's børnekonvention samtidig med at retten erkender at der efter engelsk lov stadig eksiste-

rer revselsesret. Den britiske regering vedgik at den gældende lov i Storbritannien ikke giver børn tilstrækkelig beskyttelse og derfor skulle ændres.

I den anden britiske sag, *Osman-sagen*, kom det til at dreje sig om den manglende ret for en familie til at klage over det britiske politi. Det skyldtes altsammen en skolelærers unaturlige og foruroligende interesse for familiens da 14-årige søn Ahmet. Osman-familien der stammer fra Cypern, men boede i Hackney i England, følte sig som tiden gik kolossalt plaget af læreren. Han begyndte nemlig at give sin elev penge, tage fotos af ham og følge ham hjem fra skole. Da denne "kurtiseren" ikke gav nok gevinst for læreren, tog sagen en anden retning.

Der dukkede nu graffiti op på skolemuren med seksuelle hentydninger til Ahmet, hvorfor forældrene alarmerede politiet. Skolelæreren blev afhørt, men afviste at være indblandet. Han skiftede imidlertid nu efternavn til Osman! Som sagen udviklede sig, blev han suspenderet fra sin lærerstilling, men begyndte så at gå til yderligheder: Der blev kastet en sten gennem vinduet til familiens bolig, faderens bildæk blev punkteret. Læreren optrappede sin chikane af Osman-familien, kulminerende i at han ved skud sårede drengen og dræbte hans far. Forinden var gået et sandt mareridt hvorunder forskellige genstande tilhørende drengen, var blevet ødelagt.

Begge sager vedrørte ikke umiddelbart staten, vreden var vendt mod andre mennesker – men endte dog med at Storbritanniens lovgivning og retspraksis måtte ændres. Ofrene for den menneskelige ondskab kunne ikke klage over manglende respons hos myndighederne for der fandtes ingen retslig adgang til at klage over dem. I *Osman-sagen* havde familien også klaget til politiet over at det generelt havde været passivt når familien havde bedt om hjælp.

Fru Osman og sønnen Ahmet tilkendtes tilsammen 20.000 pund (ca. 220.000 kr.) i erstatning for ikke-økonomiske tab.

Menneskerettighedsdomstolen havde imidlertid ikke mulighed for at skaffe sig bevis for om politiet nu havde været forsømmelig. Følgelig statuerede den alene konventionsbrud efter artikel 6, nærmere betegnet retten til at anlægge en sag ved domstolene.

To andre britiske sager handler om dødsfald under tragiske omstændigheder og vedrører dels manglende juridiske muligheder for at påtale myndighedernes svigt, dels disses mangelfulde efterforsk-

ning : I *Edwards-sagen* fastslog domstolen i 2002 at britisk fængselsvæsen tillige med andre myndigheder havde handlet uforsvarligt ved at placere en skizofren mand, der var blevet anholdt for at have forulempet en kvinde på gaden, sammen med en anden skizofren i en celle. Det kom til at koste Christopher Edwards livet. Hans forældre fik en erstatning på 20.000 pund (ca. 240.000 kr.). I *McShane-sagen* tilkendtes enken efter en nordirer, Dermot McShane, 8.000 pund (godt 90.000 kr.), fordi hendes mand omkom under politiske uroligheder hvor såvel britisk militær som politi var rykket ud for at fjerne nogle barrikader. Politiets efterfølgende undersøgelse var stærkt forsinket, var ikke uvildig og tilsidesatte i det hele taget en hel stribe af enkens rettigheder.

Staten har ansvar for forurening, og for at tiltalte forstår hvad der sker i retten

I en spansk sag fra 1994, *Lopez Ostra-sagen*, fik en spansk familie i byen Lorca (Murcia) ved Menneskerettighedsdomstolens afgørelse en erstatning på 4 mio. pesetas, dvs. ca. 185.000 kr., fordi der tæt ved familiens bolig var blevet opført en stærkt forurenende læderfabrik – som for øvrigt påførte mange andre personer end lige denne familie dårligt helbred uden at myndighederne gennem flere år gjorde noget for at hindre det. Herved blev retten (efter art. 8) til respekt for privatlivet og for éns bolig krænket. Fabrikken der lå ganske få meter fra klagerens bolig, måtte i øvrigt senere lukke.

I sagen *Guerra m.fl. mod Italien* fastslog Menneskerettighedsdomstolen i lighed hermed i 1998 at i alt 40 personer, alle italienere som boede i Manfredonia (Foggia-provinsen), omkring én km fra et kemisk værk, Enichem, havde fået krænket deres ret til respekt for privat- og familielivet (art. 8) på grund af de giftige gasarter der blev udspytet fra fabrikken. Helt tilbage i 1988 var Enichems gødningsproduktion blevet klassificeret som farlig, ja placeret som en "høj-risiko". Brændbare gasser og andre giftige substanser udsendtes i lind strøm. Efter en eksplosion i et tårn på fabrikken i 1976 måtte 150 mennesker indlægges på hospital med arsenik-forgiftning.

Strasbourg-domstolen måtte medgive at staten på ingen måde havde "grebet ind" i alle disse menneskers privatliv. Artikel 8 skal i sin substans forhindre statens indgriben i privatlivet. Der står for

den sags skyld heller ikke noget om ret til et rent miljø. Men staten kan som nævnt også pådrage sig et ansvar ved ikke at gribe ind til beskyttelse af den fulde nydelse af privatlivet. Ganske vist havde to italienske ministerier for henholdsvis miljøbeskyttelse og sundhed i 1993 beordret fabrikken at træffe diverse beskyttelsesforanstaltninger på grund af gødningsproduktionen; de havde lagt en handlingsplan for en nødssituation, ligesom det var anvist hvordan lokalbefolkningen skulle informeres herom. Men borgmesteren i kommunen Mont Sant' Angelo havde endnu i 1995 ikke modtaget detaljerede instrukser. Selv om produktionen af gødning blev indstillet i 1994, var beboerne i lang tid holdt i uvidenhed om de trufne foranstaltninger og udsat for gifte. Hver af de 40 sagsøgere tilkendtes 10 mio. lire (40.000 kr.) i erstatning.

Undertiden er statens "undladelsessynd" af meget konkret art og står i direkte forhold til nogle af de retsgarantier som er åbenbare i tilknytning til art. 6. F.eks. blev Grækenland i 1998 dømt i *Twalib-sagen* hvor en tanzaniansk borger, Mosses Twalib fik medhold i at han under en straffesag rejst mod ham, ikke havde haft advokat og ej heller adgang til fri retshjælp ved en appel af underrettens afgørelse. Twalib kom med fly til Athen i februar 1990, men anholdtes straks sammen med tre andre mistænkt for at smugle narkotika. Og der var mildt sagt noget om snakken.

Twalib blev således 1991 fundet skyldig og idømt livsvarigt fængsel. En appeldomstol nedsatte dog hans straf til 12 år og tre måneders fængsel. Menneskerettighedsdomstolen slog hårdt ned på at Twalib der ikke havde nogen som helst midler, ikke havde fået advokatbistand – han havde måttet klare sig med en medanklagets advokat hvad der førte til en kollision af interesser – og derfor ikke fik mulighed for at indbringe sin sag for den græske kassationsdomstol (svarer til vores Højesteret). Alt dette gik altså på noget rent formelt og havde intet at gøre med sagens alvor i øvrigt.

Denne blandt mange sager understreger at menneskerettighederne er noget der tilkommer alle, omend børn, sindssyge og dømte må finde sig i at rettighederne i nogen måde er beskåret. (Der tænkes her på begrænsninger i retten til at træffe økonomiske dispositioner, modtage og afsende post m.v.).

XV

Hvad er der kommet ud af Strasbourg-systemet?

Efter ca. 45 års erfaringer med det Strasbourg-baserede klagesystem er det rimeligt at spørge hvor megen nytte det i det hele taget har været til. Altså ikke alene for klagerne, men for retssikkerheden i staterne i almindelighed. Sammenlignet med de gigantiske problemer den globale menneskerettighedsbeskyttelse (altså den der er tilvejebragt i FN-systemet) har mødt og stadig møder, har det europæiske vist sig dueligt. Her er – med visse forbehold – tale om en "europæisk retspraksis" som nyder almindelig beivågenhed og respekt verden over.

Alligevel bør enhver der forsøger at bedømme den udvidede retssikkerhed konventionen skulle have tilført Europas borgere, slå koldt vand i blodet: Revolutionerende lovændringer springer ikke i øjnene, og mange af sagerne synes at have drejet sig om retstekniske enkeltheder, hyppigt i øvrigt for personer som i forvejen var dømt for alvorlige forbrydelser. På den anden side har de betydet en forøgelse af retssikkerheden for borgerne – et kernepunkt i demokratiet.

Ét er så at et land bliver dømt i Strasbourg, men forbedrer det sig? I nogle få, men markante sager har Strasbourg-systemet måttet give helt op efter politisk pres. Den overtrædelse der hyppigst har været til pådømmelse, er krænkelsen af borgerens ret til at få sin sag pådømt inden for rimelig tid (art. 6), og her er det, som tidligere omtalt, Italien der er den store synder. Indtil 1. januar 2003 havde domstolen (og ministerkomitéen) afgjort i alt ca. 3.000 sager om dette emne, deraf over 200 alene fra Italien.

Blandt de talrige eksempler har antagelig en arvesag fra Syditalien rekorden – den blev først endelig afsluttet efter 51 år da en vis *Aldo Tripoli* af Strasbourg-domstolen i 2000 tilkendtes 600.000 kr. i kompensation for domstolens sendrægtighed med at få de stridende arvinger efter en baron til en form for enighed. Omkring halvdelen af domstolens årlige antal domme kan påregnes at vedrøre sager om dette emne; det er vel at mærke både civile søgsmål mellem to privatpersoner og straffesager mod formodede lovovertrædere. Fra Italien vedrører de rask væk sager der er 20, 30, 40 år gamle, fra de øvrige lande har de i almindelighed ikke trukket ud over ti år. Særlig stort indtryk har det gjort at *blødere* der var i stor tidnød (fordi de risikerede at dø inden deres klagesager mod egen stat var afgjort), også måtte føre den slags sager. Her er Frankrig den store synder (dvs. med en hel stribe sager), men Danmark er også blevet dømt i et sådant sagskompleks hvor alle på nær to fik erstatning. I nogle af de franske sager er en sagsbehandling helt ned til et par år fundet for lang i betragtning af emnets dødelige alvor. Erstatninger for ikke-pekuniær, altså ikke-økonomisk, skade kan løbe op i flere hundrede tusinde kroner.

De tilbagevendende italienske sager har et vist håbløshedens skær over sig. Italien har nemlig bestandig været utrolig sendrægtig med at betale de erstatninger det blev pålagt af organerne i Strasbourg. Da det igennem længere tid viste sig at det hørte til undtagelserne at Italien betalte tidligere end to år efter kendelsen i Strasbourg, besluttedes det at sætte betalingsfrist på. Det har hjulpet. Italien har endvidere meddelt Strasbourg at det har ændret sin lovgivning, og at det har planer om at afskaffe det særlige begreb: undersøgelsesdommer (som ikke findes i Danmark), således at anklagemyndigheden og politiet nu alene kommer til at forberede en sag inden den går til domstolen. Hertil kommer at Italien i begyndelsen af 1990'erne besluttede at indføre begrebet fredsdommer. Der skal være ansat ca. 5000 personer i dette job som betegnes som en form for æresdommer der skal tage sig af mindre forseelser og dermed aflaste retsapparatet.

Langstrakte planlægningsforløb og mange forsikringer om opstramninger af proceduren har hidtil kun bekræftet det almindelige indtryk af italiensk justitsapparat som sendrægtigt og bureaukratisk. Strømmen af de talrige sager om for langsom sagsbehandling fra det

italienske retsvæsen er således ikke taget af. Italiens nye politiske tilstande først i 1990'erne hvor næsten alle politiske partier der var opstået efter 2. verdenskrig blev afskaffet, gav en vis forhåbning om en ny retskultur. Menneskeretssystemet i Strasbourg hentede imidlertid ingen grund til optimisme. Ved forelæggelsen af enhver italiensk sag antages det nu forlods at myndighederne har haft ansvar for dens langstrakte forløb. Det er derfor op til Italien at bevise det modsatte.

Italien vedtog i 2001 en lov, *Pinto-loven*, hvorefter et nationalt italiensk organ behandler de langstrakte sager og evt. tilkender klagerne erstatning. Herved lettes byrden for Strasbourg-systemet. I Spanien findes et sådant system som angiveligt fungerer tilfredsstillende.

Lovændringer i lange baner

- men undertiden med stærk forsinkelse

Også andre lande har vist langsommelighed: Østrig måtte f.eks. ændre sin retsplejelov efter *Neumeister-*, *Stögmüller-* og *Ringeisen-*sagerne fra 1968 og 69. De handlede alle om personer som havde siddet for længe i forundersøgelsesarrest inden de i øvrigt blev dømt for alvorlige forbrydelser. Michael Ringeisen sad f.eks. 29 måneder i denne særlige form for arrest inden selve retssagen mod ham kunne indledes, mistænkt for bedrageri i forbindelse med en ejendomshandel. Han fik 20.000 tyske mark (ca. 80.000 kr.) i erstatning. Danmark måtte sørge for at få ansat flere dommere i det danske retssystem efter at Strasbourg-domstolen betegnede fem og syv år til at behandle danske bløderes erstatningssag mod staten som for lang tid. (Se nærmere side 68).

I flere andre danske retssager har domstolene givet nedslag i de straffe den ellers ville have idømt skyldige personer, fordi sagerne havde trukket for længe ud; i nogle tilfælde er fængselsstraffe blevet gjort betingede netop af denne grund, altså fordi Danmark ville undgå at blive dømt for smøleri ved Menneskerettighedsdomstolen. Herved er påbuddet om afslutning af sager inden for rimelig tid blevet lidt af en møllesten om halsen på alle Europas domstole. Befolkningernes forventning om varetagelse af *retsbevidstheden* har lidt alvorlige knæk ved denne form for blokering af hvad der måtte forekomme en rimelig straf for en betydelig forbrydelse. Ikke mindst personer involveret i økonomisk kriminalitet (herunder selskabstømning) har nydt godt af denne tilstand.

Inspireret af menneskeretskonventionen eller af afgørelser i Strasbourg-domstolen har Danmark fået den dømmende magt skilt ud fra den udøvende magt ved at oprette en særlig Domstolsstyrelse hvorunder dommere såvel som dommerfuldmægtige (der lejlighedsvis konstitueres som dommere) sorterer, det har indført vederlagsfri tolkebistand ved retterne, herunder fogedretterne, ligesom tiltalte som har valgt at være til stede under domsforhandling i Højesteret, nu udtrykkelig spørges om de ønsker at komme med en udtalelse inden sagen optages til dom. Danmark har været hurtig til at ændre sin lovgivning når sager giver udsigt til at Danmark ville tabe – det gælder f.eks. ændringer før afslutningen af *Grønjakke-dommen* (se side 104f), *parkeringsbøde-forliget* (se side 63f) og *Hauschildt-dommen* (se side 26f).

Tyskland havde sager à la de danske inden for retsplejen og måtte også ændre sin retsplejelov. Belgien måtte rette op på sin straffelov efter vagabondsagen om omstrefjende personers ret til at få en administrativ frihedsberøvelse prøvet ved domstolene (se side 60), ligesom børn uden for ægteskab i dette land opnåede samme status (bl.a. med henblik på arveret) som ægtefødte børn. Holland oplevede to gange at soldater klagede over manglende retssikkerhedsgarantier under det spændte forhold mellem menige og befalingsmænd (se side 62) hvorefter den militære straffelov måtte laves om. Noget lignende hændte Schweiz hvor hele den militære organisation og den kriminelle procedure for folk i forbundshæren blev fornyet, folk fik ophævet begrænsninger i at gifte sig igen efter skilsmisse. Rumænien fik indført ret til appel, Østrig strammede reglerne for hospitaliserede fanger og for advokatomkostninger, og Portugal reformerede domstolssystemet.

Irland fik indført fri proces for ubemidlede efter *Airey-sagen* (se side 86f), Sverige måtte tage til efterretning at myndighederne ikke kunne holde borgere der ejede fast ejendom hen i årevis med henvisning til ekspropriationsklausul på privatejendom (Sporrong & Lönnroth-sagerne, se side 69). Storbritannien der som det eneste land i Europa ikke har en skreven forfatning, har haft særlig mange sager forelagt i Strasbourg. En hel række friheder og rettigheder er blevet præciseret ved retsafgørelser i Strasbourg – om informationsfrihed, privatlivet, fangers forhold, erstatning for justitsmord osv.

Indimellem har staterne dog været meget langsomme til at få ændret lovgivningen: F.eks. var Belgien otte år om at reagere på

Marckx-dommen fra 1979 hvorefter børn født uden for ægteskab skulle have de samme rettigheder som de ægtefødte. Forbundsrepublikken Tyskland var fem år om at få indført gratis tolkning for udlændinge involveret i retssager. Schweiz afskaffede først i 1995 en lovregel hvorefter en person der havde fået skilsmisse af retten, blev pålagt en "karantæne" på ét-tre år inden vedkommende kunne gifte sig igen – som følge af en Strasbourg-dom i 1987. Storbritannien var 15 år om at afskaffe pryglestraffen i offentlige skoler efter Tyrer-dommen fra Isle of Man (se side 133f).

Man kunne tro at en gennemgang af retspraksis fra Den Europæiske Menneskeretsdomstol og af resolutioner fra Europarådets ministerkomité også kraftigt ville afspejle de politiske brydninger som efterkrigstids-Europa har gennemgået. Det var da ikke mindst nazismens barbari, også mod egne statsborgere, i og uden for koncentrationslejrene der vakte politikere til i 1940'erne hurtigt at få skabt enighed om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention og få stabet et beskyttelsessystem (kommission og domstol) på benene.

Men staternes politiske konflikter, dels med hinanden, dels hos egne borgere, har kun i begrænset omfang afspejlet sig i de forelagte sager. Der har kun været omkring en halv snes sager af den type hvor én stat har indstævnet en anden – og kun to af disse (mod Grækenland og Tyrkiet) har været igangsat af stater der ikke selv havde noget direkte udestående med den indstævnte stat. Den tyrkiske regerings voldelige konfrontationer med kurderne begyndte imidlertid i december 1996 også at kunne aflæses i Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols afgørelser. Formelt set opregnes det samlede antal stat-mod-stat-klagesager til omkring 20, men eftersom flere af dem omhandler forskellige aspekter af samme sag, vil de her blive behandlet i en sammenfattet form.

Grækenland krænkede konventionen - og meldte sig ud af Europarådet

Stor opmærksomhed vakte de sager som Danmark, Norge, Sverige og Holland i 1967 og 70 rejste mod Grækenland som var gået fra demokrati til diktatur ved oberstkuppet i 1967. Regimets undertrykkelse og forfølgelse af græske borgere udgjorde den hidtil mest massive krænkelse af det "katalog" af frihedsrettigheder konventio-

nen byder på. Det meste af Europa var stærkt grebet af disse uhyrligheder. De fire lande som rejste sagen, havde ikke politisk noget som helst "i klemme" og var heller ikke på nogen måde "offer" for de menneskerettighedskrænkelser det nye styre i Grækenland udøvede.

Men de følte et generelt ansvar – og det er hvad staterne også manes til i konventionens art. 33 der taler om at "enhver af de høje kontraherende parter", dvs. underskriverstaterne, kan indbringe ethvert påstået brud på konventionen og de dertil knyttede protokoller for domstolen. Europarådets parlamentariske forsamling udtalte i forbindelse med denne sag at medlemsstaterne nærmest har pligt til at anlægge sag ved alvorlige, dvs. omfattende krænkelser af konventionen. Dette må dog til en vis grad kaldes ønsketænkning, og i det store og hele har Vesteuropas lande ikke ønsket at benytte det inter-europæiske juridiske "værktøj" til at klare politisk prægede problemer i andre lande.

Men det var ikke meget overdrevet at sige at konventionen stort set var sat ud af kraft i Grækenland. Mange danskere engagerede sig i grækernes kamp for at genvinde demokratiet, nogle hjalp endog grækere til flugt ud af landet. De forfulgte og torturerede menneskers forfærdende vidnesbyrd ved Den Europæiske Menneskeretskommissions afhøringer opskræmte vide kredse. Obersterne i Athen vidste hvad vej vinden blæste og besluttede at komme en eksklusion af Europarådet i forkøbet ved selv at trække landet ud af organisationen – i december 1969. Rådets Ministerkomité – der måtte behandle sagen, fordi Grækenland ikke havde ratificeret menneskerettighedsdomstolens kompetence – fik først i april 1970 vedtaget en resolution der fastslog landets krænkelser af ikke mindre end ti artikler i konventionen.

Den græske advokat Stellios Nestors beretning om sin skæbne – der blev forelagt Den Europæiske Menneskeretskommission under hans vidnesbyrd i Strasbourg – illustrerer de tusinder af ulykkelige, pinte og plagede grækere som blev politiske fanger under det højreorienterede militærregime. Han blev anholdt i maj 1968, blev ført til politihovedkvarteret i Saloniki og blev bokset i maven. Da han ikke ville angive nogen, blev han anbragt med hovedet nedad og pryglet under fodsålerne. Denne form for tortur, kaldet "bastonade", er meget udbredt i Middelhavsområdet og benyttes således

også i Tyrkiet. Efter hvert slag blev han stillet nye spørgsmål som han nægtede at besvare.

Så blev han tvunget til at stå op og trampe hårdt ned i et cementgulv der i forvejen var overhældt med vand. Hver gang han mistede bevidstheden, blev der hældt en spand vand i hovedet på ham. Til sidst var fødderne så opsvulmede at han måtte støtте sig til en dørkarm. Straks regnede nye slag ned over ham, og senere morede hans plageånder sig med at trække enkelte hår ud af hans overskæg. Han var blot ét af de 87 vidner som dannede grundlag for menneskeretskommissionens rapport, der blev på i alt 1200 sider.

Grækenland genindtrådte i Europarådet da forholdene i landet atter var blevet demokratiske i 1974. Omstændighederne var dramatiske idet militærdiktaturets fald i Grækenland havde umiddelbar sammenhæng med dets forsøg på at styrte Cyperns præsident, ærkebiskop Makarios, og forene ø-republikken med Grækenland. Tyrkiet skabte så på sin side et nyt menneskerettighedsproblem ved sin besættelse af Nord-Cypern for at beskytte det tyrkiske mindretal, fordi der som efterfølger for præsidenten var blevet indsat en meget tyrkisk-fjendtlig person. At Tyrkiet så ikke med tiden rømmede Nord-Cypern for at få tilvejebragt normale tilstande, er en anden sag (se nærmere nedenfor).

Tyrkiet den mest langvarige krænker af menneskerettighederne

Megen røre var der gennem 1980'erne og 1990'erne om Tyrkiet (se nærmere om tortur side 130f), fordi dette land ved sin meget langvarige undertrykkelse af flere borgerlige rettigheder (retsgarantier, ytrings-, forsamlings- og foreningsfriheden, torturforbuddet m.v.) lod hånt om alle udefra kommende forsøg på at få demokratiseret landet. Det har oprørt mange europæere, ikke mindst danskere, at flere menneskeretssager mod dette land tilsyneladende ikke har haft nogen virkning. Den store kurdiske befolkningsgruppes voldelige konfrontationer, ikke sjældent igangsat af kurderne selv, vanskeliggjorde på den anden side en uhildet vurdering af situationen. I perioder måtte man spørge om landet egentlig var i borgerkrig?

En sag som Danmark – denne gang ledsaget af Frankrig, Holland, Norge og Sverige – anlagde mod Tyrkiet i 1982 for krænkelse af ytringsfriheden, forsamlingsfriheden, torturforbuddet m.v., fik sin

foreløbige afslutning ved et forlig i december 1986 – det første forlig i stat-mod-stat-klagerne i det hele taget. Herefter undgik Tyrkiet at blive trukket for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, men skulle til gengæld i det kommende år indsende rapporter til Europarådet hver tredje måned for at redegøre for styrkelsen af borgernes retssikkerhed og afskaffelse af torturen. Hvad stod der så i disse rapporter? Viste de sig at retfærdiggøre forliget der blev stærkt kritiseret i den danske offentlighed?

Det kan der ikke direkte svares på ved henvisning til rapporternes indhold. De er nemlig hemmelige. Dette giver anledning til at komme ind på hvad man kunne kalde menneskeretsorganernes "hemmelighedskræmmeri". Officielt af hensyn til de involverede parter, men når hele stater hemmeligstempler forskellige rapporter om deres egne "ømme punkter" (dvs. menneskerettighedskrænkelser), er der tale om at storpolitiske hensyn vejer tungere end hensynet til retfærdigheden. Tyrkiet har haft evne til i særligt skræmmende omfang på denne måde at få ubehageligheder skubbet "ind under gulvtæppet". Man kan også sige at landet har fået mobiliseret det stille (dvs. hemmelige) diplomati for at få dækket over sit tilbagevendende problem: at det ikke kan få løst interne modsætninger med ikke-voldelige metoder.

Tyrkiet har en vigtig strategisk position i det østlige Middelhav – først over for det daværende Sovjetunionen og sidenhen en række, dels nye, dels "religiøst-aggressive" stater, bl.a. Armenien og Iran. Det har sat landet i stand til at foretage en politisk købslåen "i magtens kulisser" og derved overtale andre europæiske stater, deriblandt Danmark, til at vise føjelighed i disse konfrontationer. Tovtrækkeriet mellem Tyrkiet og det gamle Vesteuropas nationer er dog fortsat siden da, fordi Tyrkiet – til mange menneskeretsforkæmpers fortvivlelse – ikke har magtet at få standset torturen. Ændringer i den tyrkiske straffelov for at styrke retssikkerheden har ikke formået radikalt at forbedre forholdene. Internationale organisationer synes magtesløse – i perioder har tyrkiske politikere ikke deltaget i møder i Europarådets parlamentariske forsamling i vrede over andre staters stadige kritik af deres land. Dog fik den af Danmark m.fl. anlagte sag udløst at Tyrkiet efter mange års tøven anerkendte individets klageret for menneskeretskommissionen.

Tyrkiets tunge ansvar i Cypern-konflikten

Tyrkiet er flere gange af andre stater blevet indstævnet i Strasbourg – her skal vi se nærmere på dets ansvar for følger af konflikten på Cypern. Med den fjerde sag, rejst af republikken Cypern (dvs. Syd-Cypern) og afgjort af Menneskerettighedsdomstolen i maj 2001, må det "juridiske krudt" i Strasbourg antagelig siges at være opbrugt, eftersom Tyrkiets fortsatte krænkelser af menneskerettighedskonventionen på Cypern næppe kan fastslås tydeligere. I alt stateredes her brud på omkring en halv snes artikler i konventionen, fordi flygtede eller fordrevne græsk-cyprioter er berøvet betydelige ejendomme på Nord-Cypern.

Cypern blev efter 82 år som britisk besiddelse selvstændig i 1960 og forsynet med en forfatning der nøje afstemte hhv. det græsk-cypriotiske befolkningsflertals og det tyrkisk-cypriotiske befolkningsmindretals rettigheder gennem en såkaldt inter-kommunal aftale. Allerede i 1963 brød dette samarbejde reelt sammen, og stridigheder mellem de to etniske grupper eskalerede i den følgende halve snes år til blodige træfninger. I 1974 forsøgte yderligtgående græsk-cypriotiske kredse med forbindelse til det daværende militærdiktatur i Grækenland et kup med det formål at få Cypern sammensluttet med Grækenland (*enosis*), men Tyrkiet svarede igen med militær intervention på øen, tilkaldt af tyrk-cyprioterne og med henvisning til Tyrkiets rolle som *beskyttelsesmagt* i henhold til *London- og Zürich-aftalerne* om Cyperns selvstændighed.

Siden har Tyrkiets uafbrudte tilstedeværelse med 35.000 soldater på Nord-Cypern været en væsentlig anstødsten for løsning af konflikten. Invasionen førte til en de facto deling af øen, således at 30 pct. – den nordlige del – reelt kun blev befolket af tyrk-cyprioter, og det uanset at de kun udgjorde 18 pct. af øens befolkning. Det fastlåste situationen yderligere at der i 1983 proklameredes en selvstændig republik ved navn Nord-Cypern. FN's Sikkerhedsråd stemplede den i en resolution som folkeretsstridig; Europarådets Ministerkomité har indtaget den samme holdning. Tyrkiet har afvist alle de klagesager republikken Cypern har rejst mod landet idet det anfører at republikken Nord-Cypern med sin demokratisk valgte regering og dennes myndighedsudøvelse, sin veldefinerede befolkning (tyrk-cyprioterne) og sit territorium (nord for demarkationslinjen, trukket i 1974) er en suveræn stat.

Under de i øvrigt kortvarige krigshandlinger i 1974 flygtede ca. 170.000 græsk-cyprioter der boede på Nordcypern, sydpå (mens 65.000 tyrk-cyprioter der boede i den sydlige del, tog den modsatte vej). Om ca. 2000 græsk-cyprioter der ikke nåede at flygte, er der ingen efterretninger. Allerede i 1983 fastslog den daværende Europæiske Menneskeretskommission at Tyrkiet bar ansvaret herfor. Sagen gik ikke til domstolen, men forelagdes Europarådets Ministerkomité (se nærmere side 39), men fordi der ikke kunne opnås to tredjedeles flertal for en afgørelse, blev sagen aldrig endeligt afgjort.

Domstolens afgørelse i 2001 rettede mere generelt op på dette. Det blev her fastslået at Tyrkiet (gennem 25 år) har krænket og i en del tilfælde vedvarende krænker omkring en halv snes bestemmelser i konventionen, hvoraf særlig kan fremhæves frygten for at de 2000 græsk-cyprioter er berøvet livet (art. 2) eller at nogle af dem stadig holdes fangen, (dvs. er berøvet friheden, art. 5), de 170.000 græsk-cyprioters manglende adgang til deres ejendom på Nord-Cypern eller til at testamentere den (1. tillægsprotokols art. 1 om ejendomsretten) og manglende adgang til at påtale alt dette ved domstolene (art. 13). Det er dog samtidig klart at de store erstatninger som disse massive menneskerettighedskrænkelser vil udløse (de kunne ikke umiddelbart fastsættes og blev udskudt til senere), aldrig vil blive betalt: Tyrkiet hverken *vil* eller *kan*.

Klare retsafgørelser - men erstatninger betales ikke

Menneskerettighedsdomstolen havde dog allerede i december 1996 truffet en første afgørelse, som placerede ansvar og skyld i det politisk betændte sagskompleks omkring Cypern. En græsk-cypriotisk kvinde fik da domstolens ord for at hendes ejendomsret (første tillægsprotokols art. 1) til en grund i Kyrenia på Nord-Cypern er krænket eftersom hun ikke siden Tyrkiets invasion af det nordlige Cypern i 1974 har haft adgang til den. Kvinden, *Titinia Loizidou* – én af de ca. 170.000 der i 1974 flygtede eller flyttede sydpå – forsøgte i 1989 sammen med en gruppe kvinder at komme frem til sit tidligere hjem, men blev anholdt af tyrkisk-cypriotisk politi nær våbenstilstandslinjen som deler Cypern i en nordlig og sydlig del. Menneskerettighedsdomstolen tilkendte hende en erstatning på 6,3 mio. kr., men Tyrkiet har nægtet at betale beløbet hvilket har

skabt krise i Europarådet. Ministerkomiteen der påser efterlevelsen af Menneskerettighedsdomstolens afgørelser, har flere gange påtalt forholdet, men Tyrkiet afviser det bl.a. med henvisning til at Nord-Cypern udøver suveræniteten i Kyrenia.

Menneskerettighedsdomstolen har dog også haft et par sager vedrørende tyrk-cyprioters trængsler: Særlig alvorlig var den sag tyrk-cyprioten *Erkan Egmez*, der har britisk nationalitet og bor ganske tæt ved demarkationslinjen mellem Nord- og Syd-Cypern, fik afgjort til sin fordel i 2000: Under foregivende af at han var narkotikahandler, blev han i 1995 kontaktet af agenter fra Cyperns sikkerhedstjeneste som en skønne dag anholdt ham og underkastede ham omfattende tortur: De skar ham med knive bagi og under fodsålerne, men nogle fotos han fremlagde i Strasbourg var retoucherede, og der kunne ikke påvises nogen langtidseffekt af mishandlingerne på en politistation. Der var derfor ikke efter domstolens opfattelse tale om tortur, men umenneskelig behandling (art. 3); Egmez havde heller ikke haft adgang til retslige påtale af det passerede (art. 13). Der var i 2001 endnu ikke gjort noget effektivt for at finde den ansvarlige for mishandlingen af Egmez – som i øvrigt af Strasbourg-domstolen tilkendtes 10.000 britiske pund (ca. 120.000 kr.) i erstatning for ikke-økonomisk tab.

En indviklet affære omfattede ni cypriotiske borgere af tyrk-cypriotisk æt som i 1994 boede på Syd-Cypern, men på dette tidspunkt blev anholdt af cypriotisk politi, mishandlet – de blev slået overalt på kroppen, herunder nyrerne – og beordret til at forlade denne del af ø-republikken og tage til Nord-Cypern. De fik endvidere at vide, at de ville blive skudt hvis de vendte tilbage til Syd-Cypern. Det gjorde nogle af dem alligevel – og den enes søn blev rent faktisk dræbt, uden at man dog véd hvem der dræbte ham. De ni tog sagen til Strasbourg som samlede den under benævnelsen *Denizci m.fl.* mod Cypern; Menneskerettighedsdomstolen konstaterede efter udredning af mange indviklede tråde at de ni havde været udsat for umenneskelig behandling (art. 3), og at deres bevægelsesfrihed mens de opholdt sig på Syd-Cypern, var yderst begrænset af politiet (retten til at rejse rundt: 4. tillægsprotokols art. 2). Siden Cyperns faktiske deling i 1974 har der boet yderst få græsk-cyprioter i nord og yderst få tyrk-cyprioter i syd – i enkelte enklaver har det dog kunnet lade sig gøre (væsentligt ældre men-

nesker). Alle involverede i denne sag tilkendtes 20.000 cypriotiske pund (ca. 260.000 kr.) i erstatning for ikke-økonomiske tab.

Disse sager viser at det meget had der er ophobet mellem Cyperns to nationale befolkningsgrupper, igen og igen manifesterer sig i en grov, ja brutal behandling af folk fra den anden nationale enhed: Et udtryk for at denne konflikt ingenslunde kan løses gennem internationalt-retlige afgørelser. Man fristes til at sige at disse domme i Strasbourg gør ondt værre. Flere af dem har så heller ingen udsigt til at blive opfyldt!

En anden sag af betydelig rækkevidde udviser et lignende mønster, nemlig den klage 31 *østafrikanere af asiatisk herkomst*, men med britisk pas, i 1970 indbragte mod Storbritannien. Klagerne fremførte at Storbritannien havde krænket art. 8 sammenholdt med art. 3 (nedværdigende behandling) og art. 14 (forskelsbehandling) ved at afvise deres indrejse da de var blevet udvist af de lande de oprindeligt boede i. Afrikanerne der kom fra Kenya og Uganda – og som blot repræsenterede en "fortrop" på i alt 1000 personer – følte sig mildest talt ladt i stikken. I Uganda havde de reelt ikke noget alternativ eftersom de fandt det direkte farligt at modtage tilbud om ugandisk statsborgerskab hos diktatoren Idi Amin (der siden skulle få tusinder af menneskers liv på samvittigheden). Kommissionen fandt Storbritanniens afvisning af deres indrejse konventionsstridig. Det lykkedes så i 1973 at få tilvejebragt et forlig i sagen. Eftersom det ikke var muligt for ministerkomiteen at opnå to tredjedele flertal – akkurat som i Cypern-sagen – kunne komitéen kun tage kommissionsrapporten til efterretning, men ikke afgøre sagen.

Først i marts 1994 traf Ministerkomitéen den beslutning at sagen skulle fjernes fra dagsordenen efter at det omsider havde behaget den britiske regering at gøre kommissionens rapport offentlig. Rapporten havde været hemmeligholdt helt til dette år! Det fremgår heraf at kommissionen fandt at den behandling østafrikanerne havde været udsat for, var et indgreb i deres menneskelige værdighed; altså den form for nedværdigende behandling som der tales om i art. 3. Fordi de ikke havde fået permanent opholdstilladelse på grund af deres race, og det til trods for at de havde britisk pas. At mange af dem alligevel fik lov til at blive i Storbritannien, er en anden sag.

XVI

Europarådet, menneskerettighederne og fremtiden

Godt 50 år efter sin oprettelse kunne Europarådet konstatere at det næsten havde nået sit store oprindelige mål: I 2003 var omtrent hele det geografiske Europa blevet medlemmer)¹². Udenfor stod alene Hviderusland (også kaldet Belarus) og Monaco. Men i de første 40 år var dets medlemskreds alene Vesteuropa.

Med udvidelsen af denne den første europæiske samarbejdsorganisation efter 2. verdenskrig er også grundlaget ændret for den overvågning af demokrati og menneskerettigheder som blev Europarådets tydeligste kendingsmærke.

Ved rådets oprettelse var der store politiske visioner om én eller anden form for sammenslutning af alle Europas stater oven på det ragnarok især nazismen havde forårsaget. Alligevel blev rådets ministerkomité (der er sammensat af medlemslandenes udenrigsministre – i praksis ofte deres stedfortrædere: medlemslandenes ambassadører ved Europarådet) og dets parlamentariske forsamling (der er sammensat af parlamentsmedlemmer fra medlemsstaterne) ikke i egentlig forstand vigtige institutioner i efterkrigs-Europas politiske liv.

¹² Europarådets medlemslande i 2003 var: Albanien, Andorra, Armenien, Aserbajdsjan, Belgien, Bosnien-Hercegovina, Bulgarien, Cypern, Danmark, Estland, Finland, Frankrig, Georgien, Grækenland, Holland, Irland, Island, Italien, Kroatien, Letland, Liechtenstein, Litauen, Luxembourg, Makedonien (FYROM), Malta, Moldavien, Norge, Polen, Portugal, Rumænien, Rusland, San Marino, Schweiz, Serbien/Montenegro, Slovakiet, Slovenien, Spanien, Storbritannien, Sverige, Tjekkiet, Tyrkiet, Tyskland, Ungarn, Ukraine og Østrig.

Det skyldes ikke mindst en grundlæggende uoverensstemmelse mellem to slags Europa-idealister: føderalisterne og funktionalisterne. Mens førstnævnte hurtigt stræbte mod opbygningen af overstatslige organer i de nye samarbejdsorganisationer, bekendte sidstnævnte sig til en fortsættelse af det traditionelle mellemfolkelige samarbejde hvor staterne talte sig til rette og fandt kompromiser. Eller med andre ord: ikke holdt egentlige bindende afstemninger hvor et flertal kunne tryne et mindretal. Allerede i 1952 opstod en type sammenslutning der kaldte sig "fællesskab" og ikke organisation, nemlig Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab. Senere kom der "fællesskaber" for atomenergi (EURATOM) og økonomi generelt (EF) – alt det der i dag favnes under betegnelsen EU.

Europarådets mange andre konventioner

Som årene gik, fandt Europarådet dog nok af samarbejdsområder, og i 2003 havde det stået fadder til 190 konventioner om alle mulige emner, bl.a. en del af juridisk-administrativ karakter og andre vedrørende sundhed og undervisning. Mest fokus har der bestandig været på menneskerettighedsbeskyttelsen. Og det blev siden hen gjort til et vilkår for medlemsskab af rådet at ansøgerlandet har tiltrådt Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.

Europarådet er også forsynet med en aftale der favner en gruppe menneskerettigheder som ikke indgår i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, nemlig de sociale rettigheder – den type rettigheder hvis krænkelse kun vanskeligt kan påberåbes for domstolene og følgelig ikke giver individet en regulær, juridisk betonet klageret ved et internationalt organ. *Den europæiske socialpagt* blev til i 1961 og var i 2003 tiltrådt af 26 Europarådslande. Pagten revideredes i 1996. Den europæiske kodeks for social forsikring der trådte i kraft i 1968, sikrer minimumsstandarder for sociale sikringsordninger (pensioner, dagpenge mv.) Socialpagten har sin pendant i FN's menneskeretskonvention om de sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder af 1966.

Socialpagtens betydning ligger i de rapporter som signatarmagterne årligt indsender, og som en særlig uafhængig ekspertkomité gennemgår. Overtrædelser påtales, men skal så behandles af en embedsmandskomité der suppleres med repræsentanter for fagforbundene inden de havner i den såkaldte stedfortræderkomité i

Strasbourg. Dvs. de diplomatiske repræsentanter ved Europarådet som handler på vegne af udenrigsministrene. Danmark har bl.a. fået påtale for ikke at give tjenestemænd strejkeret. Hele dette kontrolsystem har lighedstræk med det der eksisterer inden for Den Internationale Arbejdsorganisation (ILO) hvor staterne har mange muligheder for at argumentere med de internationale eksperter. I en protokol til socialpagten der blev vedtaget i 1995, bestemmes det at organisationer får ret til at klage over stater der ikke holder sig denne pagt efterrettelig.

Også *den europæiske lokalpagt* af 1985, en europæisk aftale om grundprincipper for det lokale selvstyre, tangerer det menneskeretlige for så vidt som den pointerer de retsstatsprincipper som er en integrerende del af hele menneskeretskomplekset. Den foreskriver bl.a. at de lokale myndigheder i ethvert medlemsland skal bestå af råd og forsamlinger der er fremgået af frie, hemmelige valg. Denne pagt har haft stor indflydelse på de nye love til virkeliggørelse af demokratiet som de tidligere diktatur-stater i Østeuropa har vedtaget.

Europarådsmedlemskab opnås ikke uden videre

Med Europarådets optagelse af det tidligere kommunistiske Østeuropa og siden hen Ukraine, Rusland m.fl. stater fra den gamle Sovjetunion blev imidlertid et tidligere væsentligt forbehold tilsidesat, nemlig at nye medlemmer skulle være i stand til, altså objektivt have evne til, at overholde menneskerettighederne. I en brydningsfuld epoke for Europa valgte rådets medlemsstater at lægge al vægt på kandidatmedlemmernes proklamerede vilje til at overholde menneskerettighederne og give deres borgere ret til at klage hver gang disse alligevel ikke blev overholdt. Indtil Jerntæppet gik op omkring 1990, var der hverken vilje eller evne hos diktaturstaterne til at respektere menneskerettighederne.

Store undersøgelser er rent faktisk gået forud for hvert lands optagelse, særlig over for Rusland var der væsentlig betænkelighed, bl.a. på grund af forholdene i fængslerne, og den udbredte tvivl om man dér virkelig anså anholdte og anklagede for uskyldige indtil de var dømt. Trods rapporter fyldt med negative udsagn om forhold i fængsler og straffeanstalter, om mangel på uddannede advokater, om myndigheders mangel på "demokratisk mentalitet", blev også

dette land optaget. Kroatien var f.eks. fire år om at komme ind – det skete i 1996 og med stor betænkelighed, bl.a. på grund af begrænsninger i pressefriheden, statens manglende respekt for udfaldet af lokale valg samt manglende samarbejde med krigsforbrydertribunalet i Haag.

Rusland var genstand for mange hede debatter. Stribevis af politikere og eksperter aflagde besøg i *Tjetjenien* hvis løsrivelsesforsøg fra Rusland havde udløst indtil flere blodige krige, megen nød og brutalitet. Russiske parlamentarikere var i en periode frataget deres stemmeret i Europarådets Parlamentariske Forsamling. Forsikringer om bedring af forholdene, herunder nedsættelse af en række lokale menneskerettighedskommissioner, afholdt indtil 2002 Europarådet fra mere hårdhændede foranstaltninger mod Rusland. En række østeuropæiske lande ud over Rusland, heriblandt Ukraine, Moldavien og Rumænien, var i en årrække undergivet den såkaldte *monitorering*, dvs. intensiv kontrol med menneskerettighederne og retsstatsideerne.

Den fremherskende opfattelse synes dog generelt at være at påvirkningen fra det gamle Vesteuropa, og den megen konkrete hjælp og støtte til demokratisering udgør den bedste vækstbetingelse for en tidligere diktaturstat til at vokse sig ind i sin nye "identitet". Der er med andre ord en udbredt stemning for at Vesten viser de nytilkomne demokratier den tillid et tilsagn om medlemskab indebærer.

Europarådet er på en hel række områder og gennem diverse organer og institutioner, herunder dets direktorat for menneskerettigheder, engageret i aktiviteter for at fremme respekten for menneskerettighederne. Det gælder presse- og ytringsfrihed, det gælder lighed, det gælder overvågning af parlamentsvalg samt bekæmpelsen af racisme. Nogle af disse initiativer er igangsat som inspiration for enkeltstaterne som så hver især udmønter projekter og programmer. Den kontinuerlige strøm af initiativer skal ikke detaljeret opregnes her – de er undergivet en konstant fornyelse.

Særlige menneskeretsorganer for Bosnien-Hercegovina

Men det fortjener omtale at Europarådets Ministerkomité i 1996 udnævnte otte medlemmer af et nyoprettet organ: *Menneskeretskammeret for Bosnien-Hercegovina* som tillige har fire medlemmer fra

Føderationen Bosnien-Hercegovina og to fra de bosniske serberes politiske ledelse, kaldet republikken Srpska. Kammeret som sådan blev nedsat i medfør af den såkaldte Dayton-aftale af november 1995 som bragte borgerkrigen i Bosnien-Hercegovina til afslutning. I samarbejde med OSCE (Organisationen for Samarbejde og Sikkerhed i Europa), FN og EU fik kammeret, der består af fremtrædende jurister, til opgave at søge menneskerettighederne overholdt ligesom det skulle fremme opbygning af demokratiske institutioner.

Klagesager fra individer eller organisationer hvis menneskerettigheder er blevet krænkede, er siden blevet henvist til kammeret fra en særlig af OSCE udpeget menneskeretsombudsmand. Reglerne for denne person skyldes ligeledes Dayton-aftalen som beskriver ombudsmandens og menneskeretskammerets virke under betegnelsen Menneskeretskommissionen vedrørende Bosnien-Hercegovina. Indtil den 1. januar 2003 havde Menneskerettighedskammeret truffet afgørelse i i alt 1.600 sager hvoraf dog kun omkring 300 var endeligt afgjort. Af disse blev der konstateret krænkelse af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention i næsten alle sagerne. Mange sager har drejet sig om hvor tilbagevendende personer skulle bo – hvad enten de nu havde den ene eller den anden etniske rod. Andre sager har drejet sig om tilbagegivelse af ejendom til forskellige trossamfund. I mere juridiske termer kan man tale om ret til bolig, pension, almindelige retsgarantier (f.eks. ved anholdelse, religionsfrihed og diskrimination). I 12 tilfælde er der givet erstatning.

Bosnien-Hercegovina er – såvel som en række andre eks-diktaturer – i en voldsom indre splid, med en tung, negativ arv fra fortiden. Hvert og ét af disse lande skal vælge mellem forsoning og retfærdighed for at få lagt en fremtidig politisk linje. Europarådet og dets uvildige udsendinge og eksperter forsøger at hjælpe dem. Men det holder hårdt: Der hvor man søger kompromis og udsoning, lider talrige ofre for den undertrykkelse der fandt sted op til 1990; dér hvor tvangsregimets lakajer rammes gennem f.eks. *ostrakisme* (dvs. udelukkelse fra visse jobs) eller ved retsforfølgning, er der risiko for politisk uro.

Den nye fase Europarådet med sin eksplosive udvidelse er kommet ind i, bedømmes vidt forskelligt af eksperter og iagttagere. Mange stiller sig skeptisk og beklager den overbærende velvilje de

gamle Europarådsstater har demonstreret over for de nye kandidater. Men der er også mange, særlig politikere, som fastholder at demokratiseringen kun kan virkeliggøres hvis de nyslåede og uprøvede demokratier gives regulære chancer.

Man kan spørge om der ikke herved sker en udvanding af hvad der er Europarådets særlige kendemærke, dets høje demokratiske "standard", den uomtvistelige bekendelse til menneskerettighederne, dets stærke vilje til at rette op på skævheder og give ofre for krænkelser en chance for erstatning? Ingen kan give objektive svar herpå. Først over en længere årrække ind i det 21. århundrede vil det vise sig om Europarådet så at sige har "brændt sine broer", eller på forbilledlig vis har banet vejen for en stribe lande som viste sig som lærevillige og lærenemme disciple i forhold til menneskerettighederne både i teori og praksis.

Litteratur

Denne bog hviler i udstrakt grad på originalt materiale fra de organer i Strasbourg som overvåger overholdelsen af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention: Europarådet, Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol og Europarådets Ministerkomité.

Bogen støtter sig på domme, på resuméer af domme og autoritative udlægninger af dem. Den støtter sig også på nogle juridiske "murstensbøger", men kun i meget ringe grad på generelle, almene fremstillinger af emnet. De findes nemlig næsten ikke. Det er næppe overdrevet at betegne 90 pct. af litteraturen om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention som fagjuridisk og indforstået.

Det Danske Center for Menneskerettigheder (nu Institut for Menneskerettigheder) har dog udgivet enkelte lettilgængelige bøger der vedrører denne bogs emne. Således:

Lene Hansen og Berit Heer Henriksen: "Danmark for domstolen – Om Danmark og den europæiske menneskerettighedskonvention" (1990).

Karen Lise Thylstrup og Birgitte Kofod Olsen: "Menneskeret ved domstolene – En oversigt over sager, hvor den danske højesteret har taget stilling til den europæiske menneskerettighedskonvention" (1994).

Europarådet har udgivet forskellige bøger og publikationer som giver et vist overblik over sagerne, opdelt efter emne. Her skal blot nævnes:

Jean-Bernard Marie: "Human right or a way of life in democracy"/"Les droits de l'homme ou les choses de la vie" (1985) og

Donna Goumien: "Short guide to the European Convention on Human Rights"/"Vade-mecum de la Convention des Droits de l'Homme" (2000).

"Survey"/"Aperçus" 1959-1998 (oversigt over 40 års sager, opdelt efter emne).

Udenrigsministeriet udgav i 1996 et glimrende hefte: "Europarådet", der giver en meget dækkende beskrivelse af menneskeretsorganerne og byder på relevant statistik.

I anledning af 50-året for Europarådet har Den Danske Europa-bevægelse udgivet Europarådet 1949-99: 50 år for menneskerettigheder og demokrati, (1999).

De grundlæggende juridiske værker på dansk er:

Tyge Lehmann og John Bernhard: "Den europæiske menneskerettighedskonvention", Gad (1985).

Lars Adam Rehof: og Tyge Trier: "Menneskeret", Jurist- og Økonomforbundets Forlag (1990).

"Den europæiske menneskerettighedskonvention – dokumentarbind", en samling af udvalgte domme, Jurist- og Økonomforbundets Forlag (1995).

Peer Lorentzen, Lars Adam Rehof, Tyge Trier og Nina Holst-Christensen og Jens Vedsted-Hansen: "Den europæiske menneskerettighedskonvention med kommentarer" Jurist- og Økonomforbundets Forlag (2003).

Europarådet har desuden udgivet et omfattende juridisk værk:

Donna Goumien, David Harris og Leo Zwaak: "Law and practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter" (1996).

De enkelte sager kan følges løbende gennem pressemeddelelser fra Europarådet. Henvendelse herom kan rettes til Europarådets (danske) informationstjenste, Bremerholm 6, 1069 København K, tlf. 33 14 11 41.

Institut for Menneskerettigheder er desuden behjælpelig med informationer om enkeltsager og om litteratur.

Derudover kan henvises til tidsskriftet "Mennesker og rettigheder" der udgives af Institutt for menneskerettigheter, Grensen 18, N-0159 Oslo, samt "Human Rights Law Journal" der udgives af N.P. Engel Verlag, P.O. Box 1670, D-7640 Kehl am Rhein, Tyskland.

Supplerende anbefalelsesværdig læsning som beskriver aspekter af begrebet menneskerettigheder, men ikke nødvendigvis det europæiske beskyttelsessystem:

"Menneskerettigheder – en grundbog", red. af Ditte Goldschmidt, Anette Faye Jacobsen og Klaus Slavensky, Gyldendal Undervisning/Det Danske Center for Menneskerettigheder (1997).

"Grundloven og menneskerettigheder i et dansk og europæisk perspektiv" red. af Morten Kjærum, Klaus Slavensky og Jens Vedsted-Hansen, det Danske Center for Menneskerettigheder og Jurist- og Økonomforbundets Forlag (1997).

"Mindretalspolitik", red. af Jørgen Kühl, udg. af Dansk Udenrigspolitisk Institut (1996).

Frederik Harhoff: "Rigsfællesskabet", forlaget Klim (1994).

D.J. Harris, M. O'Boyle og C. Warbrick: "Law of the European Convention on Human Rights", Butterworths, London/Dublin/Edinburgh (1995).

Ralph Beddard: "Human Rights in Europe", Grotius Publications Ltd., Cambridge (1993).

"Københavnsmødet 1990" (om CSCE's konference om "den menneskelige dimension"), udg. af Udenrigsministeriet (1991).

Ditte B. Goldschmidt: "Frie og lige – menneskets rettigheder", Pædagogisk Psykologisk Forlag (1998).

Konventionen i udvalg

Den Europæiske Menneskerettighedskonventions indhold i korte træk og et udvalg af dens 13 tillægsprotokoller. (som ændret ved den 11. tillægsprotokol)

Artikel 1 forpligter signatarmagterne, dvs. de lande der har tiltrådt konventionen, til inden for deres respektive områder (moderlandet plus territorier) at sikre enhver at følgende overholdes:

Artikel 2: Ethvert menneskes ret til livet er beskyttet ved lov, dvs. at ingen må dræbes undtagen når det sker

- til fuldbyrdelse af en dom (der er ikke forbud mod dødsstraf ifølge art. 2, men stater der har tiltrådt protokol nr. 6 med et sådant forbud, er forpligtet til ikke at anvende denne straf), eller

– når det sker for at forsvare nogen mod retsstridig overlast, eller ved retsmæssig undertrykkelse af en opstand eller optøjer.

Artikel 3: Ingen må underkastes tortur eller umenneskelig eller nedværdigende behandling.

Artikel 4: Ingen må holdes i slaveri eller trældom eller udsættes for tvangsarbejde. Fra det sidste er dog undtaget arbejde der i almindelighed forlanges i fængsler, tvungen militærtjeneste (værnepligt) eller civil tjeneste som erstatning herfor, samt pligter der pålægges borgerne under nødstilstand.

Artikel 5: Alle har ret til personlig frihed og sikkerhed. Dvs. at ingen (incl. staten) må berøve en anden friheden. Herfra undtages bl.a. personer der er sigtede, anklagede, eller personer dømt for en forbrydelse, personer som tilbageholdes af frygt for spredning af en smittefarlig sygdom, eller personer der uretmæssigt vil skaffe sig adgang til landet, eller som står til udvisning.

Artikel 6: Enhver har ret til en retfærdig og offentlig rettergang af-

viklet i løbet af rimelig tid og gennemført af en uafhængig og upar-tisk domstol nedsat ved lov. Enhver skal anses for uskyldig indtil det modsatte bevises.

Artikel 7: Ingen kan ifalde straf uden brug af en retsregel (lov), og straffelove med tilbagevirkende kraft er forbudt.

Artikel 8: Enhver har ret til respekt for sit privatliv, familieliv og hjem, samt for sin korrespondance (brevhemmelighed).

Artikel 9: Enhver har ret til at tænke frit og til at nyde samvittig-heds- og religionsfrihed.

Artikel 10: Enhver har ret til ytringsfrihed, men staten kan dog kræve at radio-, fjernsyns- og filmforetagender kun må drives ved bevilling.

Artikel 11: Enhver har ret til forsamlings- og foreningsfrihed, her- under retten til at danne og tilslutte sig fagforeninger.

Artikel 12: Enhver (giftefærdig) har ret til at gifte sig og danne familie.

Artikel 13: Enhver der har fået krænket rettigheder efter konventio- nen, skal have adgang til at få oprejsning ved en national myndighed.

Artikel 14: Ingen må udsættes for diskrimination af en offentlig myndighed af nogen som helst grund.

Artikel 15: I krigstid eller ved undtagelsestilstand kan en signatar- magt fravige forpligtelserne i konventionen, dog ikke art. 2 undta- gen ved død som følge af lovlige krigshandlinger, art. 3 (tortur), art. 4, stk.1 (slaveri) og art. 7 (lov med tilbagevirkende kraft).

Artikel 16: Intet i artiklerne 10, 11 og 14 skal hindre signatar- magterne i at begrænse udlændinges politiske aktiviteter.

Artikel 17: Intet i konventionen kan bringes til at begrænse eller tilintetgøre de rettigheder den indeholder.

Artikel 18: De indskrænkninger konventionen i visse tilfælde tillader, må kun gøres, når det er absolut nødvendigt.

(De øvrige artikler 19-59 vedrører bl.a. Menneskerettighedsdomstolens organisation m.v.)

Udvalgte tillægsprotokoller

Protokol nr. 1

Artikel 1: Ingen må fratages sin ejendom undtagen i samfundets interesse og i overensstemmelse med national lovgivning og med folkerettens almindelige principper.

Artikel 2: Ingen må nægtes retten til uddannelse. Denne skal, når den er i statsligt regi, tage hensyn til forældrenes religiøse eller filosofiske overbevisning.

Artikel 3: Staterne forpligter sig til at holde frie, hemmelige valg med passende mellemrum.

(Art. 4-6 udeladt).

Protokol nr. 4

Artikel 1: Ingen må berøves sin frihed alene på grund af manglende evne til at opfylde en kontraktmæssig forpligtelse (forbud mod "gældsfængsel").

Artikel 2: Enhver der retmæssigt opholder sig på en stats territorium, har ret til frit at bevæge sig rundt dér, ligesom enhver har ret til at forlade et hvilket som helst land, herunder sit eget.

Artikel 3: Ingen kan udvises fra den stat hvor han/hun er statsborger, og ingen kan berøves retten til at indrejse i den stat hvor han/hun er statsborger.

(Art. 4-7 udeladt)

Protokol nr. 6

Artikel 1: Dødsstraf skal afskaffes. Ingen skal kunne dømmes til døden eller henrettes.

Artikel 2: En stat kan dog ved lov bestemme at der skal være dødsstraf for handlinger begået under krige eller ved umiddelbar fare herfor.

(Art. 3-9 udeladt).

Protokol nr .7

Artikel 1: En udlænding kan ikke udvises med mindre det sker efter en lovligt truffet beslutning, og efter at den pågældende har haft adgang til at påklage afgørelsen til fornyet behandling.

Artikel 2: Enhver der er dømt for en strafbar handling, har ret til appel til højere domstol.

Artikel 3: Enhver der er fejldømt, skal have erstatning.

Artikel 4: Ingen skal kunne retsforfølges to gange for den samme forseelse.

Artikel 5: Ægtefæller har samme rettigheder og pligter.
(Art.6-10 udeladt).

Protokol nr. 12

Artikel 1: Enhver er sikret mod en hvilken som helst diskrimination fra en offentlig myndighed (som supplerer (udvider) menneskeretskonventionens art. 14)¹²).

Protokol nr. 13

Artikel 1: Dødsstraffen skal afskaffes.

Artikel 2: Denne bestemmelse kan ikke fraviges i noget tilfælde.
(Art. 3-8 udeladt).

¹² Konventionens art. 14 siger at *rettighederne i konventionen* skal nydes uden forskelsbehandling (på grund af race, farve, køn, sprog, politisk eller anden overbevisning, national eller social oprindelse, tilhørighed til et nationalt mindretal, formueforhold, fødsel eller andet). Med 12. tillægsprotokol, der blev vedtaget i nov. 2000, gælder foruden bestemmelsen i art. 14 et *almindeligt* diskriminationsforbud.

De enkelte sager

De fleste af de nedenfor nævnte sager er afgjort af **Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol**. De øvrige er medtaget, fordi de på anden måde har verseret i Strasbourg eller har haft en relation til Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.

Danmark

Amrollahi (artikel 6) 77
Barfod (artikel 10) 101-102
Blødersagen (artikel 6) 68
Byrn (artikel 6) 66
Baadsgaard & Pedersen (Pedal-Ove) (artikel 10) 105
Grønjakke (Jersild) (artikel 10) 12, 104-105
Hauschildt (artikel 6, stk. 1) 226-27
Hofffunktionærerne (artikel 11) 117
HT-chauffører (artikel 11) 116
Jon (artikel 5) 93-95
Kjeldsen (1. tillægsprotokol, artikel 2) 95-96
Kurt Nielsen (artikel 6) 66
Flemming Petersen (artikel 5) 63-64
Rasmussen (7. tillægsprotokol) 74 92-93

Belgien

de Becker (artikel 10) 88-89 108
Marckx (bl.a. artikel 14) 91-92
Moustaquim (artikel 8) 76
Sprogstrid (artikel 14, 1. tillægsprotokol, artikel 2) 53-54
Vagabondsagen (artikel 5) 60

Bulgarien

Lukanov (artikel 5) 145-146
Velikova (artikel 2) 136-137

Cypern

Denizci m.fl. (artikel 3, 5, 4. tillægsprotokol, artikel 2) 164-165
Egmez (artikel 3, 13) 164

Frankrig

- B. (Norbert Antoine) (artikel 8) 80-81
- Beldjoudi (artikel 8) 76
- Blødersag (artikel 6) 67-68
- Ezelin (Guadeloupe) (artikel 11) 113
- Frydlender (artikel 6) 65
- Huvig (artikel 8) 87-88
- Selmouni (artikel 3) 136
- Tomasi (artikel 5 stk. 3 samt 6 stk. 1) 135-136

Grækenland

- Danmark m.fl. (artikel 3 m.fl.) 131-132, 158-160
- De hellige klostre (1. tillægsprotokol, artikel 1) 70-71
- Ekskong Konstantin m.fl. (1. tillægsprotokol, artikel 1) 71
- Kokkinakis (artikel 9) 110
- Larissis m.fl. (artikel 9) 111
- Manoussakis (artikel 9) 110+
- Papamichalopoulos m.fl. (1. tillægsprotokol, artikel 1) 71
- Tsirlis og Koulumpas (artikel 5) 111
- Twalib (artikel 6) 153

Holland

- Kroon (artikel 8) 93
- Soldater (Engel m.fl.) (artikel 6) 61
- Soldater (Duinhof m.fl.) (artikel 5) 62
- Wassink (artikel 5) 62
- Winterwerp (artikel 5, stk. 1) 61-62
- van der Leer (artikel 5, stk. 2) 62

Irland

- Airey (artikel 6) 86-87
- Johnston (artikel 12) 83-84
- Keegan (artikel 6) 97
- Norris (artikel 8) 79
- Open Door... & Dublin Well... (artikel 10) 105-107

Island

- Kristinsson (artikel 6) 63

Sigurjónsson (artikel 11) 116

Italien

Aldo Tripoli (artikel 6) 155

Ghidotti (1. tillægsprotokol, artikel 1) 70

Guerra (artikel 8) 152-153

Guzzardi (artikel 6) 60-61

Liechtenstein

Wille (artikel 10, 13) 117 (noten)

Luxembourg

Georg Johansen (artikel 6) 66

Norge

Bladet Tromsø & Stensaas (artikel 10) 103

Bergens Tidende (artikel 10) 103

Polen

Kudla (artikel 6) 67

Rumænien

Brumarescu (artikel 6) 143

Ignaccolo-Zenide (artikel 8) 149-150

Rotaru (artikel 8, 13) 142-143

Vasilescu (1. tillægsprotokol, artikel 1) 143-144

Rusland

Kalashnikov (artikel 3) 128

Schweiz

Autronic (artikel 10) 105

Burghartz (artikel 8, 14) 85

Kopp (artikel 8) 88-89

Spanien

Fuentes Bobo (artikel 10) 103-104

Lopez Ostra (artikel 8) 152

Storbritannien

- A. (artikel 3) 150-151
- Amekrane (artikel 3, 5 og 8) 73
- Campbell & Cosans (artikel 3 og 1. tillægsprotokol art. 2) 134-135
- Cossey (artikel 8) 81
- Cypern I & II (artikel 3 og 15) 132
- Dudgeon (Nordirland) (artikel 8) 79
- Edwards (artikel 2 og 13) 152
- Gaskin (artikel (8) 84-85
- Golder (artikel 8) 82-83
- Goodwin (artikel 8) 82
- Halford (artikel 8) 88
- Handyside (artikel 10) 100
- Irland (artikel 3) 132-133
- Jordan m.fl. (artikel 2) 130
- Lustig-Prean, Beckett, Smith og Grady (artikel 8) 80
- Matthews (Gibraltar) (1. tillægsprotokol artikel 3) 29
- McCaen, Farrel og Savage (artikel 2) 129-130
- Osman (artikel 6) 151
- Pretty (artikel 2 m.fl.) 138
- Silver m.fl. (artikel 8) 83
- Soering (artikel 3) 137-138
- Sunday Times (artikel 10) 98-99
- Sunday Times m.fl. (artikel 10) 99-100
- Tyrer (artikel 3) 133-134
- Vilvarajah (artikel 3) 74
- Willis (artikel 4, 1. tillægsprotokol artikel 1) 69-70
- X. (artikel 6) 62
- Young, James og Webster (artikel 11) 114-115
- østafrikanere (artikel 3, 8 og 14) 165

Sverige

- Ekbatani (artikel 6) 65
- Mansi (artikel 3) 74-75
- Olsson (artikel 8) 96-97
- Sporrong & Lönnroth (artikel 6) 69
- Cruz Varas (artikel 3) 74

Tjekkiet

Krcemár m.fl. (artikel 6) 141-142

Tyrkiet

Akdivar (1. tillægsprotokol art. 1) 55

Akkoc (artikel 2, 3) 122-123

Aksoy (artikel 3) 125-126

Aydin (artikel 3) 123

Cypern (artikel 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 13, 1. tillægsprotokol, artikel 1, 2) 162-163

Danmark m.fl. (artikel 3 m.fl.) 160-161

Det Socialistiske Parti (artikel 11) 118-119

Erdoglu (artikel 10) 109

Forenede Tyrkiske Kommunistparti (artikel 11) 118

Koc (artikel 3) 126-128

Loizidou (1. tillægsprotokol art. 1) 163-164

Mehdi Zana (artikel 10) 109

Öcalan (artikel 3, 5 og 6) 121

Partiet for Frihed og Demokrati (artikel 11) 119

Tas (artikel 2, 3, 5, 13) 121-122

Ünsal Öztürk (artikel 10) 109-110

Tyskland

Brüggemann og Scheuten (artikel 8) 84

Glaserapp (artikel 10) 107

Kosiek (artikel 10) 107

Krenz m.fl. (artikel 7) 139-140

Stambuk (artikel 10) 101

Vogt (artikel 10 og 11) 88

Østrig

Hoffmann (artikel 8 og 14) 97

Lingens (artikel 10) 102

Neumeister m.fl. (artikel 6) 156

Følgende sager er blevet afgjort af
FN's Menneskerettighedskomité

Finland

Centralforbundet for Socialdemokratisk Ungdom (FN's menneskerettighedskonventions artikel 21 (forsamlingsfrihed)) 113

Peltonen (FN's menneskerettighedskonventions artikel 12 (rejsefrihed)) 72

Holland

Coeril & Aurik (FN's menneskerettighedskonventions artikel 17 (privatliv)) 85-86

Tjekkiet

Adam (FN's menneskerettighedskonventions artikel 26 (lighed for loven)) 140-141

J. & A. Simunek (FN's menneskerettighedskonventions artikel 26 (lighed for loven)) 142

Ungarn

Kulomin (FN's menneskerettighedskonventions artikel 9 ("grundlovsforhør")) 144-145

Index

(Stater er kun nævnt når de er indstævnet af andre stater; enkelte sager er kun medtaget fra Danmark – der henvises til register over sager).

A

abort 84, 105-107, 128-129

afskedigelse på grund af fagforeningsforhold,
lov om beskyttelse mod 115, 116

afvisningsgrunde af klager (i Den Europæiske Menneskerettigheds-
konvention) 37

aktindsigt, ret til 84-85

Amnesty International 14, 17, 41, 49, 113, 125, 132

Anti-Slaveri-selskabet 42

asyl, ingen ret til 72-73

asylsager (udvisning af afviste asylsøgere) 73-75

Atlantehavserklæringen (de fire friheder) 22-23

autonomi 46, se også selvstyre

B

barnets rettigheder, FN's konvention om 84

baskere (Spanien) 55

berufsverbot 107

bevægelsesfrihed, se også rejse, frihed til at 164

Bill of Rights 18

borgerlige og politiske rettigheder, FN's konvention om 232, 43, 72
klageadgang 44

bløder-sagen, se under retfærdig rettergang

Bosnien-Hercegovina 43,46, 47

Bosnien-Hercegovina, Menneskeretskammeret for 1169-170

børnearbejde 42

børn født uden for ægteskab, Europarådets konvention om den ret-
lige status for 91

børns og forældres rettigheder 90

ret til arv for et barn født uden for ægteskab 91-92

forældres ligestilling, se også 7. tillægsprotokol

faderskabssag (Rasmussen-sagen) 92-93

barns frihedsberøvelse/strid om barn (Jon-sagen) 93-95

seksualundervisning (Kjeldsen-sagen) 36, 95-96

ret til samvær 96-97, 149-150

bortadoption, den ugifte faders retsstilling 97

fratagelse af forældre retten 97

C

Charter 77 45

“Civilisationens mindstekrav” 34

CSCE 46, se også OSCE

Cypern 132, 162-165

Nord-Cypern 162-164

D

Dayton-aftalen 170

diskrimination, se også forskelsbehandling 54, 56, 141
indirekte diskrimination 148

domstolens afgørelser, staternes efterlevelse af
eksempler 156-161
domstolsprøvelse, ret til (artikel 6) 60, 61, 157
dødsstraf 72, 120-121, 138, se også 6. tillægsprotokol

E

ejendomsrettens ukrænkelighed, se under 1. tillægsprotokol, art. 1
sager om ekspropriation 68-70

erklæring om menneske- og borgerrettighederne, den franske 18-19

erstatning 40, 67-68, 163-165

etnisk udrensning 46

EU (EF) 28, 47, 56, 167, 170
domstol 29-31, 33
sag om ligeløn (Defrenne-sagen) 30-31
grundrettighedscharter 29, 31
intern statsfællesskabsret 28
stabilitetspagt 56

Europarådet 166-171
betingelser for medlemskab 167, 168-169
eksklusion af 28
kommissær for Menneskerettigheder 15, 47, 49
komité til forebyggelse af tortur 123-125, 128
medlemslande 166
ministerkomité, se under klagesystem
statut 28

F

fagforeningsfrihed, se foreningsfrihed

familie, ret til at stifte (artikel 12), se også 7. tillægs-protokol 82
sag om ret til nyt ægteskab 83-84

fanger, se også under privatliv og familieliv, ret til 82

fascisme 24

fire friheder, de, se Atlanterhavserklæringen

Flygtningehøjkommissariat (UNHCR), FN's 74

flygtnings retsstilling, FN's konvention om 72-73
non refoulement 73

FN's pagt 22, 23, 43

folkedrab, FN's konvention om forebyggelse af og straf for 43

Folkeforbundet 52-53

Folkeforbundspagten 50

folkeret
definition 27-28, 34
humanitær 20-22
humanitær intervention 43

folkesuverænitet 52

foreningsfrihed (artikel 11) 114, 117
fagforeningers frihed (eksklusivaftaler) 114-115
"negativ foreningsfrihed" 115-117

forlig 38, 63, 127, 160-161

forsamlingsfrihed (artikel 11) 112-114
sag om deltagelse i en offentlig demonstration 113

forskelsbehandling 30-31, 53-54, 92, 141, 148, 178

frie valg, ret til (1. tillægsprotokol art. 3) 14, 29, 177

frihedsberøvelse, se personlig frihed og sikkerhed

G

Gibraltar 29, 51, 73, 128-130

grundlov, Danmarks riges 12, 23, 32

grundlovsforhør 18, 63, 135, 144, se også personlig frihed og sikkerhed

grundrettighedscharter, se EU

Grækenland 28, 131, 158-159, 160

Grønjakkesagen, se ytringsfrihed

H

Habeas Corpus (grundlovsforhør) 18

Hauschildt-sagen, se under retfærdig rettergang

Helsingfors Føderation, Den Internationale 45

Helsingforslutakten, (CSCE) 45

Hemmeligholdte rapporter (menneskerettigh. underlægges andre interesser) 161, 165

homoseksualitet, se også under privatliv og familieliv, ret til 79-80

humanitær folkeret, se under folkeret

Højesteret 11-12, 75-76, 77, 94, 104, 116

Højkommissær for nationale mindretal, OSCE's 48-49

Højkommissær for menneskerettigheder, FN's 15, 48

håndfæstning 14

I

ILO (Den Internationale Arbejdsorganisation – FN) 117-118, 168

immunitet, statoverhoveders 117

indarbejdning (inkorporering) af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention i dansk ret 16, 32, 35

Internationalisme 19, 23

Internationale Domstol i Haag, Den 28, 30

Internationale Krigsforbryderdomstol for eks-Jugoslavien, Den 41, 169

intern statsfællesskabsret, se under EU

J

Jon-sagen, se under børns og forældres rettigheder

K

klagesystem, det europæiske 34-41

Den Europæiske Menneskerettighedskommision og
-Domstol 35-38

national klageadgang prøves først 35, 37

realitetsbehandling 38

forenkling af sagsbehandling 39-40

opsættende virkning 75

statistik 40-41, 67, 154

ministerkomité, Europarådets 39, 41, 159, 163, 166

kolde krig, den 24, 45

kommunisme, kommunistisk 24, 45, 112, 118, 139-141, 142 xx

Konfliktforebyggelse, se under OSCE

Kosovo 43, 46, 47

Kroatien 46, 168

kurderne 55, 158, 160

Kurdish Human Rights Project 123

Københavnskonference, CSCE's 46

kønsskifte, se under privatliv og familieliv, ret til

L

langsom sagsbehandling, (krav om "rimelig tid") 59, 66-68, 147, 154, 156, 176

ligestilling, ægtefællers (7. tillægsprotokol artikel 5) 92, 178

liv, ret til (artikel 2) 20, 120-121, 175, se også abort

 henrettelser 20, 120 122, 128

 nedskydning 129-130

lokalpagt, den europæiske (Europarådet) 168

M

Magna Carta 17

menneskeretskomité, FN's 28, 44

 sager 72, 85-86, 113, 140-141, 142, 144-145

menneskerettighedsdomstol, den europæiske (se under klagesystem, det europæiske)

menneskerettighedskonvention, den europæiske (se de enkelte rettigheder)

menneskeretskonvention, den amerikanske 14

menneskeretskonventioner, FN's 43-44
om borgerlige og politiske rettigheder 44
om sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder 44

menneskerettigheder

begreb 13-14,17
begrænsninger 78, 105-106, 114
i dansk ret 32, 35, 117-118
overvågning af, se klagesystem, se Menneskeretssystem, FN's
historie 17-23
England 17-18
USA 18
Frankrig 18-19
staternes ansvar og forpligtelser over for 15, 147-148, herunder
beskyttelse af borgere mod hinanden 150-151

mindretalsbeskyttelse 50-53

Folkeforbundsrådet 52-53
se også diskrimination, forskelsbehandling, rammekonvention
samt stabilitetspagt
se også OSCE

mindretalsordninger

efter 1. verdenskrig 52-53
efter 2. verdenskrig 53-54, 55-58

monitorering (overvågning af), nye Europarådsstater 169

N

navn, ret til nyt 56, 85

ationale retsmidler, udtømmelse af 35

nazisme, nazistisk 23, 24, 102, 107, 158, 166

Nordirland, nordirere 79, 129-130, 132-133, 152

nulla poena sine lege (artikel 7) 18, 139, 176

nødret under krig (artikel 15) 20, 132, 176

O

Ombudsmand, Folketingets 37, 48

oprejsning, ret til (artikel 13) 67, 80, 121, 176

OSCE 46-47, 48, 57, 1700, se også CSCE

Kontoret for demokratiske institutioner og menneskerettigheder 41
Højkommissær vedr. nationale mindretal 46, 48, 57

P

pagt om rettigheder for mennesker og folk, den afrikanske 14

personlig frihed og sikkerhed, ret til (artikel 5) 59, 175, se også frihedsberøvelse

sager om krænkelse af art. 5 60-63, 93-95, 145-146

Petition of Rights 18

privatliv og familieliv, ret til, respekt for (artikel 8) 78, 175

homoseksuelle 79-80

hjemmets ukrænkelighed (kurdere) 55

transseksuelle (kønsskifte) 80-82

fangers ret til korrespondance 82-83

rent miljø 152-153

telefonaflytning, forbud mod 87-89

ægteskab og skilsmisse 83-84

pryglestraf 133-134, 150-151

psykisk syge, frihedsberøvelse af 61-62

R

rammekonvention for beskyttelse af nationale mindretal, Europarådets 55-56

RAPID (Rapid Expert Assistance and Co-operation Teams) 47

realitetsbehandling, se under klagesystem, det europæiske

rejse, frihed til at, (4. tillægsprotokol, artikel 2)

religionsfrihed 85-86, 110-111, 176

proselytisme 110

retfærdig rettergang (artikel 6) 27, 59, 64, 1785-176

bløder-sagen 68

inhabilitet (Hauschildt-sagen) 26-27

adgang til domstolen (Golder- og Airey-sagerne) 82-83, 86-87

andre sager om krænkelse af artikel 6 62-67

Røde Kors Komité, Den Internationale 19, 20, 21, 125

Røde Kors-konventioner (Geneve konventionerne) 20, 21

protokoller 21

S

selvbestemmelsesret, folkenes 50-51

selvstyre 53, 168, se også autonomi

signatarmagt (kort definition) 175

sikkerhedspagt, den europæiske (OSCE) 46

skilsmisse, ret til 86-87

"skønsmargin", statens 84, 93

slavehandel, Folkeforbundets konvention til afskaffelse af 42

socialpagt, den europæiske (Europarådet) 30, 167-168

protokol 68

sprog, ret til eget 52, 56

sprogstrid, den belgiske 53-54

stabilitetspagt, den europæiske 56

stat-mod-stat-klagesager (artikel 24)
Grækenland (artikel 3 m.fl.) 158-160
Storbritannien (artikel 3) 132-133
Tyrkiet (artikel 3 m.fl.) 160-163

statsborgerskab 57-58, 84, 140-141

statsret, (national ret) 25-26

suverænitæt, afgivelse af 23, 24, 38
føderalister og funktionalister 38, 167
ikke-indblanding 23

Sydtirol, selvstyre for 53

Særlige Klageret, Den 33

Søgsmålsret (ret til at anlægge sag) 64-65

Sønderjylland, afstemning i 51

T

telefonaflytning, forbud mod 87-89

tillægsprotokoller til Den Europæiske Menneskerettighedskonvention 32

1. tillægsprotokol 14, 29, 54, 55, 68, 70, 71, 134, 163, 177

4. tillægsprotokol 72, 177

6. tillægsprotokol 120, 139, 178

7. tillægsprotokol 83, 92, 178

12. tillægsprotokol 54, 56, 148, 178

Tjetjenien 147, 169

tortur

- Europarådets konvention til forebyggelse af 123
- Den Europæiske komité for Forebyggelse af 123-125, 128
- forbud mod (artikel 3) 130-131, 175, se også under Tyrkiet
 - Bulgarien 136-137
 - Frankrig 135-136
 - Grækenland-sagen 130-132, 159-160
 - Storbritannien 132-135
 - Tyrkiet 122-128, 160-161
- FN's konvention mod 73
 - ventetid i dødscelle 137-138
 - voldtægt (som politisk våben) 122-124

Trosfrihed 22, se også under religionsfrihed

U

- uddannelse, ret til (1. tillægsprotokol art. 12) 54, 95-96, 134, 177
- udvisning 73-77
- umenneskelig eller nedværdigende behandling eller straf, forbud mod (artikel 3) 132-134, 150, 165
 - sag om forhørsmetoder 132-133
 - pryglestraf 133-134

undervisning, forældres rettigheder vedr. børns
se uddannelse, ret til

undladessynder over for menneskerettighederne, statens 147-153

uafhængighedserklæring, den amerikanske 18
undtagelsestilstand se nødret under krig

V

- valgovervågning
 - Europarådets 169
 - OSCE's 47

ventetid i dødscelle, se under tortur

verdenserklæring om menneskerettigheder, FN's 23, 130

voldtægt 106-107, 123

Y

ytringsfrihed, begrænsning i 105

ytringsfrihed (artikel 10) 11-12, 22, 98, 109-110, 176

abotrådgivning 106-107

avisers ytringsfrihed 98-100, 103

berufsverbot 107-108

beslaglæggelse af "den lille røde for skoleelever" 100

Grønjakkesagen (racistiske ytringer og ytringsfrihed) 12, 104-105

journalists ytringsfrihed 12, 103-105

æreskrænkelse 101-102

Æ

ægteskab, ret til at indgå 82, 83-84, 157, 176

Ø

økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder,

FN's konvention om 43, 44

Østeuropa, menneskerettighedsbeskyttelsen i 168-169

Østersørådet

kommissær for demokratisk udvikling 47-49, 57, 58

Å

Ålandsøerne XX (OBS) mangler korrektur her !!!!!

Nyttige internetadresser

Liste over relevante links

Europarådet

<http://www.coe.int/portalT.asp>

Europarådets komité til forebyggelse af tortur (knyttet til Europarådets torturkonvention)

<http://www.cpt.coe.int/en/>

Den Europæiske Menneskerettighedskonvention med links til hele konventionen og til kommentarer til de enkelte artikler i konventionen.

<http://www.menneskeret.dk/menneskeretieuropa/konventionen/>

Den Europæiske Menneskerettighedskonventions tillægsprotokoller nr. 1, 4, 6, 7 12 og 13, med kommentarer.

<http://www.menneskeret.dk/menneskeretieuropa/protokoller/>

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol

<http://www.echr.coe.int/>

Liste over adskillige domme i fuld tekst (engelsk), afsagt af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol

<http://www.menneskeret.dk/menneskeretieuropa/konventionen/baggrund/domme/>

OSCE, Organisationen for sikkerhed og samarbejde i Europa

<http://www.osce.org/>

OSCE's afdeling for demokratiske institutioner og menneskerettigheder

<http://www.osce.org/odihr/>

OSCE's Højkommissær for nationale minoriteter

<http://www.osce.org/hcnm/>

Human Rights Watch

<http://www.hrw.org/>

Amnesty International (dansk afdeling)

<http://www.amnesty.dk>

EuropaSider

En omfattende internet-guide til EU. Er ikke ført ajour siden 2002.

<http://www.europasider.dk/>

Folketingets EU-oplysning

<http://www.euo.dk/>

Menneskeret.dk

Indeholder især mange oplysninger om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, men også om andre menneskerettighedsdokumenter og om menneskerettigheder.

<http://www.menneskeret.dk>

Østersørådet (Council of the Baltic Sea States). Sekretariatet

<http://www.cbss-ngo.dk/papers/CBSS.htm>

Østersørådets kommissær for demokratisk udvikling

<http://www.cbss-commissioner.org/>

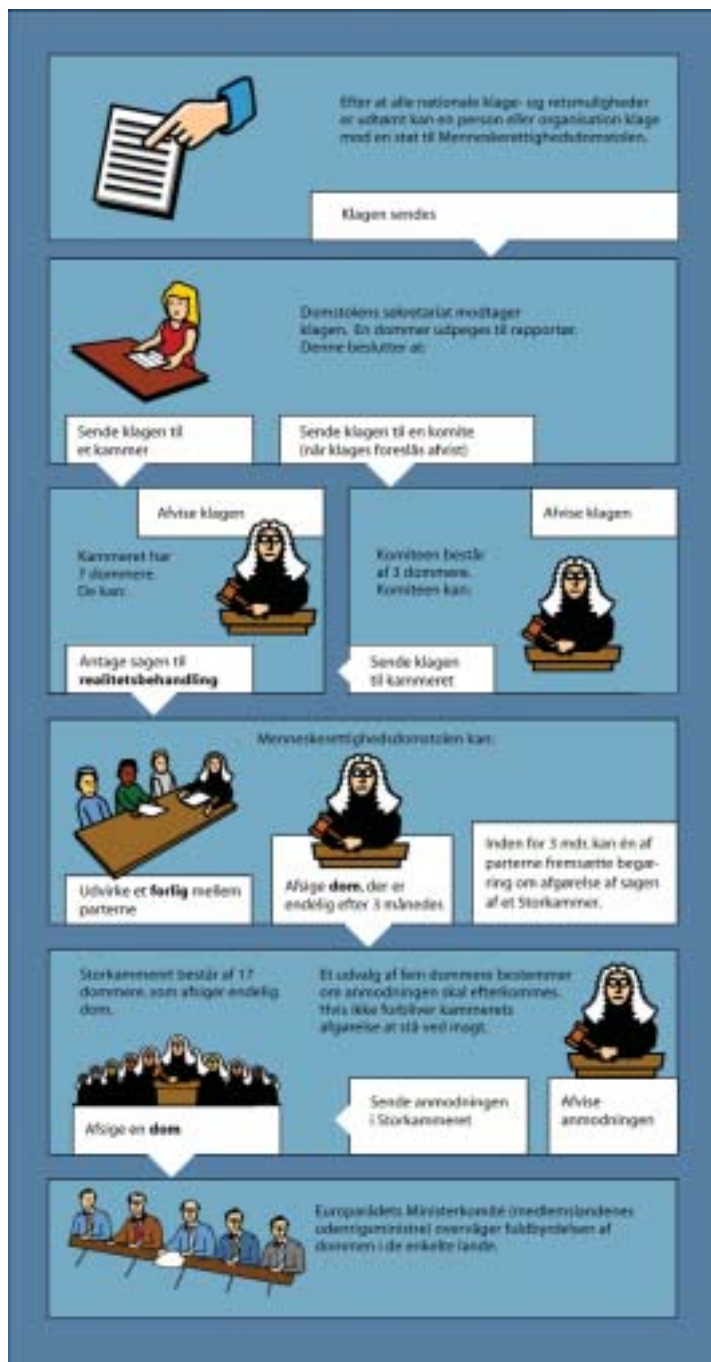
FN's hjemmeside om menneskerettigheder

<http://www.un.org/rights/>

FN's seks komitéer der overvåger staternes overholdelse af de vigtigste FN-konventioner der vedrører menneskerettigheder, bl.a. FN's menneskerettighedskomité (Human Rights Committee)

<http://www.unhchr.ch/html/menu2/convmech.htm>

Proceduren ved klage til Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol

Oversigt over sager 1990-2002

